

ТЕОЛОШКИ ПОГЛЕДИ

ВЕРСКО НАУЧНИ ЧАСОПИС

БЕОГРАД 1983.

ГОДИНА XV

БРОЈ 4

Јеромонах Гаврило Патаци (Patacsi)*

НИЈЕ СЕ ИГРАТИ СА ВЕЧНОШЋУ

ОБРАЂЕЊЕ ЈЕДНОГ ЈЕЗУИТА У ПРАВОСЛАВЉЕ

Било је то једне суботе поподне 1954. године, када се Георгије Попп, млади студент руског језика на Високој педагошкој школи у Будимпешти, упутио ка своме родитељском дому, који се налазио на Дунавској обали, у Будиму. И, уместо да пође према трамвајској станици, одлучи да иде пешице, дуж реке. То је често чинио. У ствари сазнао је да је поподне, пре вечерње, православна Саборна црква, која се налази на тргу Петефи-а, на обали, отворена за посетиоце.

Георгије убрза кораке и сав радостан, стигавши до цркве уђе у њу. Велико здање, изнутра украшено позлаћеним иконостасом, од десетак метара, беше испуњено чудесним миомирисом, који је истовремено подсећао на мирис уља и тамјана. Све је овде било прожето благоуханијем, јер су се у овом храму током два века вршила богослужења, најпре на грчком, а касније на мађарском језику. Иако уметнички израз овога живописа није био увек потпуно у складу са древним православним предањем, млади католички студент је у њему доживео атмосферу тајновитости и привлачности једнога света, који му се, ни сам не знајући зашто, учинио тако занимљивим. Георгије се приближавао иконама. Оне су имале посебну чар и одисале старином, и у души гледаоца изазивале мисао о неизменивом и вечном, што није увек био случај код римо-католичких уметничких дела. Наш студент одједном запази на столу за свеће и црквену штампу последњи број часописа „Хроника Цркве“. Купи један примерак, питајући се при томе да ли римокатолик може себи дозволити да чита овакву литературу. Свет се налазио у стању хладног рата, који се водио чак и између цркава.

При свему том, он је овај храм посећивао кадгод би могао.

* Јеромонах Гаврило Патаци, Мађар по народности, члан Језуитског реда, прешао је из римокатолицизма у православно католичанство. Овде објављујемо његову аутобиографију (скраћену). Са француског је превела Јелисавета Вујковић. Наслов оригинала: *On ne joue pas avec l'éternité*. Hieromoine G(abriel Patacsi) éd. Les Editeurs Reunis, Paris, 1980

У Будимпешти налази се такође једна мала руска капела. Георгије ју је једва пронашао, и то је за њега било право откривење, јер је ту могао да чује богослужења на језику који је личио на језик совјетских завојевача атеиста. Овде је била једна друга Русија, Русија коју Мађари тако мало познају, али која је тако стварна. Георгије се није дао зауздати мишљењем једног угледног римокатоличког свештеника, свога пријатеља, који је тврдио да је руски патријарх Алексије, који се помиње на крају сваке руске литургије, био из „Стаљинове телесне страже“! Пoboжност и простосрдачно понашање руских верника било је упечативо, а једноставно, полифоно појање подсећало је Георгија, на ангелско појање. Старешина капеле, који је свој хлеб зарађивао грубим физичким радом, био је снажна духовна личност, и наш младић би понекад измењао са њим понеку реч. Просторије које су служиле за вршење обреда, веома уредно су одржавали чланови породице овога свештеника, која је сва зрачила предусретљивошћу и духовном топлином.

Недавно Георгију је дошао до руку један молитвеник на црквенословенском одакле је преписао текст Евхаристије. Иако је тада његово познавање руског језика било почетничко, он је овај текст непрестано прочитавао, научивши га готово напамет. Био је позајмио један српски катихизис, и чак научио неке милозвучне црквене песме старог византијског напева. Али је исто тако волео и једноставни руски напев који је умилно одзивањао у његовим ушима:

„Свети Боже, свети крепки, свети бесмртни,
помилуј нас“!

Догодило се за време распуста, да је Григорије, налазећи се у једном градићу, коначио код једног монаха који је био нека врста црквењака у католичкој парохији. Овај монах је имао неколико бројева црквених новина на немачком, који је доносио и вести из православног света. Младић их је жудно читао. У великој совјетској књижари у мађарској престоници успео је да набави једну књигу о древном граду Покову, у којој су се налазили бројни снимци о древним црквама. У то време овако нешто била је права реткост!

У своме одушевљењу, када би се налазио у римокатоличким црквама и када га нико није посматрао, он би често вршио метаније, православни начин поклона до земље, уместо латинскога клечања.

И тако је наш Георгије, те суботне вечери, напустио православну саборну цркву на тргу Петефи. Испуњен великом радошћу, прелазећи преко старих мостова на Дунав, одједном је почео да трчи и скакуће из све снаге. Овај млади студент осетио је силну енергију у себи, енергију помоћу које се руше све националне и културне преграде, желећи да подели своју љубав са светом који је гладан Бога.

Јер њему је било јасно да је то глад за Богом.

* * *

Нису само верујући који беже од стварности. Ако боље погледамо, видећемо да су управо неверујући они који воде нојевску политику.

Георгијеви родитељи желели су да свога сина васпитају тако да он буде заштићен од сазнања неумитне смрти, и зато су били одлучили да му не саопште вест о смрти његове баке са очеве стране. Георгије, пак, који је тада имао шест година, очајнички је тражио своју баку, и тек пошто је научио да чита, пронашао је њено име на једном надгробном споменику.

ПРЕЧИСТА ДЕВА МАРИЈА

Као да је од самог почетка био предодређен за свештенички позив, Георгије Попп, рођен је на празник Телово, 1932. Међутим његов родитељски дом био је лишен сваког религиозног духа. Шта више, његова кума морала је једнога дана да се изјасни против вере у постојање Бога.

Ипак остаје чињеница да је Георгије већ у својој шестој години осетио у себи призив да постане свештеник. „Служио“ је „литургију“ код куће. Једна столовата чашица за „ровита јаја“ служила му је као путир, а један чајник као кадионица.

Георгије је и даље осећао над собом заштиту Оне којој је монашко братство било посвећено. Он се већ носио мишљу да се повети свештеничком позиву, и одмах се нашао суочен са ужасним искушењем због завета безбрачности. Али управо тога тренутка у просторији је одјекнула стара латинска песма:

„Радуј се, девичанства лепото!

Неуништива чистото“...

Само слушање ове мелодије, без посебног обраћања пажње на њене речи, било је довољно да осети радосну чистоту Мајке Божије, тако да је ово искушење одмах ишчезло као дим који нестаје, или восак који се топи у ватри.

УТИЦАЈ ПОРОДИЦЕ

У ствари, када је имао отприлике шеснаест година, Георгије је већ био одлучио да се одрекне породичног живота и да постане католички свештеник, нежења. Помисао на одрицање од свог потомства на земљи, причињавала му је свакако извесне проблеме. Ипак, уздржање у целомудрију девственика није му изгледало као неподносиво бремене. Раније, када му је отац био открио тајну сексуалног живота, уосталом на један прилично вулгаран начин, он је осетио да се ту ради о једној сакралној области живота, о моћи коју је Бог даровао човеку. И зато, никада више није учинио грех против целомудрија.

* * *

Да би умирио своју мајку, Георгије тада учини нешто што ће значити преломни тренутак за његову будућу судбину: пошто је жеља његове мајке у почетку била да студира руски језик, уписао

се на један вечерњи течај руског језика, похађајући при томе и Богословски факултет. Почео је да учи нови језик, али, у исто време, није могао да се не пита: „Шта ћу ја, као свештеник, са овим језиком?“

И заиста, чудна је ствар, да је управо његова мајка била она, која је у њему пробудила интересовање за православни Исток. Разуме се да у то време он још није замишљао своју будућу улогу другачије него да ће бити католички мисионар у Русији.

Наредне године, он најзад ступи у Велику Богословију при Богословском факултету у Будимпешти.

БИТКА У ДУШИ

И тако је и сам Георгије почео да се духовно опредељује. Изјутра, често би чекао да дође у храм свештеник високог раста достојанствене појаве. Он је служио унијатску мису источног обреда. Дошавши до жртвеника који се налазио са стране, свештеник је требало да тамо положи један леп емајлирани крст и требник.

— *Благословено царство Оца и Сина и Светога Духа...* поче свештеник. Служио је по византијском обреду, обреду који се у Мађарској одржао у једној великој унијатској епархији, иначе већ веома полатињеној. Георгије је волео да служи по византијском обреду. Гајио је дубоку наклоност према лепоти византијског обреда који га је задивљавао.

— Једнообразност у служењу литургије није идеал Цркве.

И тако је Георгије почео да изучава одлуке своје римокатоличке Цркве које су се односиле на хришћански Исток. Исто тако изучавао је *Патрологију* Бертолда Алтанер-а, желећи да докаже, на основу црквених Отаца, римско првенство и папску власт. Међутим ова књига се разликовала својом објективношћу од приручника који су се користили у римској Цркви. Демитологизовани су наводни аргументи у прилог папства, узети ван контекста из дела св. Игнатија Антиохијског и св. Иринеја Лионског. Свети Игнатије није називао Римску цркву „ председавајућом у савезу љубави“, него просто као „ прва у врлини љубави“. Исто тако, текст светог Иринеја, чија је аутентичност уосталом сумњива, а према којем је овај захтевао да се цркве саобразе вероучењу Рима, није се заснивао на непогрешивости и канонској обавези, него просто на чињеници да је у то време Римска црква била православна.

Упркос свим својим напорима да докаже истинитост римокатолицизма, Георгије је почео да стиче утисак да првобитна древна Црква уопште није била централизована, него полиархична, синодална, то-јест са саборским устројством.

Овакво интересовање Георгија било је, вероватно, подстицано присуством неколицине студената на богословији, који су уместо клечања, вршили метаније у цркви. То су били „Грци“, како су их називали, то-јест студенти који су се држали византијског обреда. Георгије је осећао према њима извесну наклоност. Као питомци богословије они су често бивали изложени подсмеху од стране латинског

клера, посебно због тога што су они имали право да се жене пре рукоположења.

Георгије Попп почео је да се осећа „Грком са Грцима“, и то у толикој мери да је све то почело да нервира његове претпостављене. На своме писаћем столу држао је једну малу репродукцију иконе. За младог богослова ова је икона представљала читав један свет. Она је обухватала план његовог будућег живота. Наиме, после првог његовог интересовања за неке спољашње форме источног хришћанства, уследила је кратка криза која се испољавала у замору и незаинтересованости; да би затим почео поново да се живо интересује за суштинско у православној духовности.

РАЗОЧАРЕЊЕ

На своме радном месту, у слободним часовима, Георгије је излазио у ходник да би се тамо тихо молио уз своје бројанице које је држао скривене у своме џепу.

— Шта ли онај тамо ради? Као да се моли, нагађали су неки посматрајући његов израз лица, које је зрачило унутарњим миром. Његове старешине сматрали су да је овакав став израз „нестабилности“ Георгија, јер, по њиховом мишљењу, спољашње понашање никада не треба да одаје оно што се дешава у души. Само, ови врли духовници појма нису имали о православној теологији иконе. Јер њена суштина је управо у томе да се духовост одражава на лицу и у телу.

+ + +

Рад Георгија у фабрици, био је, пре свега, тежак физички рад, непримерен његовим снагама. Да не би нарушио стање свога здравља, трудио се да ради што мање. Али узалудно губљење времена без неког стварног интересовања, доживљавао је као живот без смисла, што је за њега представљало адске муке. Јер пакао је, пре свега, осећање потпуног одустајања смисла живота. Затим, још једна ђаволска замка, Георгије је морао непрестано да слуша бујицу богохулних псовки у кругу фабрике.

— Ах, кад би само побожни људи могли да се науче на примеру ових сиротих радника, и кад би се тако често сећали Бога колико ови псују Њега, говорио је у себи.

+ + +

Међутим нашег младог идеалисту чекало је опет ново горко разочарење. Он, који је жртвовао овоју породицу и своју каријеру у богословији за језуитско Удружење Христа-Краља и који је био спреман да сву своју душу посвети монашком позиву, није био примљен за испушеника. Разлог — његова „неспретност“. И заиста, он није био скројен за члана језуитског реда. Силно је патио због нанесене му увреде, можда једне од најсвирепијих и најнеочекивани-

јих од свих које су му икада нанесене. Касније, када је испричао овај догађај својим православним пријатељима, ови нису могли а да се не насмеју овим површним и лукавим редовницима и њиховом идеалу „спретности“.

+ + +

ИСКУШЕНИК У УДРУЖЕЊУ ХРИСТА КРАЉА

Читајући летопис језуитоког реда о православнима, Георгије би често налазио примедбе о томе да су се ови „свим силама држали“ за своју литургију, свој пост, као и друга своја предања. Који је разлог овакве непоколебивости православних? Пошто је донекле већ познавао предања о којима је реч, схватио је да она садрже велику привлачну моћ, па православни народ није хтео да их се одрекне.

Са друге стране прелиставајући списе неких других православних писаца, Георгије није могао а да не осети управо ону исту атмосферу слободе у Христу коју је некада проналазио у Патрологији Бертолда Алтанера. Зар није Православље продужетак првобитне Цркве? Једнога дана, наш младић је случајно открио у Народном архиву, низ необјављених докумената, који су сведочили о дубокој одбојности православних у односу на римску Цркву. Међу овим документима нашао је и један спис од изузетног значаја. Католички и православни писци нису се слатали по питању о томе да ли су године 1737. Румуни из околине града који се сада зове Орадеа Маре, били већ присаједињени римокатолицизму. Поменути документ који потиче из претходне године из пера латиноког бискупа овога града, у потпуности је потврђивао истинитост православног става. „Нико међу Власима (Румунима), неће да чује за Римског папу“, признаје бискуп у једном писму упућеном једном редовнику језуитског Удружења, „али они желе да избегну велике финансијске терете које им намеће месни шизматички (православни) епископ. Нека зависе од нас, у почетку финансијски; они су осетљиви на паре. А њихово прато обраћење у католицизам, нема сумње, доћиће касније“. У ствари, то је био почетак стварања унијатске Цркве у тој области Румуније. Чудних ли пазара у римској Цркви! Георгије се мучио да то схвати.

+ + +

ВРХУНСКА ШКОЛА ФИЛОСОФИЈЕ

У јесен 1957., Георгије Попп обрео се у Гринвалду, поред Минхена, где су питомци језуитског Удружења студирали философију. Студије су овде биле на високом нивоу.

Но оно што је збуњивало, јесте да су чувени професори и велико знанци предавали о философским системима који ако се нису баш искључивали, али јесу се међусобно хладно презирали. Упињали

су се да све докажу геометријски. Познато је да по Томи Аквинском, постоји пет доказа о постојању Бога. Ипак је један од професора саставио не мање од пет страница само по питању једног силогизма између оних који су сматрани за математичке доказе о постојању Бога. Међутим кад би то било тако јасно, откуда онда толико неверујућих у свету? Георгије Попп познавао је много таквих за свога живота. Зато су кроз Георгијев ум, уздрман слабошћу схоластике, лебдели као авети људи без вере, његови савременици, угрожавајући и његову веру, па је његова мисао добијала бледило неверја.

+ + +

Овде треба рећи још ово: један професор касније је бацио мантију и напустио хришћанску веру, због неубедивости схоластичких доказа. Био је добар стручњак за модерну физику. Али због свога искривљеног схоластичког образовања, он је и у доказима које му је пружала наука, и који су били у корист хришћанског погледа на свет, видео препреке за веру. Међутим, уколико модерна физика олбацује класичну представу о материји, православни теолог се томе радује. Сасвим супротно осећа схоластички професор, који целокупну своју аргументацију заснива на тези о „објективности спољног света“, сматрајући да постојање Бога треба доказивати помоћу тезе о постојању материје и путем силогизама, он је зато поколебан у својој вери. Теорија о релативности простора и времена, чињеница да „понашање“ саме материје зависи од тачке са које се посматра, све је то представљало потрес за схоластичку мисао. Томе насупрот, антиномички приступ стварима, својствен апофатичкој теологији Православља, обухвата ове елементе у један превасходно мистички и хришћански систем мисли.

+ + +

Римокатоличка црква учинила ми се сувише монолитна. Сматрао сам да би требало извршити децентрализацију и оснажити улогу Источних патријаршија, понављао би често Георгије у разговору са својом сабраћом. И тек једног дана његов пријатељ Никола Кирти јавља му вест:

— Читао сам да на Блиском Истоку, једна група унијата (источних хришћана под Палом) који се зову „Мелкити“, заступа иста начела која и ти заступаш. Међутим само неколико месеци касније, са доласком папе Јована XXIII, и отварањем Другог Ватиканског концила, сви су почели помало да гунђају против римског централизма.

ШКОЛЕ У РИМУ

Стигавши у Рим усред лета, Георгије је посветио нешто времена разгледању града, да би се затим вратио у Аквилу, са циљем да изучава италијански језик настанивши се на летовалишту Училишта

Светога Јосифа, којем ће у будуће припадати. У сивилу овог спарушеног предела, била га је обузела нека меланхолија. Но, ова меланхолија имала је своје корене такође и у празнини како духовној тако и интелектуалној, која је, на жалост, била карактеристична за већину његових будућих италијанских колега. Кад год би се вратио са одмора, туговао је због празнине ових људи, а који су ипак били утицајни у Риму.

Тек после неколико година, при крају својих студија, Георгију је пошло за руком да се ослободи ове атмосфере искушења. Догодило се то у Француској, за време јутарње молитве коју је читао шетајући сео око једног замка у коме се налазила богата библиотека, у једном прелепом парку, поред живописног језерца, када је прочитао „*Казивања непознатог руског боготражитеља*“. Какве ли смерности, рече му један од његове сабраће. Наиме, у књизи *Боготражитеља*, Георгије је нашао један одељак у коме су говори о томе да сваки човек тежи и чезне за слободом детета Божијег, а да је сама ова „напрегнутост“ већ молитва! Синило му је да патња због отсуства Божијег настаје из те саме напрегнутости која је управо и била знак Божијег присуства у његовој души. Јер ако не би био створен да воли Бога, никада не би ни patio због Његове привидне отсуности. И зато се Георгије коначно враћа средишту своје личности да би у своме срцу открио присуство Исуса Христа чије је милосрђе тако жељно призивао.

Али да се вратимо теми Римског универзитета: он му није дао велико духовно и интелектуално задовољство. Колико јалових тумачења тамо се предаје, на пример, о прародитељском греху, који је, према Тридентинском сабору, „својствен сваком човеку“. После-тридентинска теологија покушавала је да целокупан људски род учини „одговорним“ за Адамов грех. Међутим, према учењу Светих Отаца, које је Георгије каоније изучавао, било је јасно да смо од Адама наследили само као заразу смртност духовну и телесну...

Нема сумње, у Риму је било добрих професора са великим знањем. Међутим, идеалан студент у Риму био је онај са просечном интелигенцијом, способан да памти мисли свога професора, али без критичке моћи да постави питање кад уочи одређене пукотине у логици предавача. Један Георгијев сународник, иначе веома даровит за богословље, пао је на завршном испиту, док је неки Италијан, само неколико месеци пре испита, почео да учи напамет одређене изводе које су сачинили његове колеге, — полагао са успехом.

ПРИПРЕМА ЗА СТУПАЊЕ У ЧИН

У јесен 1961. Георгије добија званичну дозволу од својих претпостављених којом му се одобрава да „са латинског обреда пређе на византијски“.

На Божић 1961. Георгије бива рукоположен за ђакона.

На Велику суботу 1962. године, бискуп је, дотакавши главу младог ђакона, дао му чин римокатоличког свештеника источног (византијског) обреда.

Овде би се с правом могло поставити следеће питање: зашто је Георгије, после толиких знамења која су га упућивала у Православље, и даље остајао у Римској цркви, уместо да ступи у Православну цркву?

Онај који познаје римокатолицизам изнутра лако ће одговорити на ово питање. Римска црква намеће се човеку својом логиком понекад сувише људском, сем тога, она личи на „тоталитарне“ државе. По људској логици, коју прихвата већина римокатолика, Црква је нека врста „друштва“, које, дакле, мора да има једног шефа, папу. „Треба нам врховни заповедник“, говорио је један Рус, католички свештеник. Тешко је ослободити се овакве предрасуде, која је верницима набијена у главу од самог њиховог детињства, и зато им је тешко да виде православни одговор на ову лажну очигледност.

Међутим има једна друга ствар. Римска црква личи на тоталитарне земље које су се оградиле бодљикавом жицом и митираним пољима. Постоји некаква духовна „гвоздена завеса“ којом је она ограђена. Овакав психолошки притисак тешко пада онима који желе да је напусте, јер то му дође као експлозија једне mine која може да повреди више лица. Онај ко пређе у другу Цркву може да буде сатрвен презиром Римокатолика, који га често сматрају за јадника и отпадника; сем тога, такав човек ризикује да компромитује друге, то јест, своје некадање пријатеље који на крају постају и сами сумњиви због њихове везе са „јадником“. Снага римокатолицизма лежи у његовом смислу за кохезију.

Ко се усудио, нарочито пре Другог Ватиканског концила, да прекорачи ту гвоздену завесу? Од свештеника било их је мало. Јер, да би се изложио опасности такве „експлозије“, човек је или морао имати изузетно чврсто убеђење, или бити духовни пустолов, или, пак, болестан од психичке неравнотеже када се не мари за последице. Георгије Попп познавао је неке случајеве прелажења у Православље, који су потекли из авантуризма, или, пак, неуравнотежености. Он их је сматрао за штетне.

И зато је његово приближавање Православљу, морало да буде веома успорено и опрезно.

По завршетку својих студија теологије, и будући у сталној вези са својим пријатељима унијатима у Мађарској, одушевљен првим расправама Другог Ватиканског сабора и идејом о приближавању Православљу, отац Георгије се нашао побуђен да напише нови чланак. Овај чланак требало је да искаже идеолошку умереност како мађарских унијата, тако и свога аутора, с обзиром да је Георгије био одређен од стране претпостављених, да ради међу Мађарима унијатима. Унијати су, према поменутом чланку морали поново да оживе „целокупно православно предање“, (погледе теолошке духовне, литургијске, канонске итд.) остајући при томе сједињени са Римом. Опасна обмана да се створи једно „друго Православље“, које би, по природи ствари, неизбежно постало такмац истинске Цркве православне. Георгије није разумео да ова идеја, уместо да послужи истинском зближавању, представља главну клопку и мамац „унијатизма“. Самообмана да неко може истовремено бити православни верник и

остати сједињен са Римом, била је већ једном завела Георгија, у велики грех против Православља.

+ + +

РАЗОЧАРЕЊЕ У II ВАТИКАНСКИ САБОР

У јесен 1964. у време заседања Другог Ватиканског сабора, Георгије преживљава збивања на овом сабору као да је у питању његова сопствена судбина. У ствари, он је од концила очекивао зближавање између римокатолика и православних, и надао се да ће овај сабор поспешити ово зближавање, па да ће доћи до њиховог „глобалног“ сјединења. Тада би и он сам био сједињен са Православљем, и његова мучна криза око трагања за идентитетом би се прекинула.

Догађаји су, међутим, кренули другим током.

Неколико недеља после његовог доласка у папски Институт за Унијаћење, Георгије добија писмо од свога пријатеља Георгија Певцова, датирано 8. новембра. Отвори га и почиње да чита текст:

„Драги Георгије, донео сам велику одлуку. Решио сам да прећем у Православље“...

При крају заседања сабора, Георгије добија телефонски позив: „Замислите, „Мелкити“ (Унијати на Блиском Истоку), ти вајни поборници јединства, изгубили су образ! Гласали су на Ватиканском сабору за један „нацрт“, који је од стране православних једногласно сматран као непожељан. Унијати никада неће моћи да представљају Православље, зато треба да прерадите ваш чланак у том смислу.

Заправо „Мелкити“ су се обрुकали у очима Георгија као неспособни за улогу посредника коју им је он наменио. Уместо да буду заступници Православља, они су му се супротставили, због ситних награда које им је римокатолицизам обећао. Георгије је почео да увиђа да се „православни“ може бити само у канонском јединству са патријаршијама и осталим помесним православним црквама, ван римске заједнице.

Убрзо наметали су му се неки значајни еклесиолошки закључци. Пре коначног гласања сабора по питање еклесиологије и екуменизма, папа је интервенисао, преиначујући, сакатећи и допуњавајући саборске одлуке. Павле VI је нарочито пренагласио улогу папства у Цркви. И тако, много хваљена епископска „колегијалност“ Другог Ватиканског концила није могла да поправи грешку I Ватиканског концила који је пренагласио првенство и непогрешивост папе. По овом се видело да се још увек сматрало да папа има „врховну власт“ у римокатоличкој Цркви. Властан начин на који је Павле VI наступио, био је јасан доказ за Георгија да је папизам био и остао најтежа препрека за сјединење са православнима.

Будући да је своје студије започео изучавајући неуспеле покушаје сјединења између хришћанског Истока и Запада у току XIV и XV века, Георгију је пошло за руком да прилично брзо сагледа православно учење о првенству међу патријарсима и епископима. Нил Кавасила. Симеон Солунски и Јосиф Вријеније лака срца су призна-

вали харизму својствену првом међу епископима Цркве, али су и нагласили уз то да вршење ове харизме предпоставља одређене услове. Најважнији услов за првенство, према православним теолозима, јесте поштовање саборног (синодалног) устројства Цркве, обострана зависност између првог епископа (патријарха) и осталих епископа. У тој равнотежи он је нашао истинско учење о црквеној јерархији.

И тако, наш млади отац Георгије почиње да улази у суштину православних теолошких погледа. Међутим, ово коренито преиспитивање својих малтене наслеђених погледа, ово дубинско обраћење његовог ума одвијало се обраћењем његовог срца.

... Желео је да пређе у Православље. Али како то остварити? Да ли да једноставно побегне из Рима? Хладнокрвно решење овога питања изискивало је још неко време за размишљање.

Међутим, присуство присталица политике „сјединења“ са Римом, као и слушање предавања на Институту за унију са папством, и заједничко становање са професорима тог Института, још више су допринели да Георгије увиди како се пализам тешко огрешио о православну Цркву. — „Ми, данас, имамо нову методу“, објашњавао је за време предавања професор Габриел Савицки. Затим, погледавши око себе, настави: „Да ли је ваш православни колега присутан? Није. Онда могу потпуно искрено да вам кажем. Ми смо сада за екуменски метод, и не бавимо се отвореним прозелитизмом. Ако би се, дакле, ваш православни колега једног дана појавио и рекао ми да је он убеђени римокатолик, ја бих прво одбио да га сада примим у нашу Цркву. Саветовао бих га да се врати у Цариград и да се пење по лествицама хијерархије. И када се нађе на самом врху, тек тада би, по мом мишљењу, требало да постане католик са целокупним својим стадом“.

Дакле, очигледно, за извесне људе у Риму, екуменизам је био само нови папистички „метод“ за врбовање православних...

— Могу чак и да схватим да римокатолик изгубивши своју веру постане атеиста, али да има католика који постају православни, то ми не иде у главу. То је нешто нелогично, рекао је један млади језуита, будући професор Института за унијаћење.

Ето какав је био став многих личности у Риму који су званично одобравали екуменизам! Срећом, отац Георгије је ипак сретао и неке друге духовнике у Риму који су били отворенији и умеренији у својим погледима, мада су били у мањини у односу на све оне који се ништа нису разумевали у Православље.

НАГОДБА БЕЗ НАГОДБЕ

За време свога двогодишњег боравка у Институту за унију, отац Георгије Попп је одлучио да буде поштен и да јавно говори како у својим јавним иступањима, тако и у приватним разговорима, да отворено изражава своја антиримска и православна убеђења. Уколико, због тога, његови претпостављени одлуче да сломе његову личност и да га искључе из језуитског реда, онда, сматрао је, то не би било по његовој, него по Божијој вољи.

У пролеће 1966. на конгресу у Луксембургу на коме је тема била Други Ватикански концил, а на коме је чак и један протестантски пастор узео реч, Георгије је намеравао да у своме предавању јавно изнесе своје православне погледе. Нагласио је да франачко хришћанство Средњег века није било дорасло да схвати учење грчких Светих Отаца, па да би стога најпре требало разјаснити појам светог Предања. Римокатолички „интегристи“ позивали су се на предања из доба Пија XII, међутим нису видели да су сва ова „предања“ незаконите новотарије без икакве везе са истинским Предањем, светоотачким Предањем. „Прогресисти“ су хтели да униште извесне вечне вредности, као што је пост, међутим, за њих, као и за њихове противнике интегрите, извор ових вредности је само пролазни хир црквених власти. Затим је отац Георгије говорио о видивости нестворене благодати, која лежи у основи светотајинске православне теологије, тако криво схваћене на хришћанском Западу, који је био привржен извесном рационализму.

Ове наводе о „реалистичкој мистици“ Православља, допунио је указивањем на изузетност теологије о Светом Духу, својствене хришћанском Истоку, нарочито у еклисиологији. Било која одлука папе, која крши љубав нема законску снагу, рекао је он, јер је љубав најважнија међу заповестима. Ако се Запад плаши анархије у Цркви, треба знати да се Православље бар исто толико плаши тираније коју је Рим наметао у прошлости приликом теолошких распри.

— Ово што сте нам управо рекли у вези са папством веома је опасно, покушао је да га оповргне један младић, јер ипак, Христово обећање дато светом Петру да ће „на овом камену саградити своју Цркву“ (Мат. 16, 18), чини ми се јасно иде у прилог римског учења.

— Што се тиче стиха из Евангелија, који сте навели, треба га тумачити у контексту, уважавајући тумачења светих Отаца који су му хронолошки много ближи. Црква је сазида на камену вере у Христа, а не на личности „Каменка“ — Петра.

— Да ли знате да је, чак и у западној Цркви, један Кипријан, светитељ картагински, писао у III веку да није само епископ римски, него сваки епископ који верно исповеда Исуса Христа као Петар, наследник светог Петра?

— Чудна је ствар толико непознавање светог Предања од стране римокатолика! Отац Георгије је тад осетио сву дубину истине код руског теолога Хомјакова, који је рекао: „Први протестант је био папа“, јер је он почео да тумачи Свето Писмо не узимајући у обзир свето Предање.

— Једна православна калуђерица коју је некада познавао, рекла му је у поверењу: „знате, Православље је бисер од вере!“

Током прве године отац Георгије срео је у Институту једног црноког младића, пријатног и продорног погледа који је зрачио умношћу и дубоком духовношћу.

— Који језик говориш, италијански, француски, немачки, руски? упитао га је млади Отац Георгије.

— Најбоље да засад говоримо руски. Ја сам новајлија, Србин по народности, и зовем се Бранко Савић.

Пријатељство је спонтано успостављено. Отац Георгије осети велику радост што има пријатеља истинског православца, коме у будуће може поверавати своје проблеме и стрепње у вези са дубоком носталгијом која га је водила ка Православљу. Међутим, управо због своје љубави према Георгију, Бранко га није смиривао нити га мамио слатким речима. Овај пријатељ Србин био је чак врло строг према нашем младом Оцу. И управо ова строгост, која му је сметала, дала му је снагу да напредује путем ка Православљу.

— Ах, не разумем зашто се толико мучиш око јединства хришћана? Мелкити су претрпели пораз у свом екуменизму, тим боље! Није требало ни очекивати да се они понашају као православни, када они то нису. Треба отворено погледати у очи проблемима. Боље да се бавиш спасењем своје душе!

Приликом једног излета у бенедиктински манастир Субјако, место где је свети Венедикт, отац древног монаштва на Западу живео као пустињак, Бранко је узјашио високи манастирски зид надирајући се над провалијом, дивећи се лепоти дивљег предела.

— Реци, молим те, зашто чамиш у том несрећном папском Институту за унијаћење, уместо да дођеш овамо и живиш у овом блиставом пределу где се заиста може молити Богу, каза он своме пријатељу.

Бранко Савић је друговао са јеромонахом, својим земљаком, оцем Кирилом Драгомировићем, који је у то време живео у Атини, где је припремао свој докторат из теологије. Упркос његовој одбојности према римокатолицизму, јеромонах Кирило обрео се једнога дана у Риму да би се поклатио светињама из доба неподељене Цркве. Његова топлина, заједно са великом строгошћу у питањима догматике, беше очаравајућа.

Једном приликом Бранко ми је представио једну унијатску монахињу.

— Ово је једна италијанско-руска сестра.

— Не разумем, да ли сте ви Италијанка или Русиња, упитао ју је отац Кирило.

Монахиња му одговори натегнутим општим местом:

— Моје тело је италијанско, али душа ми је руска!

Овакве мистификације нису биле по укусу оца Кирила па је и даље постављао питања:

— Не занима ме ваша националност него бих желео да знам које сте ви вере.

За једну унијаткињу ово је збуњујуће питање. Она му је зговорила одговор из конзерве, али без хранивог смисла:

— Ја сам екуменске вере.

— Извините, али таква вера не постоји, закључи Отац Кирило узбуђено. А часна сестра остаде рез речи...

Затим, Отац Кирило пође да служи литургију у дивној катакомби свете Прискиле, у просторији званој „грчка капела“, украшеној фрескама, између осталих и најстаријом фреском која приказује Тајну Вечеру.

Георгије и још један римокатолички свештеник, придружили су се оцу Кирилу, који је сам отпочео да служи литургију. Када се римо-

католички свештеник за време богослужења приближио Оцу Кирилу, овај се одмакао од њега. Молити се са јеретицима недоступиво је по канонима православне Цркве.

После завршене литургије, тај римокатолички свештеник, уз мало хумора, рекао је Оцу Кирилу:

— Знате, ми остали јеретици...

Али још док није завршио ту реченицу, православни јеромонах смешећи се, загрли га веома срдечно. То је било по оном дијалектичком правилу светог Павла: Треба да живимо „истинујући у љубави“...

После две године боравка, у Риму, Бранко Савић је отпутовао за Атину, где је радио на своме докторату из теологије, дружећи се са Оцем Кирилом Драгомировићем. После неколико година и сам Бранко је рукоположен за јеромонаха и добио монашко име Антоније. За све ово време дописивао се са Оцем Георгијем Полпом, што је за њега било право ојачање. Отац Антоније писао би му дуге странице сажетим стилем о духовној теологији, између осталог и ово:

„Сваког дана, све више и више, почињем да осећам у својој души огромну лепоту и узвишеност православне Цркве, уздајући се у Божију милост, да ћу се удостојити да и ја једном будем слободан њеном слободом. Налазећи се вековима у „вавилонском ропству“, православна Црква је изгубила све, али је спасла своју душу, своје срце, а то значи да има све. Она никада није изгубила смисао за вечне вредности, не допуштајући да у њу продре време ако није већ обожено: време у њој увек је било и остало до данас само време „богочовечанско“. И управо у томе је њена скривена снага и привлачност за уморно и тужно људско срце. Овај смисао за вечне вредности у овом променивом времену и ненаметивост која је својствена православној Цркви, јер се она не натура човеку, чак ни најтананијим нарушавањем слободе, препуштајући свакој личности, сваког тренутка, право на избор између повратка у саборну заједницу Цркве, или пропадања у трагичном индивидуализму. То је управо оно што ме радује. И то је велика нада за будућност“.

„Тамо где се чинило да нема више никакве наде, почиње истински живот верника. Када се сви спољашњи ауторитети руше, тада израста Црква“.

„Велиш: бирам такав и такав пут, јер волим духовну лепоту. Можда би било тачније рећи: бирам такав и такав пут, јер у дубини свога бића осећам неутоливу глад и жеђ“.

„Вера се открива сваки дан, иначе сваки дан човек без вере умире. Ја се плашим тог свакодневног умирања. Ових дана чуо сам од једног Светогорца, Оца Пајсија, следеће: „Људи живе и проведу цео свој век не знајући какве све атомске силе имају у себи“.

„Једном ми је један пријатељ монах написао: храна ће изменити твоју животну философију. Тада сам се смешкао, али сада се више не смешкам. Ради се о једном дубоком реализму, ако хоћеш о православном материјализму, али о једном материјализму који ослобађа саму природу и оспособљава човека за егзистенцијални сусрет са његовим Господом и Ослободитељем, на граници створеног и нестворе-

ног. Пост је ослобађање материје од историјског и физичког детерминизма. Без овог дубоког реализма, не може се разумети тајна слободе и вере. Без поста, камен се претвара у хлеб а каменови у многе хлебове, како је хтео Сатана (Мат. 4, 3). Међутим, самим овим недржањем поста, човек се претвара у камен, а људска историја у камените пустиње“.

„Уморих се од тог екуменског Христа који некако личи на Троглаво Божанство Хиндуса, губећи сваког дана више и више од своје Ипостаси, нестајући полако у разваплоћењу“.

+ + +

У једном чланку отворено се говорило да су унијатске цркве у ствари противнице Православља, које се ипак према неким недавним римоким документима признаје као „Црква“. Понекад баш тај униатизам утврђује римокатолике у њиховој заблуди да само они представљају васеленску Цркву. Све „уније“ са Римом биле су, у ствари, преваре. Тај чланак се појавио 1968 године и изазвао је буру негодовања у папском Институту за унијаћење.

ЗАОКРЕТ

Већ две године Георгије се дописивао са неким сасвим младим чланом језуитског реда, Марком, који је био веома заинтересован за зближење са православнима, „из личне духовне потребе“. Једном, Отац Георгије и његов пријатељ Марко дотакли су се питања секуларизма у њиховом дописивању. Марко је истакао да ни православне земље није мимоишао црни талас секуларизма, али да овај не продире тако дубоко у Цркву, као што је то случај на Западу. Корен овога зла западне Цркве потиче још из Средњег века, то јест, из доба њеног одвајања од Православног Истока.

Марко је одувек сматрао Православље као једини облик хришћанства који је могао да помири личну слободу са правом побожношћу.

+ + +

Одбранивши своју тезу, Георгије је кренуо на заморна путовања кроз многе европске земље: Немачку, Белгију, Холандију, Француску, Аустрију, тражећи одговарајуће запослење.

У Минхену био је срео једног свога земљака Маћара, који се бавио са омладином. Неким својим пријатељима је признао да пред својим младим стадом верника не крије своју дубоку сумњу у постојање живота после проба. Георгије је већ сумњао у таквог човека, а другог дана почео је пред њим да критикује саме темеље римске Цркве и језуитског реда. И наш неверујући језуит, бранећи Рим, успротивио се Георгију. То је било управо тих дана када је он у Великом Инквизитору Достојевског прочитао о тој злокобној особи, која је празнину од свога неверовања у Бога слободе хтела да испу-

ни строгим црквеним поретком. Отац Георгије беше благодаран Богу што му је, у те дане када се спремао да напусти Компанију језуита, био послан један „мали инквизитор“, да би изашла на видело лаж те дисциплиноване установе, и да би он, чистом душом, кренуо путем Божијим, путем слободе.

Георгије је такође писао своме пријатељу Србину, Оцу Антонију Савићу, који му је упутио сажет одговор о дубинској теологији.

„Средње стање, драги мој Оче Георгије, не постоји, као што не постоји ни трећи пол. Средњи род постоји само у граматичи, то јест у вештачком свету. Трећи род односи се на оно што свети Григорије Палама назива *anérastos éros* (љубав без љубави). Реч је о некој врсти чистиштва у коме се нити умире нити васкрсава. *Anérastos éros* (љубав без љубави) је ужасна дефиниција али и истинита када су у питању историјски покрети, који су већ у самом свом корену осуђени на смрт. Историја никада није могла да поднесе такво прелазно стање; вера, било која, може то још мање. Апсолутна корени- тост хришћанске вере искључује такву двосмисленост. Нема компро- миса између истине и јереси што је основни закон Еванђеља“.

Моје лично убеђење је да је унијатизам *anérastos éros* (љубав без љубави)... То је самомучење једне жртве, као што сам велиш, која пати, а да често није свесна правог узрока своје путање, мисле- ћи да је такво стање нешто нормално, међутим обелодањујући уз то унутарњу аномалију и неуравнотеженост тога стања. Ја не веру- јем у постепено и колективно ослобађање, у садањи поредак ствари. Ето зашто сама чињеница да си напустио језуитско Удружење Христа-Краља и да си у једној унијатској епархији, не решава ни- шта, бар колико ја познајем тебе и твоја стремљења и убеђења. Жи- вети и исповедати *anérastos éros* (љубав без љубави) и у исто време хтети преобразити свој *eros*, то је немогуће“.

Овде постоји само једно истинско решење: коренити и еванђел- ски *salto mortale*, са дубоком вером у помоћ Господа. Искреност твојих осећања и твоје душе која не може да подноси лаж и лице- мерје, као ни патњу која настаје услед недостатка истинског живо- та, као што и сам кажеш, једнога дана доведиће те до истог закључка, убеђен сам. Нећеш наћи истински живот тамо где га нема, а твоје муке ће се продужите, и ослобођење од њих биће из дана у дан све теже“.

„Чему све то? Зашто бежати од онога што ти већ одавно при- пада? Зашто не поћи тамо где се налази твоје право духовно отишће- те и пунота твога бића? Извини, Оче Георгије, за отвореност и ис- креност мојих речи, али нисам могао а да ти ово не кажем. Није се играти са вечношћу.“

ДОПУНСКО ШКОЛОВАЊЕ КОД СВЕТИХ ОТАЦА

Ово писмо беше она последња кап која је превршила пуну чашу.

Чудно је да ту кризу секуларизације имамо и ми остали право- славни: али криза на Западу није тек неко искушење које долази споља, то је распадање саме Цркве изнутра, поверио је свештенику један млади Румун, студент теологије.

Три године проведене у граду Коману биле су од изузетне користи за Оца Георгија. Ту се Отац Георгије дао на изучавање описа правих теолога по превасходству, наиме, светих Отаца.

У томе манастиру нашао је неке томове из збирке „Извори хришћанства“, и остала издања светоотачких дела на грчком и латинском, могла су се наћи у библиотеци старе богословије у Лугану. Тешко би било набројити шта је све научио од појединих Отаца, о евхаристији, на пример, као о „*физичко-материјалном*“ леку против трулежности и смрти, код светог Иринеја Лионског; о уравнотеженој еклисиологији код Светог Кипријана Картагинског; о греху и искупљењу код светог Атанасија Александријског; о светом Предању и смислу за тајанство код светог Василија Великог; о правилном учењу о Светој Тријци и о теологији црквених празника код светог Григорија Богослова; о преображењу тела „одеждом“ од многих врлина, код светог Григорија Нисијског; о слободној сарадњи човека са Богом у благодати, код св. Јована Касијана; о потреби, за проглашење „догмата“, свеопштег „согласја“ светих Отаца, код св. Викентија Леринског; о урођеној доброти човекове природе, код светог Максима Исповедника; о повезаности иконе са оним кога приказује, као и о поштовању икона, код светог Теодора Студита; о исхођењу Светог Духа једино и само од *Оца*, код св. Фотија цариградског; о потреби доживљајне теологије, као и о многим стварима, код св. Симеона Новог Богослова; о разликовању између недокучиве суштине Бога и Његових нестворених енергија које прожимају и освећују свет, код св. Григорија Паламе; о животу вечном који клија и почиње да расте још овде на земљи, код Николе Кавасиле. Али не треба заборавити исто тако драгоцену корист која се стиче читањем сажетих списа апостолских Отаца, двојице светих Кирила-Јерусалимског и Александријског, — Светог Јована Златоустог, Светог Јована Дамаскина, као и списа светих пустињака, као и св. Исака Сиријанског и Јована Лествичника.

Дела светих Отаца запањују својом актуелношћу, она су нам толико блиска као да су наши савременици.

ПРИЈАТЕЉСТВА КАО ДАР БОЖИЈИ

Може да се уведе саборско (колегијално) управљање Црквом, или не, али целибат треба да се задржи по сваку цену — рекао је неки римски куријалист.

Георгију није било тешко да одговори да на Истоку, свештеници источног обреда у римокатоличкој Цркви, могу да се жене пре рукоположења; да ожењени свештеници, како православни тако и римокатолички, могу да помогну Цркви и искуством стеченим у породичном животу. Они су истински „очеви“ својих парохијана. Целибат није идеал сам по себи, то је негативан појам. А што се тиче реформи II Ватиканског сабора, најважније реформе нису спроведене, јер папа лично и даље има „врховну власт“, па зато римокатоличка Црква још и данас живи као у доба апсолутних монархија.

ДВА ПУТОВАЊА

Пролеће 1971. у Атини.

Отац Антоније Србин био је ту изузетно користан и енергичан водич Георгију. Овај га је с муком следио, јер је он био у стању да га води у четири манастира на четири краја хеленске престонице, у току једног јединог дана.

Ипак, једног дана дошло је до несугласице између Оца Антонија и Георгија. Овај му је испричао како једна српска православна породица већ одавно, још пре његовог доласка у Комано, долази редовито на богослужења у унијатски манастир и да се тамо причешћује.

— Али шта ти чиниш од њих? Дајући им римокатоличко причешће, ти их претвараш у римокатолике, рече о. Антоније.

— Признајем да је ситуација апсурдна, али шта сам могао да урадим? Да их отерам као јеретике? Ја их не сматрам таквима, а са друге стране, у том крају, они не би нашли ниједног православног свештеника! Једино код нас могу да нађу црквени живот сличан њиховом предању. Признајем да није добро што их причешћујем, али не могу да их разуберим: без те цркве у Коману, они би били изгубљени за веру.

Антоније и његов друг остадоше на свом: Георгије није требало да даје папско причешће тој православној породици. Том приликом, унијатски свештеник Георгије се суочио са карактеристичном непопустивошћу православних монаха, који се не поводе за привидном стварношћу, него имају у виду сасвим нову стварност. Тада је Георгије дошао до закључка да ће његово лично обраћење у будућности решити проблем ових Срба, који су нехотице постали унијати, и то Георгијево обраћење вратиће их у Православље.

Отац Антоније је такође увео Георгија у један кружок младих атинских богослова. У једној просторији служило се вечерње, уз кориштење ручне кадионице на које су Грци били навикли, затим су слушали беседу једног епископа. Беседа, веома добра, није остала без критике.

— Сада, ето, видиш какви смо ми православни, рече Георгију са осмехом Отац Антоније.

Једном другом приликом, Георгије и његов домаћин попели су се на безводну камениту планину, да би обишли Оца Симона, једног „старца“, веома чувеног духовника, који је живео у манастиру на врху те планине. Отац Симон им је рекао да је велики део човечанства залутао, али благодарећи присутности „соли“ (Мат. 5, 13), то јест неколицине праведника, већина човечанства ће се ипак спасти.

— Видиш Отац Симон је већи оптимиста од тебе, рече Отац Антоније.

— Њему је лако да буде оптимиста, јер он није провео као ја, десет година у Риму, одбруси Георгије, што је изазвало грохотан смех код православне публике.

Касније, Отац Антоније одвео је Георгија на празник освећења новог манастира Пентели, где су чинодејствовали два патријарха. Неки архимандрит који је ту узео реч, говорио је пророчанске ствари: Средњи век био је доба римокатолицизма, модерно доба је ера протестантизма, али сада православни треба да одушевљавају историју човечанства.

Отац Георгије је посетио и храм светог Нектарија Егинског, па Тинос, и његову богословију, где је умољен да се са неколико речи обрати богословима. Он је користио ту прилику да каже, како га је његово искуство стечено у Мађарској уверило о потреби да Црква буде слободна од свих веза са новцем и политиком.

На Светој Гори, Георгије је срео монахе уравнотежених погледа, али и неколико „либерала“, као и тврдих „зилота“.

Један игуман, који је говорио француски, повери му ово:

— Патријарх Атинагора има извесне православне црте. Али он чини недопустиве ствари на екуменском плану, и због тога смо престали да га помињемо на литургији. На тај начин Црква реагује против једног „јеретизујућег“ патријарха. Атинагорин став извире из неког сентиментализма, а сентиментализам је ствар површна и пролазна.

У лето 1972., Отац Георгије Попп почео је да се интересује за могућност ступања у православну Цркву. Он се тада сетио јеромонаха Кирила Драгомировића, кога је упознао у Риму, и написао му је писмо. Отац Кирило је био један од најусправнијих теолога православних и најревноснији присталица ствари Цркве, кога је Георгије икада познавао. Он је са великим жаром прионуо на тај посао, чинећи све што је могао за оца Георгија. Убеђен у исправност овог прелаза, он се заузео да Георгија прими један православни епископ. Уз то му је дао неку врсту теолошке припреме за прелаз у Православље. Затим је нашао један манастир за њега, где је овај могао да у миру размишља о овом свом великом кораку.

Убрзо после тога, Георгије је посетио православног епископа. Отац Кирило му је уступио своју собу, док се сам задовољио једном мрачном заједничком спаваоницом. Георгије није ни покушао да се успротиви, знајући да би то ионако било узалудно. Пре свога одласка из Комана, написао је дугачко писмо својим пријатељима, у коме је између осталог рекао:

„Вера која даје смисао хришћанском животу, може се наћи једино на тешком путу честитости и веродостојности... У ствари, ми треба да будемо истоветни са дубином своје личности, јер у дубини нашег бића ми смо лик Божији, и само из дубине нашег срца извире онај преображени „ерос“ који нас приводи Богу. Током дугог низа година, несвесно и снажно ме је привлачило нешто ка тој реалности која и у својој човечанској природи носи у себи нешто божанско, а то се зове Православље. Православна Црква у суштини одговара нашим најдубљим потребама нашој жењи за животом, јер она озбиљно верује у васкрсење, које већ овде на земљи доживљава, — нашој жењи за слободом, јер она је персоналистичка и стоји за саборски плурализам, јер је њој туђа „кастрација“ душе. Разнежен

сећам се данас дугог прећеног пута, којим ме је водио Божији Промисао и довео до ових јасних истина. Захваљујући православном приступу, све више и више успевам да ујединим полете срца са неоспорним продорима разума, у једну синтезу живе теологије што је данас, нажалост, тако ретко. Једна интелектуалка, која се пред саму своју смрт обратила у Православље, поверила ми је у своме последњем писму: „Срећна сам што сам постала православна. Нашла сам велики мир. Такав мир желим самој себи, а такође и целом свету“.

И тако, Георгије је обавестио своје пријатеље о своме наступајућем прелазу у Православну Цркву. Крајем августа месеца, стигао је са малим кофером у манастир који му је Отац Кирило одредио. Налазио се у цркви за време служења бденија пред празник Успенија Богоматере, када му је предато препоручено писмо. Био је то одговор несрећног унијатског бискупа под чијом јурисдикцијом се налазио Георгије у току последњих година. Писмо је написао непријатним тоном и патило је од унутрашње противречности. Са једне стране тврдио је да унијатски бискупи источног обреда уживају сада наводно потпуну аутономију а са друге стране, постављао је питање да ли је Георгије обавестио о својој одлуци надлежни суд у Римској курији, Источну Конгрегацију. Под нелагодним утиском овога писма, Георгије је напустио храм да би мало прошетао по селу. При повратку, пред улазним вратима цркве, он угледа змију којој су управо одсекли главу. Зло је побеђено, Георгије је могао да се врати у цркву.

2. септембра 1972. када му је било четрдесет година, Георгије се појавио пред својим православним епископом, и почео дрхтавом руком да чита молбу за пријем у Православље.

На сам дан његовог ступања у Православље, нека православна дама га је упозорила да ће он „видети да православни нису бољи од римокатолика“. То је, можда, истина. Можда управо зато што су они примили талант истине, а нису га умножили (Мат. 25, 14—30). И зато ће православни, више него католици, бити осуђени на Страшном суду. Због њиховог национализма, јаловог формализма и многих других разлога, православни могу да буду осуђени пред лицем Божијим. Али зар је могуће да они тада буду осуђени упркос благодати коју су примили као чланови православне Цркве, док би католици и остали били спасени упркос чињеници што јој нису могли припадати?...

Неки су сматрали да је ово ступање оца Георгија у Православну Цркву било више „прелазак“ него преобраћење. Због тога је морао у више махова да „удара песницом о сто“, доказујући супротно. Две године после његовог ступања у Православље — био је пострижен у први степен монаштва, поставши „расофорни“ јеромонах. Могло би се још много тога писати о годинама мога увођења у Православље, али речи јеромонаха Кирила Драгомировића најбоље изражавају ово моје откриће живе вере усред невоља овога света, о којој Православље смерно сведочи. Овај Божји човек написао је Георгију као одговор на његову молбу да буде примљен у Православље:

„Крст Православља није лак, али он доноси радост спасења“.

S y m m a r y

Hieromonk Gabriel Patacsi

ONE DOES NOT PLAY WITH HIS ETERNITY

(On ne joue pas avec l'éternité)

Paris 1980, ed. Les Editeurs Réunis

It is an autobiographical story of conversion: how a Jesuit pater became an Orthodox hieromonk.

His interior exodus lasted quite long — from the medieval Latin Scholasticism to the Patristic teaching of the Orthodox Church. A Hungarian by birth, after his conversion, Father Gabriel became a professor in the Orthodox Institute of St. Sergius in Paris.

Протојереј Божидар Мијач

МРТВИ ЖИВОТ

„И анђелу сардске цркве напиши: тако говори онај који има седам Духова Божјих, и седам звезда: знам твоја дела, да имаш име да си жив, а мртав си. Стражи, и утврђуј остале који хоће да помру; јер не нађох твојих дела савршених пред Богом својим. Опомињи се дакле, како си примио и како си чуо, и држи и покај се. Ако ли не узастражиш, доћи ћу по тебе као лупеж, и нећеш чути у који ћу час доћи по тебе. Али имаш мало имена и у Сарду, који не опоганише својих хаљина, и ходиће са мношвом у белима, јер су достојни. Који победи он ће се обући у хаљине беле, и нећу избрисати име његово из књиге живота, и признаћу име његово пред оцем својим и пред ангелима његовима. Ко има ухо нека чује шта говори Дух црквама“ (Откр. 3, 1—6).

ЦРКВА У СВЕЛОСТИ СУДА БОЖИЈЕГ

I

Овај текст је саставни део посебног одељка (наравно као дела јединствене целине читавог откривења) који садржи седам писама (посланица), која Христос у визији преко Јована упућује ангелима тј. предстојницима седам малоазијских цркава, а, у њиховом лицу и виду, и читавој Цркви онога времена, као и, у преносном тј. правом смислу, и Цркви ових времена, па, према томе, и нашој Цркви, нама у њој. Да, писма су, сад, нама упућена. Ми смо, у светлости наведеној текста, тај Сард коме Бог говори. Саопштавају се речи Христове, односно Св. Духа, Цркви која треба да прими утеху последњег времена. То није, значи само поглед у прахришћански живот црквене историје, него осветљавање са божанске тачке гледишта и нашег живота у Христу, наше црквене историје. Зато кад Господ преко Јо-

вана говори: „Ко има ухо нека чује шта говори Дух црквама“ хоће тиме да отвори и наше ухо за слушање ових важних и судбоносних поука. (Као да је слух највише, можда, за то и дат — да послужи слушању ове Речи Божје).

У погледу садржаја читави одељак (II и III гл.), а нарочито овај оштро наведени текст о Сарду, *износи, може се рећи, суд Божји над Црквом или, блаже речено, ставља положај Цркве у светлост суда Божијег*. Како то — суд над Црквом? Није ли Црква, сабрана од верника у Христу, творевина Св. Духа и као таква и у својим члановима света и непорочна? Црква, заиста, по своме божанском битију, по ономе како је Бог успоставља у Христу, јесте света. Њу, како каже Апостол, Христос „освети очистивши је купањем воденим у речи; да је метне преда се славну цркву, која нема мане ни порока, или таквога чега, него да буде света и без мане“ (Еф. 5, 26—27). Света је, значи, не само у својој глави, Христу, него и у својим удима, члановима, њеним припадницима. Али, ипак, то је у овоме свету греха, док овај еон траје, више потенцијално, по ономе како може и треба да буде, а мање реално, по ономе како у ствари јесте. Управо: она то већ јесте објективно, као општа еклезија, али не и субјективно, у сваком своме члану. Чланови Цркве могу да греше. Штавише, нема тога ко у нечему не грешу, као што Јован у својој Првој посланици изрично каже: „Ако речемо да греха немамо, себе варамо, и истине нема у нама“ (I Јн. 1. 8). Особеност грешења у Цркви, за разлику од онога изван Цркве, јесте да се живи у сталној напрегнутости и раздору између греха и врлине (Дела ап. 9, 13); ту се, истина, стално пада у кал греха, али и стално подиже из њега (врши се непрекидно опроштење и очишћење), док изван Цркве, ван њеног утицаја и дејства, постоји непрестано трајање у паду. У том дакле смислу, и са те стране, Црква као скуп верних у Христу подлежи суду Божјем. Подлежи Суду, значи, не само свет (отпали од Бога), него и Црква, са својим непреображеним члановима, као део света, са аспекта њеног неизвршења или половичног извршења божанских задатака у себи и у свету.

Баш због тога значаја Цркве за свет она је прва на удару суда Божијег. Јер је време (пунота времена, *kaïros*) да се почне суд од куће Божје“ (I Петр. 4, 17). Свет се не може спасти сам, него искључиво преко Цркве. У ствари свет мора постати Црква, ући у Цркву, да би се спасао: „Изван Цркве нема спасења“ (Св. Игнатије Богоносцац). Црква је, дакле, одговорна за спасење читавог света (баш: читавог; не само људи, него и твари, природе, „јер чекање твари (на спасење) чека да се јаве синови Божји тј. чланови Цркве“ (Рм. 18, 19). За зла у свету крив је наравно грешни свет, али је сакривац и Црква, уколико је, ако је, (а у многome јесте) мисијски неактивна у њему. Нема те кривице за коју Црква не би у том смислу била сама крива. Човек у Цркви је, као свечовек, саучесник и саодговорник у добру и у злу других, што Апостол изражава јаким речима: „Ко ослаби, и ја да не ослабим? Ко се саблазни, и ја да се не саблазним?“ (II Кор. 11, 29). Гледаш безбожнике како срљају у пропаст и, можда, мислиш: нека их, нека пропадну кад не хтедоше познати Господа, а не знаш да си и ти, као члан Цркве, крив за њихо-

ва беспућа. Шта си учинио да им предочиш Божји пут? Гледаш грешнике како тону у понор греха и, можда, мислиш: нека их, нека грезну у злу кад пренебрегоше Божју вољу о спасењу свих, а не знаш да си и ти, као члан Цркве, крив за њихова безакоња. Шта си учинио да их избавиш из замки греха? Шта си урадио за њих — речју или примером, трудом или муком, љубављу или саосећањем? Јеси ли се молио и заузимао за њих и да ли си то чинио у довољној мери? Зато што стојиш скрштених руку у Цркви и посматраш туђа зла — крив си. За тај нехат судиће ти Бог. Сваки верник у Цркви је, како каже Пророк, и као што ћемо ближе видети тумачећи овај текст, „стражар“ над неверницима. Верник, у овом смислу, на извештај начин има удела у пророчко-назидатељској служби. *„И тебе, сине човечји, тебе поставих стражарем дому Израилову; слушај дакле реч из мојих уста и опомињи их од мене. Кад речем безбожнику: безбожнице, погинућеш а ти не проговориш и не опоменеш безбожника, да се прође пута свога; тај ће безбожник погинути за своје безакоње; али ћу крв његову искати из твоје руке“* (Езекил 33, 7—8). У свему овоме злу које се шири пред нама, у неморалу и душегубству времена, има и део црквене кривице. Да смо ми светли не би било тако црно око нас. То нам се овде открива са великом очигледношћу. Бивамо доведени до важног сазнања да Црква, иако творевина Божја, стоји не само у благодати него и под судом Божјим.

II

САРД — ГРАД И СИМБОЛ

Сард, о коме се овде говори, јесте, фактички, историјски град у коме је обитавала једна од малоазијских цркава првог века, али он је, као што ћемо касније ближе видети, еклезиолошки, и симбол типа Цркве уопште.

Прехришћанска историја овога града, спољашње гледано, значајнија је од његове хришћанске историје. Био је, у то време, славан, чувен, истакнут, богат. Био је у једно време, чак, престоница Лидијског царства. Средиште власти. Овде се налазио велелепни незнабожачки храм посвећен богињи Кибели, који је окупљао поклонице из читаве провинције, слично као храм ботиње Дијане у Ефесу (Дела ап. 19, 24—29). Незнабоштво је овде било веома снажно. У Сарду су у своје време деловали познати грчки философи Езоп и Солон, као и други учени људи, што је знак да је и интелектуални живот био јако развијен (јер, обично, друштвена средина изнедрава из себе оно што има у себи и што потребује). Предео, иначе, брдовит. Богатство му је прибављала и плаховита река Пактол која је у своме кориту са планина доносила златну руду. Био је, због подесне брдовитости, природна тврђава, коју није било лако освојити, те је у честим ратним збивањима остајао скоро неосвојив. (За ову околност везана је једна историјска анегдота, која ће се у поуци црквеној употребити веома упечативо; наиме: персијски цар Кир, отколивши град око 550. г. пре Христа, није га могао освојити, па је обећао велику

награду о ономе ко му покаже пут за улазак у град. Догодило се, док је персијски војник са једне узвишице посматрао неосвојиви Сард, да је сардском стражару пао случајно шлем док је шетао зидом тврђаве; он је сишао да узме шлем и понова се врати на стражарско место, а персијски војник, опазивши то, са неколико својих другова тајним путем, док је стража спавала, уђе у град).

У хришћанско време Сард је спољашње већ био доста умањен, али је у тој градској руини заблистала Црква Христова као гора Господња. Много, иначе, о првој Цркви и Сарду не знамо. Не помиње се у *Делима апостолским* ни у *Посланицама*, из којих се обично црпе подаци у малоазијским црквама, као ни у другим савременим изворима. Сигурно је да је Црква настала под дејством проповеди Св. ап. Павла, као и друге цркве те области, и да је, тада, била релативно бројна и, нарочито, духовно снажна, жива и јака, славна и видна. Некадањој материјалној величини одговарала је садања духовна величина.

Древни Сард је данас у оба вида, материјалном и духовном, у рушевинама. Од хришћанских трагова постоје, усред рушевина, остаци два храма: Панагије и Св. Јована Богослова. Сад Сардска црква, као и сам град у коме се налазила, која више не постоји као социолошки и географски појам у области Мале Азије, постоји, типолошки, по себи и у овим ознакама, у речима *Откривења Св. Јована Богослова* као једна типична карактеристика сваке емпиријске Цркве, па, кроз тумачење и примену, свакако и наше, на земљи постојеће, и још дефинитивно не прослављене Цркве. Сард је овим својим обележјима као и именом (Сард грчки значи остатак) сав симболичан и ови симболи, као и историјски подаци који су постали симболични, могу много помоћи да боље разумемо писмо, односно реч Божју, које Христос преко Сардске Цркве упућује свакој Цркви на земљи.

III

ХРИСТОС У ПУНОТИ ДУХА И СЛАВЕ ПРЕМА СЛАБОЈ И ПОТАМНЕЛОЈ ЦРКВИ

Христос се, у својој речи, представља Цркви у Сарду, као и у различитим ситуацијама других цркава, у вези потреба те цркве. Он из неизмерног богатства свога бића истиче оно што је за њу, у датом тренутку, најважније и најпотребније. То су, у овом случају, два својства његове божанске личности: прва, да је Он онај „који има седам духова Божјих“ и, друга, да је Он онај који „има седам звезда“.

Седам Духова за Св. Духа је ознака Његове пуноте. Свештени број седам употребљава се у Библији да се покаже нека потпуност и савршенство. Иначе, као што знамо, Свети Дух је један, то је треће лице Свете Тројице. *Христос је, значи, испуњен обиљем и пунином Св. Духа*, као што је наведено у Књизи пророка Исаије: „И на њему (Месији, Исусу) ће почивати дух Господњи, дух мудрости и разума, дух савета и силе, дух знања и страха Господњег“ (Ис. 11, 2), дакле пунина Богодуховених дарова, што и сам Христос примењује на себе

и своју службу говорећи: „Дух Господњи је на мени; за то ме помаза да јавим еванђеље сиромасима; посла ме да исцелим скрушене у срцу; да проповедам заробљенима да ће се ослободити, и слепцима да ће прогледати; да отпустим сужње; и да објавим пријатну годину Господњу“ (Лк. 4, 18—19). То је Дух који интегрално оживљава (Јн. 6, 63), који поново рађа за Царство Божје (Јн. 3, 5—6). Ово је било потребно нагласити Цркви у Сарду, јер је она, као што се фрапантно види из текста, била запала у мртвило, у стање духовне неживотворности, из кога ју је могао избавити само оживљавајући Дух Господњи. Христов Дух је једино решење за тешке проблеме те, и сваке, Цркве.

Седм звезда означава пуноту сјаја славе Божје коју поседује Христос, у чему је, што је такође јако наглашено, оскудевала Сардска црква. Сјај њене звезде, тј. првобитна светлост вере, био је изразито потамнео. Према тој Цркви, али наравно и у њој, стоји *светлосни и светлоносни* Господ. „Ја сам светлост свету; ко иде за мном неће ходити по тами, него ће имати видело живота“ (Јн. 8, 12). Христос је оно „видело истинито које обасјава свакога човека који долази на свет“ (Јн. 1, 9). „Ја дођох, каже Исус, (као) видело на свет да ни један који ме верује не остане у тами“ (Јн. 12, 46). Црква не може ничим другим да сија и блиста до Христом (Његовом вером, Његовом правдом, Његовом истином). Сваки други украс био би лажни украс. Свака друга лепота била би лажна лепота. Христова светлост, лепота и украс, не могу се заменити или надокнадити ничим другим.

Такав Христос, у обиљу Духа и Славе, стоји према духовно посрнулој и потамнелој цркви у Сарду, па према томе и свакој Цркви, значи и нама у Цркви. Не представља се тако Христос Цркви случајно, него, као што смо видели, намерно; не ради себе, него ради њих и нас. Стално смо суочени са Њим, таквим. Треба да се увек питамо: Колико смо Христом духовни, колико смо Христом светлосни? Да ли Његова духоносна светлост кроз нас дејствује и сија у овоме свету, међу људима, или смо ми препрека, зид, за Његове моћи и зраке. Јер заповест Божја нама упућена у том погледу јасна је и гласи: „Ви сте (треба да будете) видело свету; не може се град сакрити кад на гори стоји. Нити се ужиже свећа и ставља под спуд него на свећњак, те светли свима који су у кући. Тако да се светли ваша светлост пред људима, да виде ваша добра дела и прославе оца вашег који је на небесима“ (Мт. 5, 14—16).

IV

„ИМАШ ИМЕ ДА СИ ЖИВ, А МРТАВ СИ“

Суд Божји о цркви у Сарду је, у главном, негативан; она добија више покуду, а много мање похвалу. Црква, је, у већини својих припадника, постала мртво море. Ту је завладало једно свеопште лоше духовно стање. Мртвило је постало скоро владајући ток. Печат збивања. Све је устаљено, стереотипно. Нема отпора таквом естаблишмен-

ту. Нема, како би се данас рекло, критике и самокритике, *нема обнове у Духу*. А Црква, по својој суштини, треба да буде непрестани вулкан живота и обновљења. Огањ усавршавања и кретања напред. Црква је непрестана прогресија, подизање у вис до у небески бескрај. То само некретање, *мртвило* — *јесте зло ове Цркве*. Ту нема неког другог зла какве се налазе у другим малоазијским црквама, нема на пр: лажних учења, неморалног живљења, материјалне похлепе, оријентационих странпутица и др. *Дела су овде рђава тј. мртва, дела као израз унутарњег битија*. Она постоје, али су мртва; без огња живота Духа у њима. А то је оно што Бог оцењује и гледа. Живот Духа у нама. Са гледишта, дакле, живота Духа у делу, са правог гледишта, ова Црква има, *како овде стоји, само име да је жива, а мртва је*.

Сад морамо ближе појаснити — шта то значи имати име живота, а бити мртав.

Ту се, пре свега, мисли на име које је ова црква стекла у прошлости. Имала је добро историјско име. Она је некад, нарочито у своме почетку, била на висини. Њени чланови су били носиоци и остваритељи истине Божје. Имали су животворне и духотворне вере и љубави. Страдали су за исповедање Исуса Христа. Сардска Црква била је тада права Божја Црква. Али, сада, остало је само име од тога некадашњег живота, остала је традиција. Лепо је имати добру традицију; прошлост доста значи. Али то није довољно. Од саме традиције, од прошлости, у Цркви се не може живети. То је, ипак, руина. Црква се, стално изнова, у свакоме своме појединцу и целини као светом колективу, успоставља, односно мора успостављати. *Свакога дана, па и свакога часа, у њој се устаје или пада*. Ако нема тога устајања, тј. делотворног оветодуховског живота, Црква се у својим члановима може изродити, ослабити, постати недуховна и неславна, мртва.

Име, затим овде значи и форму, спољашњост. Име — то је форма. Изглед. По форми, по спољашњости, Црква у Сарду изгледала је као жива (а била је мртва). Њен спољашњи лик је био леп. Спољашње узев тамо је било све исправно, коректно, на свом месту. Не би се могло, са те стране, можда ништа приговорити. Долазили су на богослужења; можда, чак, није изостајао. Молитвени скупови су сигурно почињали и свршавали се тачно и на време. Певали су псалме и химне, све је вероватно брујало. Поучавања су текла редовно; нису остајали без неке поуке. Поука је била ствар чреде. Практикована је свакако и служба милосрђа. Све су то црте које су улазиле у карактеристику да је ова црква имала име живота. Па шта се хоће више? Није ли то дивно, за похвалу? Није ли то прави садржај рада једне Цркве? Да; али, гле, *Господ каже да је то ипак мртви живот*. За обичног, непроницљивог посматрача, такав живот је штавише бујан, испуњен преданошћу и радом, широк и развијен, у најмању руку нормалан, али за Бога, упркос таквој активности, све је то мртвило. Зашто је то тако? *Зашто је Божји суд оштар? Зато што Бог прониче кроз форму кроз спољашност, и сагледава суштину, језгро ствари*. Сва та коректна спољашњост, у свим својим видовима, јесте у ствари камуфлажа, којом се могу сакрити и камуфлирати духовне немоћи пред људима, али не пред Богом; Бог то препознаје и открива,

обелодањује. Људи такво црквено стање могу, због привидне лепе спољашњости чак и хвалити, бити њоме задовољни, али Бог ће то, разоткривајући худост те спољашњости, кудити. Није ли Христос тако за време свога земаљског живота разоткривао формалисте свога времена говорећи: „Тешко вама књижници и фарисеји, лицемери, што дајете од метвице и од копра и од кима, а остависте што је претежније у закону: правду и милост и веру... Што чистите спољашњу чашу и зделу а изнутра сте пуни неправде... Што сте као окречени гробови, који се споља виде лепи а унутра су пуни костију мртвачких и сваке нечистоте“ (Мт. 23, 23—27). Тако је разоткривен црквени живот у Сарду: форма је била жива, а садржај мртав — мртва молитвеност, мртво поучавање, мртво служење.

Није, значи, довољно постићи спољашњу коректност (мада и то нешто значи; негде нема ни тога, него је отпад тоталан), спољашње дело, већ је потребна унутарња озареност животом Божјим. божанска животворност, прожетост Св. Духом. Прави живот није у нама, већ у Богу. Дело је животно уколико је Божје деловање у нама присутно. Нема аутономног, антропономног црквеног живота; он је теономан, духономан. Дух је живот Цркве. Без Св. Духа Црква би била обично, мање више успело, или неуспело земаљско друштво, људско учређеније, слично, рецимо, црвеном крсту или другим разним филантропијама и организацијама, а, у неким случајевима, могла би бити и нешто далеко испод тога: синклит за личне, себичне, интересе и сврхе, за тшеславије, материјалне добитке и сл. (Мт. 6, 2, 5, 16; 23, 25). Црква се, у таквим случајевима, може користити у сасвим нецрквене сврхе. Таквих злоупотреба у историји је било доста. Може се слободно рећи: *све што није од Духа, ма колико изгледало блиставо и сјајно, мртво је; све што је од Духа, ма колико изгледало слабо и убого, живо је*. Нагласак је овде искључиво на делу као норми и манифестацији Духа. Свако добро дело је плод Духа. „Јер који се владају по Духу Божијему они су синови Божји“ (Рм. 8, 14). Само они. Читави морал је инспирисан Св. Духом: „А род је духовни: љубав, радост, мир, трпљење, доброта, милосрђе, вера, кротост, уздржање“ (Гал. 5, 22). Ово, наравно, никако не значи да се добро дело збива без нашег напора и учешћа, механички, од самог Духа у нама, већ је потребно и наше активно отварање и садејство у томе чину. Синергизам деловања. При том не може се радити са наше стране о неком рутинском и обичајном понављању, бездушном следовању и обављању прописа; не, дело није обичај, инерција, него — *креација*. Није, да се сликарски изразимо, клише, фотокопија, но стваралачка експресија. Ми смо позвани да се потчинимо, тј. у делу активирамо дејству Св. Духа, јер „тела су ваша храм живећег у вама Св. Духа. Зато прославите Бога у телима вашим (тј. делима), јер су Божја“ (I Кор. 6, 15).

СТРАЖАРЕЊЕ

Мртвило је владајући ток црквених збивања у Сарду. Све је иначе коректно, уредно, прописано, али — мртво. Спољашњост је жива, унутрашњост мртва. Али, ипак, није ту све пропало. У Цркви

никад и не може све пропасти, јер је извор њеног живота у Богу, Исусу Христу, односно у Св. Духу, а не у људима и стварима. Потребно је само стално враћање, односно окретање томе животворном извору. Ми можемо да духовно усахнемо, ископнимо, али извор је ту, на дохвату руке, ка коме се може доћи, успоставити веза, ступити у контакт. Овде је, у другом и трећем стиху, апел за то враћање, које је у ствари покретање, тј. оживљавање из мртвила. Да се збуде активистички повратак изгубљеног сина у дом Оца, о чему се у Лукином еванђељу каже: „Овај брат твој мртав беше и оживе; изгубљен беше и нађе се“ (Лк. 15, 32).

То враћање извору живота, то успостављање, названо је *стражарењем* да би се нагласио његов активни, борбени карактер. Израз је, за то узет из војне терминологије. *Живот хришћана је врста војевања борбе* (II Кор. 10, 4; Фл. 2, 25; 4, 3; II Тим. 2, 3). Није то таворење, тмоло и скомрачно, пасивно, протицање у времену и простору. У Цркви се не зна за атараксију. Нема буквалног тиховања. Она није склониште уморних, или само на неки унутарњи садржај душе сконцентрисаних, већ ратна, наравно јако специфична, арена у односу на себе и друге. (Јер у делу се, у овде означеном смислу, концентрише и успоставља и душа, које је, у том смислу, више делотворни однос и акцијалн его нека природна супстанција: душа је акт који се очитује у делу). Све је позвано на напрегнуто стремљење према Царству Божјем. Св. ап. Павле читав свој животни ангажман у Цркви назива борбом, ратовањем: „Добар рат ратовах трку сврших, веру одржах“ (II Тим. 4, 7; ср. I Кор. 9, 24—26; Гал. 2, 3; Фл. 3, 14; Јевр. 12, 1). Јер све у овоме свету је непријатељство и напаст, агресија на дело спасења у Христу. Свет је зао. Ту је ђаво разапео своје мреже као паук паучину и вреба неће ли кога ухватити. Грех напада изнутра, а саблазан споља. Све јуриша и струји, силовито тече насупрот спасења. Треба се, значи, најмобилније супротставити свему томе. *Треба, дакле, стражарити, бити активно будан, чувати, не дозволити да унутарњи и спољашњи непријатељи продру, униште и убију светињу Цркве и душе. Члановима Цркве у Сарду позната је била важност термина и службе стражарења из историје њиховога града: поменути догађај са продором персијске војске у град док је лидијска стража на зидинама Сарда спавала. Стражарило се тада у томе граду и од околних хајдука, који су чекали прилику да некако, искористивши небудност страже, уђу унутра ради пљачке и разбојништва. Према томе реч и појам о стражарењу, уз упоређења, могли су лако разумети и у преносном, духовном, смислу и плану: као будност (мобилну активност) у отклањању греховне опасности од себе и других, „оних који хоће да помру“ и као довршење започетог у њима дела спасења („не нађох твојих дела савршених пред Богом“) у њима и међу њима.*

Стражарење се, наравно, односи, пре свега, на главног стражара, тј. пастира — ангела Цркве, епископа. Он је, најпре, позван да стражари над својим стадом. Да не дође разбојник и не растера стадо. Али односи се и на клир-свештенство, уопште. Сваки свештеник је, на својеврсни и јако повишени начин, стражар — пастир у своме тору. *Но (и то треба нарочито истаћи) и сваки верник треба да*

узме учешћа у овој активности не само над собом самим, својом пројекцијом душе у делу, но и у својој средини, која му је, као оквир стражарења, од Бога поклоњена — наравно на одређени начин и у одређеном степену (у оквиру породице, на послу, у друштву итд.). Реч је, дакле, буквално, упућена језгру Цркве у Сарду, а преносно духовном језгру у свакој Цркви, онима најпре који се, сад и овде, још могу дозвати и који би могли бити кадри да, утврдивши себе, утврде и остале којима прети духовни помор. То језгро, тај први круг око Г. Исуса Христа, треба да се прене у Цркви, да испуни своју дужност стражарења. Стражарење је, дакле, дужност и обавеза свакога члана Цркве. Од испуњења те дужности неће, у многоме, зависити само спасење онога коме се служи, но и спасење онога који служи. Ако у овом смислу не стражариш у Цркви, многи ће због тога нехата остати у духовном мртвилу, али, због тога, нећеш се ни сам спасти макар колико иначе у себи, у некој психичкој унутрини, био на изглед свет и праведан. (Кажем на изглед, јер светост и праведност се огледају и проверавају у делу, тј., како смо видели,

Стражарити — чиме, како? Ничим другим до речју, тј. речју Божјом и на начин њеног остваривања у себи и међу другима. Нема Црква других оруђа, других убојних средстава — до Реч. Реч је мач Цркве. Кад је Христос послао апостоле, тј. прву Цркву, у свет није их снабдео ничим другим до речју; штавише, сматрао је да све то друго може да буде више од штете него од користи, као неки баласт који би могао отежавати праву делатност. „И заповеди им да ништа не узимају на пут осим једнога штапа: ни торбе ни хлеба ни новаца у појасу; него обувени у опанке и не облачити две хаљине... И отишавши проповедаху да се треба кајати“ (Мк. 6, 8—9). Али реч је силна. „Јер је жива реч Божја, и јака, и оштрија од сваког мача оштра с обе стране, и пролази чак до растављања душе и духа — и зглавака и мозга, и суди мислима и помислима срдачним“ (Јевр. 4, 12). При том реч, као ословљавање по Богу, није само звук, артикулисани говор (мада то јесте по преимућству), но и дело (све оно што може, било на који начин, пренети поруку Божју за оживљавање у Христу). Тако си, дакле, где си да си, без обзира на друштвени или црквени ранг и положај, без обзира на бриге и тескобе, оштећености и растерећености, постављен за стражара у новом Сарду Божјем, Цркви Г. Исуса Христа. Постао си стражар наоружан речју Божјом коју слушаш и којом треба да се, у даљем преношењу, служиш у Цркви. Теби је, као припаднику Цркве, по мери партиципације свакога верника у пророчкој служби, у том широком смислу и дејству, упућен налог Господњи: „И тебе, сине човечји, тебе поставих стражарем дому Израилеву; слушај дакле реч из мојих уста и опомињи их од мене“ (Јез. 33, 7). Слушај реч Божју и наоружавај се њоме да би, ма колико иначе био слаб и незнатан, био стражар у цркви Г. Исуса Христа.

Од чега и над чим стражарити? Ми смо видели опасно стање у које је била запала Црква у Сарду. То је мртвило. Живот је у њој постао мртав. То значи стражарити од опасности умртвења. Да се не умре духовно. Мртвило је тај хајдук и непријатељ који може да расточи и пороби. Није то само лажни учитељ са заводљивом науком

преваре, није само препредени саблазнитељ са чаробним обећањима привидне среће (као што је змија варала и саблажњавала Адама и Еву у рају), већ, веома често, тихи невидљиви, поткопавајући, разарајући узрочник умртвљења, који хоће и иде за тим да изолује и заклони дејство Светог и животворног Духа у Цркви. Да се Дух угаши. А тиме би, наравно, било припремљено погодно тле за сваку ђаволску сетву у Винограду Господњем, за сваку дивљину и изрођавање; копрене световне, овосветске учмалости, под видом и именом светог, хоће да се зарију у њега и паралишу га. Опасност мрвила у Цркви је веома опасна.

Где је данас такав стражар у Вечном Сарду? Где је онај који је вечно будан на угроженим бедемима Цркве? Где су они који би стално тако ефикасно бдели над собом и другима? Неће ли персијски милет (наводим ту метафору у метафоричном смислу) увући се, у време поспаности, у Град—Цркву? Ко, у потребном обиму и интензитету, чува од мртвила? То што изгледа таквим да ли је такво? Плашим се да би се за неке аспекте и савремене црквености могло рећи: *мртва славословља* („Неће сваки који ми говори: Господе, Господе! ући у царство небеско; но који чини по вољи Оца мога (Мт. 7, 21); *мртве речи* („Ако језике човечје и анђелске говорим, а љубави (као дела Св. Духа) немам, онда сам као звоно које звони или прапорац који звечи“ (I Кор. 13, 1); *мртва дела* („Јесенска дрвета неродна, која су двапут умрла и из корена ишчупана“ (Јуда 12). *Много је свакако хибридности и формализма*. Потребан је духовни стражар који облагодатеном речју Св. Духа крчи пут божанском животу у нама, како би оживеле мртве, већ плесниве и запуштене, колотечине живота. Опасности су велике, непријатељи се умножили, а стражара, правих, је мало. Зато би, поред практичних и других настојања, била од високе вредности молитвена чежња за Божјом интервенцијом: да Господ уздигне стражаре на дело чувања Цркве (и душе), који би стражарећи обезбеђивали необезбеђене од духовних непријатеља, и насртаја који сад љуто кидишу на свети Сард — Цркву, како би ви, кроз жива дела, ускрсли за духовни живот.

VI

ОСУДА И ПОХВАЛА КАО ПОЗИВ НА ПОКАЈАЊЕ

Иако, као што смо видели, читави текст писма цркви у Сарду наговештава, подразумева, *потребу и неопходност покајања*, ипак се то, сасвим директно, чини у трећем до петог стиха кроз опис осуде и похвале чланова ове, као и сваке, такве Цркве. То је представљено драматично и живописно, у напрегнутости збивања. Ништа није једноставно — било да се човек, кроз непокајање, сурвава у пропаст, било да се, кроз покајање, уздиже у спасење. Пuteви зла и добра су компликовани, стравично замршени. (О свачијем животу би се могао написати роман, који, као књижевни род, и јесте, у ствари то: живопис падања и уздицања).

Покајање је за вернике у Сарду (као и у вечном Сарду Цркве) захтев за повратак, на оно што су првобитно примили и чули, што

се огледало у чињењу добрих дела пред Богом (ср. Гал. 4, 4), јер они, беху у своме животу стварно, на делу, мртви. Тај живот је био форма без садржаја. Недухован, па тиме и паралисан, склеротичан. Њима је недостајало „држање“ науке Господње, практиковање вере. Они су формално веру знали, али је нису делотворно остваривали. (Такво значење о Богу је чисто гностичко, „технолошко“ како каже Св. Василије Велики, а не, како би требало бити, теолошко, богословно, тј., у ствари, богославеће, у делу манифестујуће и пројављујуће). Сад треба да се сетe како су некада, пре умртвења, били живи у Господу, да се пробуде од сна, устану из мртвила. Да се, једном речи, активирају. „Пробуди се ти који спаваш, устани из мртвих, и обасјаће те Христос“ (Еф. 5, 14). Верник није, не би смео бити, биће таме, него светлости, видела (у употреби тога појма код Св. ап. Павла, који каже: „Све што је објављено (у добром, из општења са Христом посредством Св. Духа пројављеном, делу), светлост је“ (Еф. 5, 13); он треба да духовно бди, да духовно не спава. „Тако дакле да не спавамо као остали, него да пазимо и да будемо бодри. Ми који смо синови дана да будемо будни и обучени у оклоп вере и љубави (дела), и са кацигом наде спасења; јер нас Бог не постави за гнев (казну, пропаст), него да добијемо спасење кроз Господа свога Исуса Христа“ (I Сол. 5, 6—9).

Осуда за непокајање као слика наглог доласка „лупежа“, која се веома упечатљиво појављује и у Христовој причи о изненадном доласку Страшног Суда (Мт. 34, 43; Лк. 12, 39; ср. I Сол. 5, 2, 4; II Петр. 3, 10), овде се, као и у Откр. 16, 15, преносно односи на Христа који долази. Само се у овој метафори не ради о томе да Христос непосредно кажњава и убија грешника због његовог греха, него се, пре свега, наглашава изненадност Његовог Доласка, муњевитог настанка нове ситуације живота у Њему, при чему они који се тада нађу далеко од Христа (умртвљени, поспани), бивају, као последица тога одвајања, те мртвости, одбачени, осуђени. Осуда је логичка последица њихове неактивности. Ко не препозна, животом по вери, час присуства Христовог, пада, самим тим, под осуду. Они који су већ духовно умртвљени, биће, тада, заиста и дефинитивно мртви, тј. откинути од вечног живота, изгубљени, осуђени.

Али неки чланови Цркве у Сарду су, каже се, неокаљани, тј. активни, делотворни. Наглашава се да је број таквих „мали“, можда свега њих неколико међу мноштвом оних који су то само по имену, спољашње, формално. Правих верника је у свакој Цркви, црквеној заједници, мали број, увек један „остатак“ (Ис. 10, 22). Многи (мноштво, маса) иду путем пропасти, мали број (може се рећи појединци) иду путем спаса. На то указује Христос кад каже: „Улазите на уска врата; јер су широка врата и широк пут што воде у пропаст, и много их има који њим иду. Као што су уска врата и тесан пут што воде у живот, и мало их је који га налазе“ (Мт. 7, 13—14). Прави Сард је, као што му и име на грчком оригиналу значи, остатак. У Сарду је било мало таквих, живих, а много онаквих, мртвих, али је живих ипак било, што значи да је Црква у овоме свету као зрно горушично (које је, како Христос напомиње, најмање, али може постати највеће): мала по ономе како и што понекад јесте, велика по ономе

како и што може, и хоће, да буде (Мт. 13, 31—32). Њена сила није у мноштву, него у каквоти. Зато никад не питај колико је хришћана негде, него се интересуј какви су они. Старај се да Цркву схватиш у ономе по чему су њени припадници „квасац“ (Мт. 13, 33; Лк. 13, 21) и „видело“ (Мт. 5, 14; Јн. 8, 12) свету. Ако су они то, такви, онда су, без обзира на број, довољни да ускиселе „тесто“ и осветле „таму“ овога, у главном сад искваренога, света.

Они који су већ прави хришћани (живи, активни) као и они који ће то кроз покајање тек настати — *добиће као награду ступање у заједницу са Христом*; они ће се, како је у тексту сликовито казано, обући у „хаљине беле“ (ср. Откр. 4, 4—6, 11; 7, 9, 13). То слика-боја веома је прикладна да изрази ову стварност. Беле (светле) хаљине су, у библијској употреби, симбол небеских појава и стања (Мк. 9, 3; Дела ап. 1, 10). Као што хаљине за тело треба да буду чисте, тако и „хаљине“ за душу треба да буду чисте, тј. по овој слици, беле. То су, сажето речено, добра дела. Што су хаљине за тело, то су дела, праведност и светост (Откр. 3, 18; 19, 7—8), за душу. „А сад одбаците ви то све: гнев, љутину, пакост, хулење, срамне речи из уста својих... Свуците старог човека са делима његовим, и обуците новог, који се обнавља за познање, по обличју онога који га је саздао“ (Кол. 3, 8—9; ср. Кол. 3, 12—13). Обући се, конкретно, треба у врлину. Апостол каже: „Обуците се дакле као избрани Божји, свети и љубазни, у срдачну милост, доброту, понизност, кротост, трпење, сносећи један другога, и опраштајући један другоме ако има ко тужбу на кога: као што је Христос вама опростио тако и ви. И мир Божји да влада у срцима вашима“ (Кол. 3, 12—14). То је оно стање будућег света Божјег у Христу, које са Њим у души, посредством Св. Духа, сад и овде, у чину добрих дела, отпочиње, а довршиће се у пуности о Његовом Другом Доласку (Откр. 21, 14; 19, 7—8).

Такви, наводи се даље, *неће бити избрисани из „књиге живота“*. „Књига“, симболично, садржи имена оних који су припадници, поданици, Царства Божјег, у које се улази, вером и покајањем, кроз свету тајну крштења. И ово је, наравно, изразита слика са преносним значењем: као што земаљска царства (државе) имају записана имена својих грађана (књиге држављанства), тако, слично томе, води се евиденција о члановима, грађанима, државе Божје. Слично Старом Израилу (II Мојс. 32, 32—33; Ис. 4, 3; Јез. 13, 9; Дан. 2, 1) и Нови Израил Божји, Црква, представља се као царство у коме је цар Јагње Божје, Христос (Откр. гл. 19—21). За хришћанина, човека уопште, главно је ово чланство; свако друго је привремено и, у односу на ово, безначајно. Главна је ова књига; свака друга је споредна. Незнабожачке власти у Сарду, гонећи Цркву, брисаху хришћане из свога трошног држављанства (хришћанство је тада било непризната, стављена ван закона, религија), али их Господ прима и уписује у своју вечну, „књигу живота“. Треба, значи да се чувамо да, због мртвила у вери, не будемо избрисани из ове Књиге живота, јер нас, у том случају, Господ неће признати пред Оцем Небеским, док ће, ако устанемо из мртвила у вери, како овде сам изричито каже, признати име наше „пред Оцем својим и пред ангелима његовим“.

Сад би, као закључак, могли навести следеће:

1. *Ма колико слика Цркве у Сарду, као и Цркве уопште, у светлости овога Божјег суда, изгледала суморна, она, ипак, није безнадежна. Њени чланови не морају бити обузети паником због своје и црквене будућности. Не морају, песимистички бити расположени у односу на могућност спасења. Нема овде безнађа и црних мисли. Напротив, исказана је, директно и индиректно, визионарска нада да ће Црква, у светодуховској делотворности својих припадника, моћи да промени, усаврши и спасе свет. На видiku је тријумф Божје ствари у нама и свету „победа“ над грехом и смрћу. Спасење је искључиво у Цркви Христовој, „јер, како се каже у Дел. апостолским, нема другога имена под небом данога људима којим би се могли спасти (до имена Исуса Христа)“ (Дела ап. 4, 12). Црква је Христос продужен у векове. Црква се овом осудом не доводи у шкрипац да би се сузила, него да би се, препородном силом Св. Духа, раширила. Пророк Езекил је видео Цркву као поље сухих мртвачких костију које оживљава Св. Дух: „И рече ми (Господ): сине човечји, хоће ли оживети све кости? А ја рекох: Господе, Господе, ти знаш. Тада ми рече: пророкуј за те кости, и кажи им: сухе кости чујте реч Господњу. Овако говори Господ. Господ овим костима: гле, ја ћу метнути у вас Дух и оживеће те“ (Јез. 37, 1—8). Писмо је песимистичка подлога за оптимистичку перспективу.*

2. *Писмо открива истину о Цркви (тј. у крајњој линији, и о нама). Износе се мане и врлине (више мане, него врлине). Нема ту неоснованог преузношења, али ни злонамерног ниподаштавања. Нема преувеличавања ниуком погледу. Бог не ретушира стварност, не сенчи, него је обелодањује, осветљава. Нека све изађе на видело. Нешто што људима може изгледати мало и незнатно, у Божјим очима је велико и знатно; нешто што људима може изгледати велико и знатно, у Божјим очима је мало и незнатно, ништавно. Изобличен је формализам, пуко име, а похваљена духоносност, права, суштина. Ово осветљавање црквене стварности потребно је како ради самог суђења, просуђивања, тако и ради поправке, покајања, оних на које се односи. Овај суд је поправни суд.*

3. *Поправљање, покајање, је главни циљ ове речи. Црква треба да се обнови преобрази, усаврши. Видимо необичну, на први поглед чудну, ствар: да Црква, као заједница верујућих, пре него призове свет на покајање, мора се сама покајати (и, штавише, непрестано кајати). Црква, као таква, може наводити на покајање друге својом сопственом покајничком снагом. Она је у том смислу „со“ свету, што, значи да без делотворности као продукта Св. Духа, би могла изгубити своју препородилачку снагу, као што, за то стање, каже Христос: „Ви сте со земљи; ако со обљутави, чим ће се осолити? Она већ неће бити ни за што, осим да се проспе на поље и да је људи погазе“ (Мт. 5, 13). Опасно је живети у илузијама и самообманама. Само право сазнање о правом стању ствари чини предуслов за могућност оживотворавања постојећег мртвила. Ко је сам у отпаду не може спречавати отпад код других. Пружа нам се, дакле, узви-*

шени задатак. *Нисмо ми само за обично живљење, неангажовано та-
ворење на земљи, животарење од данас до сутра, него смо добили
важну улогу од Бога. Ничији живот у Цркви није неважан. Нема
досаде и монотоније. Позвани смо да поправљајући себе поправљамо
и свет око себе, како би сви постали активна Црква, свети град, кога
Христос љуби као духовну Невесту (Еф. 5, 25) и за кога небески
глас говори: „Ево скиније Божје међу људима и живеће с њима, и
они ће бити народ његов, и сам Бог биће с њима Бог њихов“ (Откр.
21, 3).*

Summary

Protopresbyter Bozhidar Miyach

THE DEAD LIFE

The author, by commenting the Revelation of John 3, 1—6, gives an incisive admonition to the actual state of the Church affairs.

Протопрезвитер

Др Николаос Јоанидис

Лектор Атинског Универзитета

ИСИХАСТИЧКИ ПОКРЕТ У XIV-ом ВЕКУ

Исихазам је начин монашког живота, помоћу кога се постиже сјединење са Богом у миру и самоћи, на основу непрекидне молитве. Извор исихазма јесте Еванђеље. Места из Новог завета, као на пример шесто еванђелско блаженство „Блажени чисти срцем, јер ће Бога видети“ (Мат. 5, 8) сачињавају циљ исихастичког живота. Исихасте, имајући као пример Мојсеја који је видео Бога, и остали бого-видеоци који су се удостојили да виде славу Божју макар и „покривеног лица“, настојали су помоћу аскезе и молитве да „откривеним лицем виде славу Господњу“ (II Кор. 3, 18), да је виде као светлост сличну оној светлости која је апостоле обасјала на гори Тавору (Мат. 17, 2).

Монашки покрет исихазма потиче из доба пустињских отаца. О исихазму, као начину живота и духовног стања, говоре и оци Цркве још из првих векова хришћанства, и то: кападокијски оци (IV век), Евагрије Понтијски (IV—V век), Макарије Египатски (IV век), Диадок Фотички (V век), писац који се крије под именом Дионисија Ареопагита (V), Јован Лествичник (VI—VII век), Максим Исповедник (VI—VII век), Симеон Нови Богослов (X—XI век), Никита Ститат (XI век), Григорије Синаит (XIV век) и други монаси — аскети, а посебно синаитски монаси, као и Јустинијанов законик и 41. правило Трулског сабора.¹

¹ Библиографија о исихазму је врло богата, из ње бележимо само она по нашем мишљењу најважнија дела: Т. Хатзаставрос, *Ai peri tôn hesychastôn... erides* Липсија 1905. — Г. Папамихаил, *Gregorios Palamas* Петроград — Александрија 1911. — Г. Острогорски, *Светогорски исихасти и њихови противници* (прев. с руског), Сабрана дела V, Београд 1970. — *Монах Василии Кривошеин*, *Аскетическое и богословское учение св. Григорија Палами*, *Seminarium Kondakovierides* Липсија 1905. — В. Tarakis, *Gregorios Palamas, Methodologika* Солун, 1963, стр. 347—357 *Panegurikos Tomos* (редактор П. Христу), Солун 1960. — Г. Манзаридис, *Паламика* (збирка његових чланака о Гр. Палами), Солун 1973. — *Амфилохије Радовић*, *Тајна Свете Тројице по св. Гри-*

Исихазам није ништа друго до продужетак првобитног монаштва, с том разликом што је временом у монашку традицију ушао извесни помоћни метод молитве у постизању крајњег циља, то-јест виђење и стицање Светога Духа и сјединење са Богом. О томе методу говори нам Григорије Синаит (XIV век), који је тај метод научио у манастиру св. Катарине на Синају, усавршивши га на Криту код неког монаха Арсенија, и пренео га у Св. Гору. Ево што он каже: „Седећи на столици висине једног педља, своди ум из главе у срце и држи га тамо, и савијајући са трудом прса, рамена и врат, болно их савивши, упорно вапи умом и душом: *Господе Исусе Христе, помилуј ме*. Затим, због стешњености у упорности, а можда и досаде од сталног понављања, пренеси ум на другу половину (молитве) и говори: Сине Божји, помилуј ме. Тако, много пута говори ту половину, јер немаш користи ако од немарности често мењаш; јер дрвеће које се често пресађује не пушта корена. А задржавај и ритам дисања, да не дишеш олако, јер дах из плућа који се од срца уздиже, помрачује ум и колеба мисли; олаки дах одвлачи ум (од молитве) и или га тера у робовање забораву, или га чини да се предаје другим размишљањима, јер га неприметно одводи ономе што не треба (тј. што не користи молитви). А ако видиш нечистоте злих духова, тј. помисли, које се појављују или преобликују у твоме уму, не чуди се; макар ти и добре мисли о стварима долазиле, не обраћај пажњу на њих, него уздржавај издисај колико је могуће, и, затворивши ум у срцу и чинећи упорно и непрекидно призивање имена Господа Исуса, брзо ћеш спалити и развејати такве помисли, ударајући их невидљиво Божанским именом“.²

Исихазам, који је у XIV веку цветао по целој Византији а нарочито на Светој Гори, доживео је у то време да буде нападнут од једног философа и монаха по имену Варлаама, из Калабрије, који је 1330. г. дошао са југа Италије у Цариград. Варлаам је потпуно познавао грчку философију, и био је ватрени присталица Платонове и Аристотелове философије. У Цариграду је био примљен од стране цара Андроника III као професор тамошњег Универзитета. Велики љубитељ „спољашње мудрости“ (како су византинци звали Хеленску философију), покушао је да ову унесе без мере у теологију. Он је, упознајући аскетски метод исихаста, почео да га напада, називајући то „пупкогледањем“ (omfalopsychia) и клеветао је исихасте као јеретике масалијанце, јер су исихасти, наводно, тврдили да виде саму суштину Божју. На ове нападе одговорили су исихасти монаси,

горију Палами Солун 1973. — *Амфилохије Радовић*, Исихазам као освајање унутарних простора, „Теолошки Погледи“ 3 (1976), сар. 145—148. — *Монах Теоклит Дионисијатис*, О агиос Григориос о Паламас

Солун — Св. Гора 1976. — *П. Христу*, Григориос Паламас

Солун 1959. — *П. Христу*,

Peri ta aitia tes hesychast eridos 39 (1956), 128—138. — *M. Vasić*, L' Hésychasme dans l' Eglise et l' art des Serbes du Moyen Age, Recueil Uspenskiij, 1, Paris, 1930, 110—123. — *G. Prokhorov*, L' hésychasme et la pensée sociale en europe orientale aux XIV siecle, (превод с руског), Contacts, 1 (1979), 25—63.

² *Григорије Синаит*, О исихији и о два начина молитве, PG 150, 131ABC. По св. *Григор. Палами* исихазам показује: тиховање ума и раздор света, заборављање доњих, доживљај горњих, и побољшање наших мисли. (Слово 53., изд. Иконому), Атина 1861, стр. 170.

и тако су почели исихастички спорови. У те распре умешали су се и најспремнији философи и теолози тога доба. Разлози за ове распре су многи, и они још увек нису довољно разјашњени. Говори се о сукобу између аристотеловаца и платониста, рационалиста и мистичара, оних који су били за сјединење (тј. унију) и оних који су били против ујединења са Римом, тј. политичара и зилота. Али, несумњива чињеница јесте та да је ову свађу у Византији започео Варлаам из Калабрије, тј. човек западног духа и образовања.

Прва реакција православаца против Варлаама била су послс разговора са изасланицима папе 1333—1334. у Цариграду. Схватања о којима се расправљало приликом ових разговора сачињавала су серију расправа, које је Варлаам издао под насловом „Против Латина“.³ Овде изнете његове тезе побијао је Григорије Палама, тадашњи монах у Светој Гори а касније архиепископ Солунски.

Палама је рођен око 1296. г. у Цариграду, где је учио философију и теологију. Убрзо се замонашио и подвизавао се у Светој Гори, на гори Палико и у Верији. Свој монашки усамљенички живот прекинуо је без своје воље, приморан догађајима свога доба, да би учествовао у догматским расправама које су тада изазване. Хиротонисан је за архиепископа солунског 1347. г., где је и умро 1359. године. Против Варлаамових теза, изнетих у спису „Против Латина“, Палама се супротставио са своја два „Аподиктичка слова“, у којима излаже православну традицију о Светоме Духу, и у којима одбацује употребу ма каквог дијалектичког метода и рационалистичког силогизма у питањима вере. Варлаам, који је у међувремену отишао у Солун продужујући тамо да шири своја учења, почео је да напада исихастичке монахе, називајући их „пупкогледачи“, исмејавајући тако метод који су они употребљавали у својим подвизима молитве. На ове нападе реаговали су многи учени монаси, као што су били Игнатије Калотет, Јосиф Калотет, Давид Дисипат и др. Али Варлаам, остајући при својим погледима, саставио је специјалну расправу против исихаста. Овај његов рад састоји се из три дела, и то: „О сазнању, о молитви и људској савршености, и о светлости“. Монаси су се обратили Григорију Палами, тражећи да устане против Варлаамових напада. Палама напушта Свету Гору и долази у Солун и преузима одбрану исихаста. Борбу води претежно писменим путем,⁴ чији је резултат био догматско утврђивање старе православне монашке традиције. Одбрана монаха исихаста почела је издавањем дела „прве триаде“ под називом „У одбрану свештених исихаста“, у којем развија значај спољног васпитања у циљу спасења (прва књига), затим говори о потпуној концентрацији духа за време молитве (друга књига), и о Божанској светлости и усавршавању човека (трећа књига). У своме одговору Варлаам је ревидирао своје дело, избацујући све увредиве изразе против монаха, а додајући нове оптужбе против тезе-

³ Наслови овог дела, без њиховог садржаја, налазе се у PG 151, 1249—1254.

⁴ Дела св. Григорија Паламе налазе се делимично у Patrologia Graeca, изд. Migne, том 150—151. Ново критичко издање дела видети у Григорија Паламе, Сигграммата, изд. П. Христу, Солун том I 1962, том II 1966, том III 1970. Затим Омилије 41, Иерусалим 1857; Омилије 22, изд. Иконому, Атина 1861 и Филокалија, том IV, изд. Астир, Атина 1961.

Паламине о божанском сазнању. Палама, сазнавши за поправљено издање овога Варлаамовог дела, почиње да припрема своју „Другу триаду“, која је уствари продужетак претходне. У њој он расправља о спасоносном сазнању и спољном образовању (прва књига), о молитви (друга књига) и о божанској светлости (трећа књига). Када је Варлаам сазнао за садржину „друге триаде“, отишао је у Цариград, где је Синоду тужио Паламу и монахе исихасте. Али Варлаамове оптужбе нису тамо наишле на велико разумевање. Патријарх Јован Калека, који није желео покретање догматских спорова, и наговорен од Акиндина, познатог теолога онога доба, одбио је Варлаамово расположење за расправе. У међувремену, када је Палама био обавештен о Варлаамовом одласку у Цариград, напустио је Солун и отишао у Свету Гору, како би појачао и утврдио своју борбу. Он је упознао монахе Свете Горе са својим ставом, прочитавши им написани текст, који је он саставио да би га одобрили. Овај његов текст буде прихваћен и потписан од стране монаха и епископа јерисоског, и познат је под именом „Светогорски томос о свештеним исихастима“.

Варлаам, повративши се из Цариграда у Солун, уместо да следи мирну тактику која му је била указана издаје нову књигу под насловом „Против Масалијанаца“ где је нападао исихасте као јеретике масалијанце и богумиле. Палама је тврдио да светлост, коју монаси виде, јесте нестворена енергија Божја, у којој могу да учествују људи. Та светлост није сама суштина Божанства, која је људима неприступачна. Ово паламитско разликовање између Божије суштине и енергије Варлаам је схватио као да се тиме у нашу веру уводе два божанства. Монах исихаста Давид Дисипат у вези са тим каже: „Чувши за то Варлаам је одговорио писмено, да пошто говорите да суштина Божја јесте непричестива (améthektos) и невидива, док је енергија и благодат Његова приступачна (причестива) и дата светитељима, ви дакле признајете два Бога, надређеног и подређеног; надређеног због суштине која је неприступачна и невидива, а подређеног због енергије и благодати које добијају светитељи од стране Бога. Тако је он (Варлаам) измислио кривицу (тј. оптужбу) о постојању два Бога, и тиме је испунио уши многих (тј. почео је да то штри)“⁵ На ове тешке оптужбе Варлаама, Палама је одговорио издавањем „треће триаде“. У њој је он, како вели Дисипат, бранио „да светлост божанска и нестворена, коју светитељи називају божанством, није суштина Божја, него енергија и благодат и слава и сјај, које Божанска суштина шаље светитељима (...) и она је њима приступачна, али је опет неодвојива и неразделива од божанске суштине; због тога и нису два Бога или два Божанства“.⁶

Варлаам је овог пута решио да реагује још јаче, па је поново отишао у Цариград, и тужио Паламу Синоду, не као човека који хули и који уводи нову теологију, него као изазивача незаконитих група-

⁵ Давид Дисипатос, *Historia dia Bracheon* éd. Manuel Sandal, OCP, 15 (1949), стр. 118.

⁶ Исто, стр. 118—120.

ција.⁷ Патријарх Калека, који је, као што смо већ видели, избегавао покретање догматских проблема, на основу ових оптужби позвао је Паламу у престоницу да се брани. Када је Палама са монасима стигао у Цариград, патријарх је желео да се ствар испита на синодском суду као случај недисциплине. Али царица Ана се томе супротставила, сматрајући да та ствар треба да се испита у сабору, за чији сазив је било неопходно присуство одсутног императора. По повратку цара сазван је сабор (10. јуна 1341) који је заседао само један дан. На њему су учествовали цар Андроник III, велики доместик Јован Кантакузин, патријарх Јован Калека, архијереји, игумани, државни саветници и други. Варлаам је изнео познате оптужбе, постављајући монасима и питања догматске природе. Григорије Палама и монаси образложили су своја мишљења и одбили ове оптужбе. Доказали су, помоћу светоотачких текстова, разлику између божанске суштине и нестворене енергије Божје као и да је божанска светлост нестворена енергија Божја. Сабор је прихватио образложење монаха и цар се потпуно сложио и изјаснио се овим речима: „Нико од нас који смо чули није схватио из ових речи које славослове ову божанску светлост, да је божанска природа видива; јер иако су (светитељи) доспели у толику висину созерцања, ипак су видели благодат и славу Божју, али не и саму природу која даје благодат“.⁸

Григорије Акиндин се није сложио и напустио је сабор. Варлаам се нашао у тешком положају, и, по савету патријарха Јована Калеке, извинио се монасима, који су му радо опростили. Тако је завршен овај сабор без издавања специјалног томоса. Саборске одлуке објављене су патријаршијском енцикликом у којој се излаже победа монаха исихаста, и којом се наређује да се дела Варлаамова униште.⁹ Неколико дана касније Варлаам је напустио Византију и вратио се у Италију, док је цар Андроник умро изненада.

Смрт императора пружила је Григорију Акиндину прилику, пошто је сматрао да је сад згодан моменат, да продужи своју борбу против исихаста. Осуђујући Варлаама, почео је да напада Паламу, покушавајући да оповргне његова схватања о разлици суштине и енергије Божје. На овај начин испада да Акиндин потврђује оно што је Варлаам проповедао, иако га је претходно био осудио. Исихаста Дисипат пише: „Оно што мисли Варлаам, мисли и Акиндин, јер нико не може прихватити да постоји ма каква разлика између догмата Варлаама и Акиндина. Али, пошто је Варлаам осуђен и тиме стекао лошу репутацију, зато Акиндин одбија да је истомишљеник Варлаамов“.¹⁰ Исихасти су на иступање Акиндина одмах реаговали, захтевајући од патријарха сазив новог сабора. Патријарх се томе успротивио, али исихасти су у лицу Јована Кантакузина нашли браниоца, и тако је сабор сазван августа 1341. г. Резултат овог сабора било је

⁷ Види Акиндин, Логос прос Калекан изд. О. Успенскии, Синодик в неделју православија, Одесса 1893, стр. 87. Ср. П. Христу, увод у Сигграммата, том II, стр. 10.

⁸ Саборски Томос, 1341 у Јоанис Кармирис, Та dogmatika... mnemeia tes Ekklesias том I, Атина, 1960, стр. 362.

⁹ Miklosich — Muller, Acta et diplomata graeca medii aevi, Vienne 1960, I, 210.

¹⁰ Давид Дисипатос, Historia... цит. дело, 124.

издавање Саборског томоса, у коме се осуђује Варлаам и сви они који следују његовом учењу, и забрањује се убудуће покретање ма каквих догматских проблема. Акинди́н је прихватио одлуке сабора, избегаваши, личну осуду. Овако је завршена прва фаза исихастичких спорова, али су се они касније продужили.

Друга фаза спорова око исихазма развила се за време грађанског рата у Византији. Патријарх Јован Калека, који је учествовао у томе рату, покушао је да привуче на своју страну Григорија Паламу. Палама је то одбио, јер је био присталица Кантакузинов. Јован Кантакузин у вези с тим у својој историји пише: „А чим је почео рат, патријарх завидећи Палами и бојећи га се да му не преотме катедру, смишљао му зло. И прво је позвао цара Кантакузина да га подржи у борби за потчињење и одлучење (Паламе). Но цар је отказао јавно учествовање у безаконју, знајући да Палама није у стању да учини никакво јавно зло, будући познат по врлинама и философији, и покушавао да промени зле намере (патријархове)“.¹¹ После тога патријарх је оптужио Паламу да и даље излаже и проповеда своја мишљења, упркос, саборском томосу из 1341. год, по коме се забрањује покретање догматских проблема. Такође је патријарх тврдио да је сабор потврдио само учење о божанској светлости и методу исихаста о умној молитви, а не и учење Паламе о разлици божанске суштине и енергије. Напокон је успео да изнесе ствар пред стални Синод, који је 4. новембра 1344. анатемисао Григорија Паламу као човека који уноси новине у веру.¹²

Овај став патријарха Јована, који је био у супротности са одлукама Синода из 1341. год., потврђених од стране цара Андроника, III, као и стални успеси Кантакузина, био је разлог због кога је царица Ана морала да ревидира свој став према Палами. Патријарх је био принуђен да напише расправу „О томосу“,¹³ којом покушава да се оправда, тврдећи да сабор из 1341. нити је оправдао Паламу нити је осудио Акиндина. Царица се нашла у жаришту распри и свађа, и не могавши да формира сопствено мишљење, потражила је мишљења разних личности. Монаси са Свете Горе већ су били послали царици писмо којим су бранили Паламу против оптужби патријарха. Давид Дисипат, да би што боље обавестио царицу, написао је специјално дело „Кратка историја о почетку зле јереси Варлаама и Акиндина“.¹⁴ Палама је такође лично послао писмо и изложио своје мишљење. Патријарх Калека је исто тако изнео свој став у коме излаже своја тумачења о томосу, о делима Акиндина и других противника Паламе. (Патријарх Филотеј, у свом похвалном говору о Григорију Палами, који је касније написао, назива овај Калекин састав „Читава књига списа“).¹⁵

На крају је царица Ана одлучила да цео овај спор проучи специјални сабор. Тако је 2. фебруара 1347. сазван сабор под председниш-

¹¹ Јован Кантакузин: *Исторја* 3, 98, Bonne 1831, стр. 602.

¹² Види Патриархикос логос PG 150, 891—894.

¹³ Патријарху о томосу, PG 150, 900—903.

¹⁴ Изд. *Manuel Candal*, цит. дело.

¹⁵ Патријарх Филотеј, Похвално слово о светом оцу нашем Григорију, PG 151, 612 В.

твом царице Ане и њеног сина Јована V у коме су били учесници многи епископи и прот Свете Горе и многи други функционери, али без присуства патријарха Калеке. Исту ту ноћ ушао је у Цариград Кантакузин; између њега и царског двора дође до помирења, чиме се завршава грађански братоубилачки рат. Сабор је наставио са својим радом још две седмице, и на њему сада учествује и Кантакузин. Сабор је потврдио осуду Акиндина, која је донета на сабору 1344, и саставио томос као допуну томоса из 1341. год. Патријарх Калека је изгнан у Димотику, а на његово место био је изабран пријатељ и присталица Паламе, Исидор Вухерас (1347—1350). Григорије Палама изабран је и хиротонисан за архиепископа града Солуна, али је његово устоличење спречено од стране зилота, противника Кантакузинских. На крају, 1350, Палама ипак успева да се смести у Солуну, где је пастирствовао до своје смрти 1359. године.

Борба против исихаста, се, међутим, наставља. Никифор Григора, један од знатнијих писаца онога доба, потпомогнут и од стране митрополита ефеског Матеја и ганског Јосифа, почео је жестоко да напада Паламу, са којим је имао и јавну расправу у присуству цара.¹⁶ Продужетак ових спорова био је повод сазиву новог сабора који је сазвао 1351. год. нови патријарх Калист (1350—1353, 1355—1363) ватрени присталица Паламе. Сабор се састао у палати Влахерни под председништвом самог цара Јована Кантакузина, и у присуству мноштва митрополита, епископа и свештенства, као и самог Григорија Паламе, који је специјално дошао из Солуна где се већ био наставио. Такође су на овом сабору учествовали и они који су имали супротно мишљење од Паламе, и то: Матеј ефески, Јосиф гански, Никифор Григора и други. Сабор је имао пет седница. На првом заседању противници Паламе оптужили су га да је увео додатак у текст исповедања епископа за време хиротоније, као и за неке његове изразе. Григорије Палама је тврдио да овај додатак, „који, право речено, и није додатак (...) него развијање (учења) Шестог васеленског сабора“,¹⁷ употребљен је због анатемисања Варлаама и Акиндина. На другом заседању сабора противници Паламе продужили су са оптужбама против њега, а он је одговорио прочитавши раније изговорено исповедање.¹⁸ На трећем заседању прочитали су и противници Паламе свој текст исповедања, у коме су били прихватили осуду Варлаама и Акиндина, али су оптуживали Паламу што је унео „два и више божанстава, и то (нека) узвишена, а (нека) подређенија (божанства)“.¹⁹ Палама је одбио оптужбу говорећи да: „Ја два божанства, или многа и различита у Светој Тројици, (...) благодаћу Христовом, нити сам замишљао, нити мислим, нити ћу замишљати (...) Нити пак друго што називам божанством сем триипостасног Божанства; нити божан-

¹⁶ Види *Никифор Григорас*, *Историа* 5, *Bonne* II, 829—834. Ср. *J. Meyendorff*, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, цит. дело, стр. 141.

¹⁷ Синодални томос 1351 у *J. Кармирис*, *Ta dogmatika... tmeteia* цит. дело, стр. 378.

¹⁸ Исто, стр. 407. Види такође писмо св. *Григорија Паламе* Дионисију, *Сигграммата* II, стр. 494—499. Савремени српски превод овог исповедања вере св. Григорија Паламе види у „*Теолошки погледи*“, 4 (1978), од јером. *Ат. Јевтића*. — Иначе стари србуљски преводи су учињени још за живота св. Паламе.

¹⁹ Синодални томос 1351, тамо, стр. 379.

ску суштину или анђелску, нити ипостас, по великом Дионисију (Ареопагиту), него сам назвао именом Божанства божанске енергије и изласке (proodos) природно својствене и од вечности присутне Богу, сматрајући да говорим у сагласности са светитељима“.²⁰ За време четвртог заседања прочитан је томос из 1341, који је био признат као основа о исихастичком учењу, затим томос из 1347. и многи други цитати из дела светих Отаца. Григорије Палама је оправдан, јер „из свега што је рекао или прочитао било је јасно да се његов став темељи на богословском учењу (светих отаца)“.²¹ Његово учење потврђено је као учење Православне цркве. Митрополити Ефеса и Гане кажњени су рашчинењем, као они који су боловали од злоумља Варлаама и Акиндинога“.²² Пето заседање сазвано је неколико дана касније, без учешћа осуђених Паламиних противника. На овом заседању расправљано је пет питања, која је поставио цар: „Прво, да ли у Богу постоји богодолична разлика суштине и енергије? Затим, ако постоји разликовање (суштине и енергије), да ли је тада ова енергија створена или нестворена? Треће, ако се покаже да је ова богодолична енергија нестворена, тада како ће се избећи мисао да Бог није сложен, као што су се усудили да приговоре инославни (неправославни) Божјој Цркви? Четврто, ако богослови називају Божанством не само суштину, него и божанску енергију, како онда противници приписују наказност двобоштва Цркви Божјој? И пето, ако богослови говоре да је суштина у нечему изнад енергије, онда, пошто и то служи противницима као разлог за укорјевање, треба објаснити када са Богом заједничаримо, која је врста заједничарења: по суштини или по енергији?“²³

Сабор је, на основу светоотачког учења, чији је продужетак и развој било исихастичко богословље, одговорио на свако горње питање, и то: 1. постоји разлика између суштине и енергије; 2. ова енергија је нестворена, 3. разликовање суштине и енергије не уводи сложеност у Богу; 4. израз *Божанство* придаје се од светих Отаца нествореној суштини, и 5. да је, по отачком предању, божанска суштина изнад божанских енергија, иако су оне нераздвојиве, и да је божанска суштина неприступачна и непричестива, а божанска енергија је приступачна и причестива за људе.²⁴

На тај начин паламитско богословље је потврђено саборски, и сам Григорије Палама је признат као „сагласан светим богословима . . . и, благодаћу Христовом, бранилац истине благочестија“.²⁵ Од одлука овог сабора сачињен је посебан томос, познат као Саборски томос 1351. год., који су потписали цар Јован Кантакюзин, патријарх Калист и остали чланови сабора и многи други епископи. Касније га је потписао и Јован Палеолог и његов сувладар Матеј Кантакюзин. Такође, одлуком овог сабора додато је у *Синодик Недеље православља* и уче-

²⁰ Исто.

²¹ Исто, стр. 380.

²² Исто, стр. 384.

²³ Исто, стр. 385.

²⁴ Види исто, стр. 391—397.

²⁵ Исто, стр. 405.

ње Григорија Паламе, као и анатематизми против противника паламизма.²⁶

На овом сабору коначно је потврђено и прихваћено у Православној цркви учење св. Григорија Паламе, које је уткало у византијски хуманизам здраво, православно, отачко богословље о спасењу човека, који се подвизава да достигне савршенство и сјединење са Богом у созерцању божанске славе. Утицај исихастичког учења био је велики у наредним годинама, и оно је допринело у многome да се избегне латинизација Православља и потчињење Источне цркве Латинизму.

²⁶ Види Синодик Недеље православља у грчком Триоцу; види и критичко издање Синодика од *J. Gouillard*, *Le Synodikon de l'Orthodoxie*, édition et commentaire, Travaux et Mémoires, том II, Paris 1967, 1—316. Такође види и стари српски превод Синодика у издању *В. Мошина*, Сербскаја редакција Синодика, Византијски Временик, 16 (1959), стр. 317—394 и 17 (1960), стр. 278—279. Српско издање не садржи део који се односи на исихастичко учење зато што је Синодик био преведен пре тога времена.

Summary

Dr. Nikolaos Yoannides

THE HESYCHAST MOVEMENT

The author is tackling here with the turbulent history of theological strife between the hesychast monks of Mount Athos and Barlaam from Calabria.

The decision taken at the councils of 1341—51 in Constantinople became binding for the whole Orthodox Church. The main issue was the distinction (not separation) between the Essence of God and His UNCREATED ENERGIES. The latter being participable to men, and, hence, the basis of their deification without any fusion with the Essence of God.

Радомир В. Поповић

СВЕТИ ФОТИЈЕ ПАТРИЈАРХ ЦАРИГРАДСКИ И ЊЕГОВО ДОБА

Када се говори о односима Цркве Истока и Запада до коначног издавања Римске цркве из крила Православне цркве године 1054. свакако да посебно место припада личности Светог Фотија патријарха Цариградског. Велики Фотије, како се он назива у потоњим документима Источне цркве, носи овај епитет јер је врло снажна црквена личност из друге половине IX века. За његово име се везује више значајних ствари. За нас Словене је најважније примање хришћанства и истинско евангелско просвећење. По његовом патријарашком благослову Света Браћа Кирило и Методије предузимају рад на пољу мисионарске делатности међу Хазарима, Бугарима, Србима, Хрватима, међу Панонским и Моравским словенским племенима. Фотије је велики и као личност: најобразованији је човек свога времена, сенатор је и начелник царске канцеларије у Византији, професор универзитета у Цариграду. Фотије је велики и због тога што је он један од првих источних патријараха који је оштро оспорио епископима Рима аномалију првенства и господарског понашања у Хришћанској цркви Истока и Запада. О Фотију као личности и прегаоцу поменутих подухвата биће речи у свом раду.

* * *

Свети Фотије патријарх Цариградски родио се у главном граду Византије, Цариграду, отприлике око 820. године. Његово име Фотије, значи *светлосни*, асоцира на његова велика и узвишена животна дела. Отац му се звао Сергије и био је у дворској служби спатарје — чувар царског двора. Фотијев стриц Тарасије био је Цариградски патријарх (784—806). Такође се истиче да је Фотијева породица много страдала од иконоборачког цара Теофила (829—842).

Рођен у Византијској престоници Фотије је имао прилике и могућности да стекне изузетно широко образовање и широку културу,

о чему између осталог сведоче и његови многобројни списи.¹ По Никити Пафлагонијском, Фотију савременом извору: „Он изучи граматичку, и поезију, реторику и философију, и лекарску вештину, и скоро сваку другу науку“.² О Фотијевим способностима говори уосталом и чињеница да је он постављен за професора на Великој школи у Магнаварском дворцу у Цариграду. Ову школу у Цариграду, где се стицало образовање за највиша духовна и световна звања у Царевини, основао је ујак цара Михаила II (842—867), кесар Варда. На овој школи су били професори и Константин (Свети Кирило) и Лав Математичар. Изузетне Фотијеве способности изазвале су царско поверење да га постави за начелника царске канцеларије-протоасикрита. Тако је Фотије био укључен директно у главне послове у држави. Такође се име Фотије пре његовог избора за патријарха помиње у једном византијском посланству које је боравило у Багдаду, ради преговора са Персијским калифом, у вези хришћана који су живели под политичком влашћу мухамеданаца. У истој мисији помиње се и Константин — Свети Кирило.³ О Фотијевим заиста свестраним способностима говоре не само писци Источне цркве него и писци на Западу који га све до данас неоправдано оптужују као главног кривца због којег се Римска црква издвојила из крила Православне цркве.

* * *

Време у коме живи и ради Свети Фотије је IX век, или боље рећи друга половина IX века. На Православном Истоку у то време тек се завршила и окончала иконоборачка јерес која је више од једног века потресала Цркву. Та борба, која је почела године 730. указом цара Лава Исавријанца којим се забрањује поштовање светих икона, завршена је тријумфално године 843. када је царица Теодора свечано сабором васпоставила поштовање икона. У том временском раздобљу историје Цркве све се одвија у знаку борбе око икона. Управо у исто то време односи Цркве Истока и Запада добијају нову димензију и улазе у нову развојну фазу. Наиме, жестоке борбе и полемике око икона водиле су се углавном на Истоку. Запад је само делимично и врло површно ангажован у овему томе, мада се званично увек држао и остајао на страни поштовалаца икона. Разлог за такво држање Запада је између осталог и то што се иконоборачка јерес појавила на Истоку, док на Западу није никада ухватила озбиљне корене. Иконоборачки сабори године 754. и 815. одржани су на Истоку. Једино је на Западу у Франкфурту године 794. краљ Карло Велики одржао, можемо рећи иконоборачки сабор, на којем је осудио поштовање икона и, разуме се, све одлуке Седмог Васељенског сабора.

У јеку иконоборства Западна црква, односно њени представници, а у првом реду епископи Рима, труде се, стојећи по страни збивања,

¹ Најпознатији Фотијеви списи: Амфилохија, Књига против манихејаца; Тајноводство о Духу Светом; Нимоканон; Писма; Беседе; Библиотека и тако даље.

² Цитирано код: Јустин Поповић, Житија светих за фебруар, Београд 1973, 89.

³ Ј. Поповић, Житија светих за фебруар, страна 89.

да се поставе као судије чија реч има да се слуша у Цркви. У томе настојању нарочито се истиче Римски папа Адријан I. Он, на пример, шаље писмо цару Константину VI, које је прочитано на II седници сабора године 787., и истиче да се треба држати „учења Светог Петра, старешине апостола“.⁴ Папа Адријан у истом пијому каже да су Петрови наследници у Риму увек поштовали иконе и за потврду наводи познату легенду о папи Силвестру: Константину Великом појавили су се у сну апостоли Петар и Павле; цар није знао ко су ти посетиоци док му папа Силвестар није показао икону двојице апостола.⁵ На крају писма папа тражи од Византије да врати патримоније Светог Петра и провинције које је још иконоборац цар Константин V (741—775) одвојио испод јурисдикције Римских епископа: Источни Илирик, провинције у Јужној Италији и Сицилији. Такође замера цару што Цариградског патријарха назива веселенским, а патријарху Тарасију замера што је као ланк произведен за патријарха.⁶ Из овог папиног писма лако се исчитавају сви разлози који се и касније понављају у спорним односима Цркве Истока и Запада. Ти исти разлози ће добрим делом, заједно са другим факторима, допринети коначном одвајању Римске патријаршије од Цркве.

Још када је реч о иконама треба рећи да Западна црква никада није схватила догматски и теолошки смисао иконе. Увек је истицала у први план само естетски и дидактички, поучни значај и сврху иконе. Биле су јој стране теолошке спекулације и иконософија, толико развијена и осмишљена у Византији. То као и све слабије знање и познавање грчког језика на Западу и латинског на Истоку, нарочито од времена цара Ираклија, кад службени језик царевине постаје грчки, почиње раздвајање Истока и Запада, све више и верски и у културном погледу.

Поред ових значајних чинилаца, односе Истока и Запада све више уобличавају и промене које се догађају на политичком терену. Наиме, у VIII веку, већ године 751., Византија губи у Северној Италији Равенски егзархат који освајају Лангобарди. Са севера и запада Риму се све више приближава млада Франачка држава која заокружује Рим и добрим делом утиче на развитак другачијих односа са Византијом. Године 754. папа Стефан II састао се са Франачким краљем Пипином и с њим је склопио савез. Од тог тренутка Византија је све мање као политички фактор потребна папи. Овај и потоњи савези Франачких владара са папама завршиће се 25. децембра године 800. на Божић крунисањем краља Карла Великог за цара од стране папе Лава III. Овај догађај у историји је још више допринео размимоилажењу Истока и Запада. То је утолико интересантније уколико се зна да је иницијатива за уздизање цара на Западу, после више од триста година од његовог пада, потекла не од краља, него од папе.⁷ И тако први пут од пропасти Западног царства, године 476., под најездом варварских племена са севера Запад добија свога цара, кога је Византија

⁴ Г. Острогорски, О веровањима и схватањима Византинаца, Београд 1970, 167.

⁵ Исто, страна 167.

⁶ Исто, страна 168.

⁷ Г. Острогорски, О веровањима и схватањима..., страна 202.

признала тек године 812. и то опет под притиском Франака који освајају Истру и неколико Далматинских градова, а 810, од Византије узимају и Венецију.⁸ Међутим, за Византију Карло је ипак само самовладар цара који влада у западном делу Римског царства.

По окончању иконоборства у Византији је настало примирје и Византија као држава била је безбедна и добро осигурана од увек могућих спољних опасности. Учврстила је своје позиције пре свега на Балканском полуострву. Након успешног одбијања Арабљана године 867. од Дубровника и Јадрана уопште, оснива нову тему Далмацију помоћу које контролише тај део Балкана. Тако је ту „утицај Византије знатно ојачао, а то је имало за последицу брзо ширење хришћанства“.⁹ У то време су по Борђу Сп. Радојчићу, покрштени Срби између 867. и 874. године за владавине кнеза Мутимира, и то углавном заслугом и радом ученика Свете Браће Кирила и Методија.

И на другим странама Византија постиже успехе. Године 860. Цариград је издржао напад руских кнезова Асколда и Дира, који се опет завршио делимичним покрштавањем Руског народа. Византија се уопште узев у том тренутку нашла на прагу велике епохе у својој историји. „Као и византијско царство, и византијска црква се налазила на прагу свог најбољег доба — доба великог ширења утицаја на словенске народе“. Острогорски с правом примећује да „Фотијева величина лежи у томе што је он јасније него ико други осетио приближавање те епохе нових задатака и могућности, и више него други припремио јој пут“.¹⁰

* * *

Византијска црква је и пре Фотијевог времена вршила велики утицај и у хришћанство преобраћала паганске народе, али је сада то нарочито карактеристично. Почетак ширења хришћанства међу Русима пада око године 860. Руси су, наиме, у поменутом нападу угрозили византијску престоницу тако да патријарх и цар у Влахернском храму вршу „всеночнују молбу... и абије бурја с ветром вста... и безбожни Руси лодја возмјаше“.¹¹ Мисионарска делатност отварала је широко врата за освајање нових и великих простора. Најпре Константин — Свети Кирило, по налогу цара Михаила III и патријарха Игнатија, одлази међу Сарацене, где је у покрштавању имао великог успеха.¹² Потом је, према опису Панонских житија, у Цариград стигло посланство Хазарског кагана које тражи од цара и патријарха мудре мисионаре за покрштавање хазарских племена. О томе се у Панонским житијама каже: „Ми исперва Бога знаем и клањаемсја јему на Восток. Но держас смудних обичајев, Јудеји привлекајут нас во своју веру, а Сарацени са својеј страни, предлагаја нам и дари, уверјајут нас, что их вера најлучшија...“, па се додаје: „Пош-

⁸ Исто, страна 202.

⁹ Г. Острогорски, Историја Византије, страна 233.

¹⁰ Г. Острогорски, Историја Византије, страна 224.

¹¹ А. В. Карташев, Очерки по истории русской церкви I Париж 1959, 70.

¹² Ј. Поповић, Житија светих за мај, Београд 1974, 49—54.

љите нам мужа књижнога. И јест ли ви переспорите Иудејев и Сара-цин, ми примем вашу веру. Тогда цар послал за философом, передал јему хазарскују просбу...¹³ Међу Хазаре одлазе Света Браћа Кирило и Методије и тамо су имали успеха. Према опису њихових житија имали су дуге и врло тешке расправе са Јеврејима и Сараценима и тада су крстили око две стотине Хазара.¹⁴ Нарочито се у жучним расправама истицао Константин, познат због тога и као Философ. Тамо су Света Браћа на чудесан начин пронашли и мошти Светога Климента, епископа Римског, које су понели са собом у Цариград.

О покрштавању Руских и Бугарских племена говори и сам патријарх Фотије у својој Окружној посланици године 867.: „А у садашње време чак и они су променили незнабожачко и нечестиво учење, које су раније држали, за чисту и целосну хришћанску веру и ставили су се у ред оданих пријатеља наших... И код њих се до те мере разгорела жеља за веру да су добили епископе и пастире и воле и љубе хришћанска веровања великом усрдношћу и ревношћу“.¹⁵ На путу за Моравску кнежевину Света Браћа су прошли кроз Бугарску и вероватно су том приликом проповедали. Нарочито је на цара Бориса утицала његова крштена сестра, а посебно икона која је изображавала страшни Суд. Борис се крстио у присуству самог патријарха и византијског цара и на крштењу је добио име Михаил. Тако је у вивантијску духовну и културну сферу у то време почео да улази Руски народ и Бугари, а потом следи и велика Моравска мисија Свете Браће.

Моравска мисија Свете Браће може се, а и посматра се, на релацији односа Цркве Истока и Запада у IX веку. У подухвату Моравске мисије ти односи се директно укрштају и на свој начин су актуелни све до најновијег времена.¹⁶

Моравска кнежевина кнеза Ростислава се покрштава и, имајући негативно искуство са немачким свештенством, тражи од цара Михаила III и патријарха Фотија искусне мисионаре који ће им проповедати спасоносну истину Еванђеља на народу разумљиво народном језику. Зашто се Ростислав тада није обратио Риму, у то време папи Николи I (858—867)? Да ли је папа могао и хтео изаћи у сусрет оваквој жељи младог словенског народа који се интензивно покрштава? Можда је и могао, то не знамо али је чињеница да се Ростислав ипак обраћа Цариграду иако јуридикчки па и географски више гравитира Риму него Цариграду. Позив Моравског кнеза наишао је на добар одзив у Цариграду. У Панонским житијама посланици кнеза Ростислава кажу: „Наш народ је одбацио незнабожтво и држи хришћански закон“, али, настављају они даље, „учитеља не имамаи таковаго иже ни би во свој јазик истинују вјеру христијанскују“¹⁷ Пошаљи нам таквога учитеља...от вас бо на всја страни добр закон исходит...¹⁷ Константин пристаје, али сазнавши да ти народи

¹³ А. В. Карташев, Очерки..., страна 76.

¹⁴ Ј. Поповић, Житија светих за мај, страна 260.

¹⁵ А. В. Карташев, Очерки..., страна 74.

¹⁶ 31. XII 1980. године папа Јован Павле II је Апостолским писмом *Egregiae virtuti* прогласио Св. Кирила и Методија уз Св. Бенедикта за заштитнике Европе.

¹⁷ Цитирано код: А. В. Карташев, Очерки..., страна 88.

који хоће да се покрсте и хоће проповед и богослужење на свом језику немају писмена, пита:

„... Како ћу им проповедати? То је исто као беседу записивати на води...“¹⁸ Тада је за потребе мисионарења први пут састављена словенска азбука. По Чрноризцу Храбру словенска азбука је састављена године 855., дакле пре Моравске мисије.¹⁹ Прве речи које су забележене на језику Словена, и које су отвориле епоху писмености и просвећења, биле су: „Искони бје Слово, и Слово бје к Богу, и Бог бје Слово...“ (Јован, 1, 1). У писму Растиславу цар Михаилo каже да ће се од сада и Словени уврстити у „велике народе, који ће да славе Бога на своме језику“.²⁰ Исход Моравске мисије Свете Браће је познат. Они шире еванђелску науку на народном језику, подижу цркве и школе у којима се домаћи људи оспособљавају за евангелизацију и продужетак хришћанске културе и народне писмености која тек долази. Али, ма колико у том тренутку њихов мисионарски рад био еванђелски исправан, они су ипак морали да га оправдају и лично доказују у Риму, пред папом Николом I, односно Адријаном II. Нападани од тројезичника као Фотијеви васпитаници, Света Браћа су непоколебиво бранили исправност свога мисионарског рада речима: „Бог даје кишу свима подједнако, и чини те сунце све обасјава... Пошто Господ дође да спасе све народе, онда оваки народ треба да слави Господа на свом језику“.²¹ На путу за Рим Света Браћа долазе код Панонског кнеза Коцеља који је такође био заинтересован за њихов рад и који је тражио њихову духовну помоћ.

У разматрању ових проблема треба имати у виду да културна и уопште духовна заосталост Запада у то време није могла или је тешко излазила у сусрет новим захтевима и потребама које су настале у Цркви, да прими у своје крило нове, народе Божије. За разлику од Запада, Византија је имала за то више духовног и културног разумевања о чему нам управо сведочи рад Свете Браће у свим видовима, и у хришћанско-просветитељском, и културном и, ако хоћемо, и у дипломатском раду. Васпитаници Византијске цркве и њене духовне културе, они достојно репрезентују своје духовне педагоге и васпитаче и бескомпромисно показују Западу да Црква овде на земљи није ничија привилегија, Бог у њу позива и призива све. Расправа са тројезичницима у Венецији у најбољем светлу нам показује у каквим међусобним односима већ тада стоје схватања Истока и Запада, и, ако смемо да кажемо, Православног Истока и Запада помало варварског. С правом се истиче да је управо и та културна заосталост Запада, која је у раном средњем веку пропраћена бројним миграцијама племена, сеобама франачких и германских племена и међусобним трвењима и физичким истребљивањима, допринела да се папа Никола I просто наметне Западу, због „грубог незнања, у коме се Запад у то време налазио“.²² Широкогрудост Фотијевих васпитаника проговара у

¹⁸ Исто, страна 88.

¹⁹ Исто, страна 87.

²⁰ Ј. Поповић, Житија светих за мај, страна 272.

²¹ Исто, страна 272.

²² НН. Милаш, Кирил и Методије и истина православља, Задар 1881, страна 240.

Венецији јасно: „Зар није тачно да киша, Богом дана, пада подједнако на целу земљу? Зар није тачно да сунце простире своју светлост непристрасно преко целе земље? Не дишемо ли ми сви ваздух на исти начин? Зар нисте постиђени што сте одабрали само три језика и допуштате да други народи остану неми и глуви? Реците ми да ли је Бог заиста тако неспособан те може да схвати само три језика?“²³ Овде видимо да се Света Браћа не позивају на ауторитет оних који су их послали у ову мисију, цара и патријарха. Свој став бране са јасних еванђелских позиција. Исто потврђује и Свети Фотије кад у једном писму Растиславу каже да ће мисијом двојице Солуњана језик његовог народа „постати красноречив језик муцавих“,²⁴ јер ће бити облагодатаћен и освештан Речју истине.

Истина, папа Адријан II свеачно прима апостоле Словена и они у Риму служе неколико светих литургија на словенском језику. Папа је у потпуности одобрио њихов рад. Кирило је умро у Риму и, како сам каже, пао је на бразди њиве Господње.²⁵ Он и на смрти поручује брату да не посустане, јер је добро знао да му неће бити лако у раду који су заједно започели као сложни спрег волова. После тога папа поново препоручује Светог Методија Растиславу, Свјатополку и Коцељу као мужа савршеног разума и правоверног. Потврђује и исправност његове вере и одобрава његов и рад његових ученика: „Он вас може научити како ви то молити, и преводити на ваш језик свете књиге и по њима вршити свету литургију и крштење и све друге црквене обреде... да би лакше могли познати заповести Божије“.²⁶ Светог Методија папа Адријан II поставља за архиепископа у Панонији. Овај је и даље имао неприлика са немачким и франачким свештеницима који су га чак две ип од оне држали у затвору из кога га је папа Јован VIII ослободио. Чак јеп апа Јован VIII послао у Моравску епископа Павла из Анконе у Италији, да брани Светог Методија од бруталних напада архиепископа Салцбуршког, али му је ипак овога пута забранио богослужење на словенском језику. Дозволио му је да може само да проповеда на народном језику.²⁷ Методије уз велике напоре и даље ради. Нарочито му је било тешко после смрти Растислава, за време кнеза Свјатополка који је био више наклоњен Немцима. Сада су у Рим папи Јовану VIII стизале многе оптужбе. Све оптужбе се углавном своде на то да Свети Методије „не учи како римска црква учи“, народ води у заблуду, служи литургију на варварском, словенском језику (*in barbara, hoc est, in slavina lingua*). Сви ови разлози приморали су Методија да и други пут иде у Рим да се брани и оправдава пред папом Јованом VIII. Ради тога се и нашао у Риму године 879. Папа Јован VIII је у потпуности и сада одобрио његов рад.

Има мишљења, нарочито код западних историчара цркве да је Свети Методије признао и исповедао учење о *filioque*, или иопаторску јерес како се вели и Панонским житијама. Ова јерес се појавила

²³ Према: Ј. Поповић, Житија за мај, страна 273.

²⁴ Исто, страна 272.

²⁵ Ј. Поповић, Житија светих за мај, страна 276.

²⁶ Исто, страна 277—278.

²⁷ Н. Милаш, Кирил и Методије..., страна 331.

на Западу и била је на снази управо у ово време. Мишљење које заступа Ганцел, Шулц и други није оправдано, чак је претенциозно, јер очигледно иде за тим да и на тај начин оправда повреду одлуке Другог Васеленског сабора Хришћанске цркве. Такође западни историчар Хергенротер признаје да је такво мишљење неоправдано кад каже: „По себи је могућно да је Методију, који је у Византијској држави рођен и васпитан, сасвим непознат био *filioque* латина; он је свакако делио заблуду Фотијеву и добродушно је признавао то учење светих отаца. У Риму је он исповедио Символ у древној форми, без оног додатка, што су Франци установили, и који ни у Риму није био примићен... Да је Методије заиста читао символ вере без *filioque*, не може о томе бити никаква спора“.¹ И без овог признања јасно је да Свети Методије није могао исповедати во изопачено учење. То се потврђује између осталог и чињеницом да је Методије пре ступања на архиепископски трон, по древној пракси Источне цркве, поднео папи своје исповедање вере у коме нема ни трага о било каквом јеретичком додатку. Ово исповедање је видео и с њим се сложио и папа Адријан II. У исповедању се између осталог каже: „... Верују ... и во јединога Духа Свјатаго, от јединога Бога Оца исходјашчаго со Оцем и Сином благословимаго и славимаго, им сојестественаго и с Њим пребивајуцтаго“.² Овакво Методијево исповедање без *filioque* одобрио је папа Адријан I. Истог мишљења био је и папа Лав III, који је, као што је познато, у цркви Светог Петра у Риму поставио Никеоцариградски Символ вере без *filioque* са познатом напоменом да то чини из љубави и ради очувања православне вере. Никодим Милаш се овде са разлогом пита: који су од „непогрешливих“ овде ипак погрешили? или папа Адријан II и Јован VIII или они потоњи папе који су увели уметак *filioque*?²⁸ Свакако ће и западни историчари признати скромно осећање недостојности папе Лава III да мења одлуке Другог Васеленског сабора Хришћанске цркве.

У вези апостолско-мисионарске делатности Свете Солунске Браће може се поставити и питање: како то да они, иако посланици (апостоли) византијске цркве и царевине, бивају позивани и одлазе у Рим да тамо полажу рачуне о своме раду? Један од одговора на ово питање био би да се овде не ради, како би неки хтели да мисле и да случај генерализују, да Света Браћа тамо иду на подворење и апелују на Рим из неке немоћи и некомпетенције Цариграда. Већ је истакнуто да области у којима они врше апостолску мисију јуридикчки гравитирају Риму и сасвим су нормалне интервенције и жалбе и позиви који им стижу из Рима. Поред тога у Риму су добили и посвећење: Константин монашку схиму, а Методије архиепископски чин.

Може се уопште рећи да су мисионарски подухвати византијске цркве у другој половини IX века добро припремљени и практично су добро изведени. Они су имали, то се и данас потврђује, далекосежне последице у духовној и уопште култури поменутих народа који су се тада покрстили. То показује да је Црква увек отворена, али тада се изузетно отворила и примила у своју заједницу Словенске народе. Са разлогом се претпоставља да је у Цариграду тога времена,

²⁸ Н. Милаш, Кирил и Методије, страна 338.

срцу Византије, „несумњиво постојала систематска припрема за мисионарење — за апостолско проповедање и ширење Еванђеља Христовог...“²⁹ Примање хришћанства и прве писмености је несумњиво велики добитак за Словене. Света Браћа су зато Словенски просветитељи. А „заслугу за мисионарски рад код Словена Константин и Методије деле са патријархом Фотијем и цезаром Вардом“.³⁰ За Светог Фотија можемо слободно рећи да је наш заједнички кум, кум свима Словенима, јер нас је његов патријарашки благослов превео из паганства у словесно стадо Божије. Света Браћа као Фотијеви васпитаници „су управо подржавали благодатну црквену разноврсност као богодано богатство и изобиље дарова Духа Светог...“³¹

Видели смо да се односи Цркве Истока и Запада на један посебан начин преламају и у акту мисионарске делатности Источне цркве. Оно што је било спорно у тој делатности на релацији Исток — Запад и обрнуто, јесте учење о *filioque*, учење које је, истина тада мање изражено. Спорна је била и јерес тројезичника. Истовремено је актуелна и папска претензија на примат, нарочито поводом покрштавања Бугара.

+ + +

Пошто смо макар унеколико добили приближну слику, спољне делатности Цркве у Византији почетком друге половине IX века, остаје нам сада да видимо шта се у то исто време догађало унутра у Цркви. Како је Црква живела у самој Византији и како су се одвијале везе и општења са Западом, већ тада оличеном у личности римског папе.

Најпре се мора нешто начелно рећи о изворима из тог времена који нас обавештавају о црквеним збивањима. Одмах треба напоменути да су сачувани веома разноврсни и често пута контраверзни извори. Наиме, имамо неколико врста извора: Оних који су наклонени патријарху Игнатију, затим про-фотијевски оријентисаних извора и најзад оних који оправдавају папско понашање и анти-фотијевски су расположени. Међусобно су блиски папски и извори наклонени Игнатију, јер су Игнатијеве присталице, непомириви-акривисти, у борби са Фотијем више пута апеловали на Рим и тамо тражили последњу арбитражу. Коришћење и интерпретација ових извора може често пута одвести истраживаче у различите правце у смислу доношења процена о личностима и догађајима тога времена. Отуда није чудо што су многи бавећи се управо овим периодом историје Цркве, тражили и налазили оно што им се свиђало. Сходно интерпретацији поменутих извора развијала се вековима разноврсна литература о патријарху Фотију и Игнатију, о папи Николи I и саборима који су одржани у њихово време. Отуда су и схватања о овим личностима различита, понекад супротна исто онако како је то било у време када су живеле и радиле поменуте личности.

²⁹ Атанасије Јевтић, Свети равноапостоли Кирило и Методије, Богословље, 1 и 2, Београд 1977, 20.

³⁰ Г. Острогорски, Историја Византије, страна 227.

³¹ А. Јевтић, Свети равноапостоли, страна 21.

Иконоборачке страсти су се стишале. На том плану се није више ништа догађало. За патријарха у Цариграду је после Методија (843—847) дошао патријарх Игнатије. Игнатије је потицао из царске породице. Био је син цара Михаила I Рангаве (811—813), истог оног цара који је био принуђен да године 812. званично у име Византије призна Карлу Великом царску титулу, коју је овај добио од папе Лава III још године 800. Игнатије је још уживао наклоност царице Теодоре захваљујући чијој препоруци је и дошао за патријарха у Цариграду. Био је присталица активиста — непомирљивих, насупрот икономистима-помирљивима. Наиме, још на почетку треба истаћи чињеницу да у ово време у Византији поново оживљавају унутар црквеног и државног живота две супротне струје: непомирљиви, који су још из времена иконоборства имали одлучан став према свим јерeticима. Носиоци оваквог схватања били су нарочито монаси. Другој струји припадали су умерени који су увек били за компромис у сваком погледу само када се није радило о учењу и суштини саме вере. Обе струје су биле врло јаке и у међусобној борби ишле су тако далеко да су ови непомирљиви, овог пута Игнатијевци, а нарочито монаси, студити, тражили ослонаца у Риму. На тај начин су давали повода папама да се мешају у црквене послове и проблеме Источне цркве. Ово ће, видећемо, имати негативних последица, јер ће поједини папе отићи тако далеко да ће чак и канонски оправдавати ово своје мешање и још ће се наметати за врховне судије у црквеним споровима на Истоку.

Међусобни сукоби поменутих струја дошли су до изражаја поводом Игнатијевог ступања на патријарашки трон. Струја умерених, на челу са Григоријем Асвестом, епископом Сиракузе, била је осуђена на једном локалном Игнатијевом сабору. Григорије Асвеста је у тренутку Игнатијеве интронизације у цркви бацио свећу и гласно узвикнуо да је Црква добила доброг постира али у оделу вука.³² Поводом своје осуде Асвеста апелује на Рим и папа Лав IV одмах интервенише писмом упућеним Игнатију у коме га прекорева што је уопште сазивао један такав сабор без његовог знања и знања Римске цркве. У истом писму Римску цркву назива *magistra et caput omnium ecclesiarum* (учитељица и глава свих цркава).³³ Ф. Дворник поводи се за таквим папским схватањем кад каже: „Сазивајући један сабор и осуђујућу Асвесту и његове присталице без сагласности Римске цркве Игнатије је прекорачио своја права“.³⁴ Папа, наравно, није прихватио Игнатијеву осуду Асвесте. Међутим, антиигнатијевска струја у Цариграду била је врло јака и њено језгро чинили су највећи интелектуалци окупљени око универзитета. Подржавао их је свакако ујак малолетног цара Михаила III, кесар Варда, брат царице Теодоре. Међу њима је био вероватно и учени Фотије, царев секретар. Државни, а свакако и црквени, интереси у Византији довели су до државног преврата године 856. Малолетни цар Михаил III уз помоћ ујака Варде прогласио се за цара уместо мајке, царице Теодоре. Варда је постао кесар. Тако је на државном врху настала нова ситу-

³² F. Dvornik, *Le schisme de Photius*, Paris 1950, 51.

³³ F. Dvornik, *Le schisme*, 48.

³⁴ Исто, стр. 52.

ација која није била наклоњена патријарху Игнатију, кога је збачена Теодора довела. Створене су такве околности да је Игнатије био принуђен да поднесе оставку и то писмену. Обично се сматра да је Игнатије био уклоњен насилно јер није хтео да по царевом наређењу замонаши и пошаље у манастир царицу Теодору. Наводи се и разлог да није хтео на Богојављење године 857. да причести Варду, као недостојног ове тајне, пошто је недозвољено живео са својом снахом. Збаченог Игнатија заменио је после годину дана патријарх Фотије. У личности Фотија сада је тријумфовала странка помирљивих. Игнатије, који је протеран на теревинт, покушао је пре саме абдикације да на своје место доведе некога од својих присталица. Тај покушај је осујећен како нам сведочи Метафраст, извор про-Игнатијевски настројен.³⁵ Свакако да Игнатије није абдицирао насилно, није зостављан или малтретиран ни он ни његове, овога пута малобројне, присталице, него је оставку поднео на тражење новог режима, подразумевајући ту и своје најверније присталице.³⁶

Фотије је изабран за патријарха на локалном сабору. У тренутку избора није имао никакав црквени чин, био је лајик. Он је несумњиво уживао велико поверење као царски секретар и професор универзитета у Цариграду. Сабор који га је изабрао истовремено је рехабилитовао Григорија Асвеста, кога је Игнатије осудио. За само шест дана Фотије је прошао све степене црквене јерархије и био је посвећен за патријарха. Чињеница да је био лајик и брзина којом се уздигао на ово достојанство давала је повода његовим противницима за критику и осуду. Тако и Дворник закључује, мада не тако оштро: „Ово произвођење било је сигурно супротно прописима канонског права, али треба схватити да се такође у изузетној ситуацији у Византији сматрало такво произвођење нормалним“. Случај Фотија није био први и усамљен на Истоку. У сличним ситуацијама звање патријарха добили су патријарси: Павле III, године 687., Тарасије 784., Нићифор 806.

Одмах по Фотијевом избору настали су у цркви немири изазвани од супротне струје. Они су тражили повратак царице Теодоре на царски престо. Ни анти-Фотијева струја није мировала. По Фотијевом наречењу у цркви Свете Софије, непомирљиви-акривисти су се састали у цркви Свете Ирине и поново Игнатија прогласили за патријарха а Фотија искључили. О насталим немирима у Цариграду Игнатијевски расположени извори, као Никита Пафлагонијски, Митрофан Смирнски, Стилијан и други говоре, наравно, тенденциозно, да је Фотије врло оштро прогонио своје противнике. Да би овим немирима учинио крај Фотије је у фебруару месецу одржао сабор године 859. Да је у Цариграду стварно било немира говори нам податак да су многи монаси Студити напуштали своје манастире. На то указују, између осталог, и канони помесног Прводругог сабора године 861. Нарочито првих пет канона забрањују монасима да самостално без дозволе претпостављених духовних власти напуштају свој манастир у коме су примили постриг.

³⁵ F. Dvornik, *Le schisme*, 85 и 86.

³⁶ Исто, страна 89.

Међутим, поставља се питање, како се промена на државном престолу и патријаршком трону одразила на Западу? О насталим променама у Цариграду патријарх Фотије обавештава папу. То чини интронизационом посланицом. У посланици упућеној папи по посланицима Фотије говори о околностима свога избора за патријарха. Такође каже да је Игнатије, његов претходник, био принуђен да поднесе оставку. Исто тако цар и патријарх траже да папа пошаље своје представнике, легате, на сабор који треба још једном да осуди иконоборство. Ова и оваква посланица дала је повода папи Николи I „да се умеша у расправе цариградског клира и да постане врховним судијом над парничарима.“³⁷ Папа Никола I се године 860. обраћа патријарху и цару. Фотију отворено замера што је од световњака постао патријарх, док у писму цару изражава своје велико чуђење како је Игнатије могао бити уклоњен без консултовања са њим.

Још каже да без римског престола и римског епископа, ништа у цркви не сме бити извршено.³⁸ Осим тога папа користи овај моменат да од цара тражи на Балкану под своју духовну јурисдикцију: Епир, Источни Илирик, Македонију, Дакију, Мезију, Тесалију, Ахају и Дарданију. Дакле, папа овде потеже питање одузетих му провинција године 753. Охоли тон папиног обраћања је отворено надмен. Такође овом приликом први пут у историји папства, позива се на такозване „Псеудоисидорове декреталије“, које су по општем мишљењу управо и настале у то време, око 850. године.

Папа је ипак послао двојицу својих представника на сабор у Цариград године 861. Епископи Родоалд из Пота и Захарије из Анања добили су специјалне инструкције од папе Николе I да добро испитају у Цариграду зашто је Игнатије збачен, да ли је то учињено по канонима или не? Тек кад ми будемо добили ту вест ми ћемо рећи нашим апостолским ауторитетом шта треба чинити...“³⁹ Наравно, про-папски оријентисани извори истичу да су легати у Цариграду били спречени да спроведу ове папске инструкције. Чак им је, како се наводи, био забрањен контакт са збаченим патријархом Игнатијем и његовим присталицама. Исти извори говоре и о представци коју је Игнатијева струја упутила сабору, легатима и папи, али је, наводно, секретар сабора одбио да је прочита на сабору. Сам Игнатије се појавио на сабору у свечаном патријаршком одјејању праћен од својих присталица. О њему је расправљано на првој саборској седници, док на другој седницу је одбио и да дође „јер не признаје суд људи који су у заједници са Фотијем“. За време исте седнице легати су тражили да у име папе поново преиспитају Игнатијев случај. Потврду за такво понашање у Цариграду тражили су позивајући се на одлуке помесног сабора Сардичког из 343. године које, по њиховом схватању, канонски потпуно оправдавају њихов поступак и право папске интервенције у пословима Источне цркве. Теогност, анти-Фотијевски расположени извор, чак наводи Игнатијеве изјаве упућене Фотију, у којима га назива лајиком „који је постао пастир

³⁷ Теодор Евстратиадис, Цариградски патријарх Фотије и његово Сремски Карловци, деобе цркава, Богословски гласник VI. 1904, 261.

³⁸ Н. Милаш, Кирил и Меторије, страна 245.

³⁹ F. Dvornik, Le schisme, 132.

пре него што је био овца и рукоположен је од некога ко је био збачен и екскомунициран".⁴⁰

Цариградски сабор године 861. је за Православну цркву помесни сабор који је донео седамнаест канона општеобавезних за целу Цркву. Сабору је присуствовало 318 епископа и поменути легати папе Николе I. На сабору је потврђена Игнатијева оставка, осуђене су јуридичке претензије папине на Балкану. Одлуке овога сабора потписали су и потврдили и представници Римске цркве. По завршетку сабора легати су однели саборске одлуке у Рим. Фотије је истовремено упутио и једну посланицу папи у којој, између осталог, скреће пажњу да не прима људе из Цариграда без препоруке црквених власти.

Међутим, папа није признао одлуке овог сабора. У једном писму цару и патријарху, године 862., он одбија да призна Игнатија збаченим, иако су ту одлуку потписали његови легати у Цариграду. Чак је папа епископа Родоалда, као непослушног, послао у Франачку државу у једну мисију, а епископа Захарија повукао са епархије. Они су очигледно били кажњени зато што њиховом мисијом у Цариграду папске жеље нису задовољене па чак ни споменуте на сабору.

* * *

Питање Источног Илирика постало је важно и актуелно за папу Николу I, тим пре што су тај простор заузели и населили Бугари. То је време када се Бугари и покрштавају. У чију ће културну, духовну и политичку сферу ући овај народ било је посебно важно ако се зна да су Франци имали жељу да овладају овим просторима освајајући Хрватску, део Бугарске у јужној Панонији, Моравску кнежевину и даље на исток и североисток. Питање Бугарске за Византију није било само питање политичког престижа, него и више од тога, питање живота или смрти. Византија није могла дозволити да се било која политичка сила учврсти на такорећи њеном прагу. Тако су и сами односи цркве Истока и Запада и овде добили заоштрени и затегнути развој.

Године 862. или 863. у Рим из Цариграда долази монах Теотност, велики Игнатијев присталица, који је папи Николи I ишао на руку у борби са патријархом Фотијем. Исте 863. године у Риму је одржан сабор који је осудио патријарха Фотија, осудио је и Григорија Асвеста који је Фотија произвео за патријарха, а четврти канон тог сабора вратио је патријарашко достојанство Игнатија.

У пролеће године 864., у јеку Моравске мисије, питање Бугарске било је решено у корист Византије. Кнез Борис је напустио планове савеза са Францима и окренуо се Византији. Дворник са жалошћу констатује: „Али нису то били франачки и римски мисионари које је Божији Промисао изабрао као инструмент него грчки мисионари“.⁴¹

⁴⁰ F. Dvornik, *Le schisme*, 135.

⁴¹ F. Dvornik, *Le schisme*, 158.

На одлуке сабора у Риму године 863. патријарх Фотије сасвим нормално не реагује, сматрајући да су оне неважне и да немају никакве сврхе и значаја. Он једноставно ћути и обавља поверене му послове Цркве: ширење истине Еванђеља међу још некрштене народе. То је био потпуно исправан став Цариградског патријарха који није никада имао потребе да о своме раду извештава и полаже рачуне епископима старог Рима. Питање патријарха Игнатија било је локална, унутрашња ствар Источне цркве и као таква није спадала у папску надлежност. То је била ствар црквене дисциплине и Византијска црква га је могла сама решити и решила га је искључиво у својој надлежности.

Бугарска је, а тиме и Источни Илирик, за папу био изгубљен после 864., када је каган, кнез Борис, примио хришћанство. Крштењу лично присуствује патријарх Фотије, а Борис добија име Михаило, ступивши тако у духовно сродство са византијским царем. У светлости односа Цариград — Рим питање Бугарске добија нов и посебан значај. Односи: папа Никола I — кнез Борис, патријарх Фотије — папа Никола, Фотије — Борис и обрнуто одвијају се у том знаку. Занимљиво је, рецимо, писмо цара Михаила III папи Николи I 865. године као одговор на доста помирљиво писмо које му је папа пре тога упутио. Цар у писму град Рим назива „стари Рим“, да би истакао разлику у односу на „нови Рим“ мислећи на престоницу Византије. Вероватно није био само у питању грчки патриотизам кад цар у истом писму латински назива варварским језиком.⁴² У одговору на ово писмо крајем 865. године папа говори о свом примату позивајући се први пут на „Псеудоисидорове декретије“. Тон писма је осоран. Папа истиче да цар не поштује привилегије Римске столице. Све византијске цареve од VI Васеленског сабора на овамо зове јеретцима; оптужује Грке да фалсификују папска документа која стижу из Рима у Цариград; не може да замисли да цар може заповедати папи да пошаље легате на сабор какав је био случај 861. године, осуда Игнатијева је за њега неправедна; цар није имао право да сазове сабор и присуствује осуди побожног патријарха; говори о себи као Петровом наследнику, и те му привилегије дају моћ *super omnem terram, id est super universam ecclesiam*. Папа је истовремено спреман да у Риму поново обнови спор Игнатија и Фотија пред својим трибуналом, а цару поручује да пошаље своје представнике у Рим. За себе тврди да ће бити праведан судија. Осим тога карактеристично је да рангирајући патријаршије одмах после Рима ставља Александрију и Антиохију, а Цариград долази по њему тек на четврто место.

У писму цару Борису, да би понизио патријарха Фотија, чак му оспорава звање патријарха, јер наводно његова столица није апостолског порекла.⁴³ Овако надмено понашање папе Николе I било је донекле условљено и чудним понашањем Бориса. Борис (Михаило) је желео што независнији црквени и политички положај своје земље у односу на Византију, па чак и равноправан однос у том положају тиме што је затражао да његова црква има достојанство патријар-

⁴² Исто, страна 161.

⁴³ F. Dvornik, *Le schisme*, 169.

шије. Када је био одбијен од Фотија у таквим нескромним захтевима Борис-Михаило, подржан јаком франачком струјом, поново се обраћа папи Николи I. Месеца августа 866. године он шаље у Рим једно посланство на челу са својим рођаком Петром.

Овај изненадни обрт догађаја у Бугарској сматрао се у Риму као својеврсно чудо. План о повратку Источног Илирика Риму био је врло близу. Папа брзо шаље два епископа у Бугарску, Павла из Популоније и Формоза из Порто, а за шефа римске мисије у Бугарској постављен је Гримоалд. У папским писмима, која су тим поводом послана, углед Цариградске патријаршије се умањује а Рим се уздиже. Бугарима се, између осталог поручује: „Из Рима Бугари треба да примају науку и траже епископе, из јединог извора епископског достојанства, јединог у коме се чува неискварено и неповређено хришћанско учење. Свети Петар живи вечно у Риму и пружа онима који ишту верску истину“.⁴⁴

Проповедници из Рима и Франачке преплавили су Бугарску. Они су тамо, у духу папских инструкција, вршили поновну хришћанизацију Бугарског народа, уводећи при том знатне новотарије, дотле непознате на православном Истоку. О тим новинама, односно разликама које су ширене у Бугарској, говори патријарх Фотије у једном од својих писама упућеном Борис-Михаилу. За Бориса-Михаила, чијем је крштењу лично присуствовао, каже да је он „дивни лик мојих трудова и чисти плод мојих духовних старања“.⁴⁵ Папске посланике који зидају на већ постављеним темељима Фотије назива „жалосним апостолима папе Николе“ који су накнадно дошли мотивисани сасвим другим интересима да мисионаре у Бугарској и да својим радом „сасвим униште виноград Господњи“. Патријарх Фотије у истом писму набраја и новотарије које су они почели да уводе у новокрштени народ. То су: пост у суботу, скраћивање поста, наметање безбрачности свештенству, непризнавање свештеничког миропомазања, бријање свештеника и, што је најгоре, „освећени и свети Символ покушали су да фалсификују подметнутим мислима, подметнутим речима, и крајном дрскошћу, учећи новој науци да Дух Свети не излази само од Оца него и од Сина“.⁴⁶ Све ове новотарије биле су опасне по Цркву на Истоку ако се рашире у Бугарској, и зато се патријарх Фотије тим поводом обраћа Источним патријарсима Окружном посланицом с позивом да буду опрезни и да устану у одбрану истинитог црквеног учења. Још их у посланици позива да дођу на сабор у Цариград сазван за 867. годину. Разлог за сазивање сабора је, поред осуде поменутих новотарија које су уносили папски мисионари у Бугарској, и чињеница да су многи западни епископи, нарочито из Италије, упутили Фотију синодско писмо у коме га моле да их брани од тираније папе Николе I. Исто тако, наводи се као један од разлога сазива сабора да се II Нишкејски, односно Седми Васеленски сабор прогласи за Васеленски.

Сабор 867. године одржан у Цариграду, осудио је папу Николу I и осудио је све новотарије римских мисионара у Бугарској. Такође

⁴⁴ Т. Евстратиадис, Патријарх Фотије..., страна 327.

⁴⁵ Исто, страна 327.

⁴⁶ Т. Евстратиадис, Патријарх Фотије..., страна 327.

је осуђено и учење о filioque. Овом сабору такође је упутио једно писмо Немачки цар Лудвиг Германик, против папе Николе I, те се и то показује као једна од редакција на тобож неприкосновени ауторитет који се свету све више наметао и тамо где му није место.

Нешто касније папа Адријан II, коментаришући одлуке овог сабора који је осудио папски примат, каже између осталог: „После тога подиже Фотије своје лице ка небу, али језиком сиће земљи, кад отвори уста своја против божанског Промисла који основа чудесно првенство блаженог Петра, кнеза апостола, и против апостолске столице која држи кључ царства небеског...“⁴⁷ Папа овде дакле не брани само осуђеног папу Николу I него папски примат уопште.⁴⁸

По питању односа Цркве Истока и Запада година 867. је по много чему преломна. Наиме, 24. септембра те године у Цариграду је убијен цар Михаило III а у царском звању га је наследио цар Василије I Македонац (867—886). Василије I је одмах, у сагласности са Римом, на патријарашки трон вратио патријарха Игнатија а Фотија је збацио. Исте године, 13. новембра је умро и папа Никола I а наследио га је Адријан II (867—872). Фотије је био уклоњен вероватно због новонасталих прилика у држави или што је оштро укорио цара убицу. Склоњен је у манастир Скепи близу Цариграда. Чували су га војници који, како сам каже, „не допуштају да дође до мојих ушију ни глас пријатеља а ни непријатеља...; засужњени смо; лишени пријатеља; лишени рођака, слугу, појаца; место њих предани смо стражама и четама војничким“.⁴⁹

Папа Никола је умро дочекавши Фотијев пад. Није међутим дочекао посланство цара Василија I Македонца са вестима о променама у Византијској цркви и држави. Василијево посланство у Риму примио је папа Адријан II. Он је одмах одржао локални сабор у Риму на коме је осудио патријарха Фотија и све саборе на којима је осуђиван патријарх Игнатије. Такође су осуђене и анатеме изречене на папу Николу. Осуђена су исто тако и акта сабора у Цариграду из 867. године. Чак су акта овог сабора спаљена у Риму испред цркве Светог Петра. Адријан је одмах послао из Рима у Цариград своје легате са захтевом да председавају сабору који се има тамо одржати.

Сабор је одржан у Цариграду 869/70. године. Он је данас за Западну VIII Васеленски сабор. Међутим, Православни то оспоравају пошто овај сабор није решио ниједно догматско питање нити било какав спор по питању црквеног учења. Због тога се не може убројати у Васеленске саборе. Осим тога документа овог сабора нису сачувана, једино располажемо екземпларом папског библиотекара Анастасија. Иначе сабор је сазвао папа Адријан у сагласности са царем Василијем а циљ је био да се анатемеше патријарх Фотије. Иако је сабор одржан две године након Игнатијевог повратка на патријар-

⁴⁷ F. Dvornik, *Le schisme*, страна 191.

⁴⁸ F. Dvornik, *Byzance et la primauté Romaine*, Paris 1964, 105—107.

Дворник овде није у праву кад тврди да сабор 867. год. није осудио папу Николу I, папски примат и све новотарије Западне цркве, већ да су осуђени само римски мисионари у Бугарској. Још каже да Фотије није осудио примат, него је то била „просто осуда против личности једног папе“.

⁴⁹ Т. Евстратиadis, *Патријарх Фотије...*, страна 428.

шијски трон, на првој саборској седници било је присутно само 18 епископа, па се и назива сабор Осамнаесторице. На седмој саборској седници осуђен је патријарх Фотије, не баш бирањим речима: „отми-чар (вероватно) по питању јурисдикције у Бугарској), новокрштени, тиранин, шизматик, блудник, оцеубица, ковач лажних догмата, Нови Диоскор, Нови Јуда...“⁵⁰ На последњој седници сабора појавили су се представници Бугарске која се већ одавно определила за Визан-тију. Сам Фотије је два пута позиван на сабор. Први пут је ћутао, није хтео да говори, а други пут је оспорио папским легатима право да суде. На сабору је било доста епископа који су отворено брани-ли патријарха Фотија, као рецимо Захарије Халкидонски и Јован Ираклијски. Многи патријарси са Истока питали су папске легате који су председавали сабору, како су могли на локалном сабору у Риму да осуде патријарха Фотија а да га претходно нису саслушава-ли и испитивали о кривици.

Међутим и сам цар Василије је постепено увидео да му је патри-јарх Фотије ипак потребан, управо када је у питању његов однос и везе са Западом. Он се у својој политичкој оријентацији постепе-но приближава партији либерала — икономиста, јер је само подр-жаван њима могао да сузбија папске претензије на Исток. Зато није нимало случајно што је патријарха Фотија 873. године довео на двор у Цариград и поверио му васпитање своје деце. По некима патри-јарх Фотије је истовремено држао и предавања на Великој школи. Ово поверење, које му је цар указао, дало је повода његовим прис-талицима да одмах траже смену патријарха Игнатија. Међутим, Фо-тије није на то пристао. Он се задовољио и овим што је имао и чекао је да се ствари развијају својим током. За све време до Игна-тијеве смрти он је с њим у добрим односима. У једном свом писму он о томе опширно говори: „Још док је био у животу блажени Иг-натије, кажем, ми нисмо живели нипокоју цену да узмемо наш пре-сто... Напротив, ми смо се трудили да успоставимо и осигурамо свим могућим средствима мир с њим. Тај мир је био склопљен у царској палати када је он дошао код нас. Ми смо обојица пали на колена и узајамно смо тражили и дали опроштај за оно што смо могли један другом учинити. А затим, када се он разболео и тражио да нас види, ми смо га посетили не једном или два пута, него често. Ми смо учинили све што смо могли да му помогнемо у његовој бо-лести...“⁵¹

О Фотијевом другом повратку на патријарашки престо извори су контроверзни. У анти-фотијевским изворима каже се, сасвим пре-терано, да је Фотије три дана после Игнатијеве смрти, заузео са сво-јим прасталицама цркву Свете Софије у Цариграду. Чак је уз помоћ војника истерао из храма свештенике који су у том тренутку слу-жили у цркви. Ово је сигурно претерано и написано је клеветнички.

Фотије је, опет, стицајем околности враћен на двор где се бри-нуо о васпитању царевих синова Константина и Лава. По Игнатијевој смрти, 23. септембра 877. године, Фотије је поново враћен на упраж-

⁵⁰ Н. Милаш, Осми васељенски сабор, Хришћански живот 3, Београд 1925, 113.

⁵¹ Код: F. Dvornik, Le schisme, page 240/41.

њен патријаршки трон. У Риму је у том тренутку био папа Јован VIII (872—882). Јован VIII је био нешто умеренији, бар када су у питању односи са Црквом на Истоку. Када је сазнао за промене на Цариградском црквеном трону папа се одмах обратио цару Василију и Источним патријарсима, али је то учинио као наследник апостола Петра. Он, истина, признаје Фотија за законитог патријарха, али му оспорава духовну превласт у Бугарској. Захтева од Фотија да на једном од наредних сабора затражи опроштај за све оно зашто је на претходним саборима осуђиван: 863. године у Риму, и 869/70. у Цариграду.

Овакво доста умерено држање папе Јована VIII према патријарху Фотију и Источној цркви уопште обично се објашњава карактером његове личности, а исто тако и околностима, пре свега политичким у којима се Запад у том тренутку нашао. Наиме, Арабљани све више угрожавају Запад. Године 870. они су освојили Малту, а 878. и Сиракузу. Покрајине у Јужној Италији држи Византија. У таквој неповољној ситуацији папа Јован VIII заузима помирљив став не само према Византији и њеној цркви већ и према Светом Методију и његовим ученицима у Моравској и Панонији. Пред налетом нових опасности папа настоји да не распирује старе спорове.⁵²

* * *

Патријарх Фотије сазвао је сабор у Цариграду ради коначне потврде своје рехабилитације. На овај сабор је позван и папа Јован VIII, односно представници Римске цркве. Сабор је одржан у цркви Свете Софије под председништвом Светог Фотија. Сабор отвара и председава му патријарх а не цар, који је, како се мисли, тих дана био спречен јер је несрећно изгубио сина.⁵³ Сабору присуствује 383 епископа и још двојица папских легата: кардинал Петар, епископ Павле Анконски и Евгеније Остијски. Према општој оцени сабор је прибројан у Васеленске саборе Хришћанске цркве, и то Осми по реду.⁵⁴ Епископ Никодим Милаш сматра да је ово Осми Васеленски сабор, јер се и он као и сви претходни Васеленски сабори бавио питањима вере. У овом случају осуђено је filioque и потврђен је Седми сабор у Никеји за Васеленски. Узрок сазива и одржања овог сабора је већ одавно појава јеретичког учења о filioque, а осим тога као непосредан повод је ширење овог јеретичког учења са Запада од римских мисионара у Бугарској. Патријарх Фотије је директно интервенисао Окружном посланицом Источним патријарсима, а када се указао погодан тренутак сазвао је и сабор у Цариграду.

Сабор из 879/80. године је Васеленски и по броју епископа који су се окупили из целе Цркве, што само собом сведочи о актуелности и важности за Цркву питања и проблема којима се бавио. Осуђено је јеретичко учење о исхођењу Духа Светога и од Сина, осуђена је и повреда учења Цркве донесеног на Васеленским саборима у Никеји

⁵² Г. Острогорски, Историја Византије, страна 234.

⁵³ F. Dvornik, Le schisme, page 251.

⁵⁴ Н. Милаш, Осми васеленски сабор..., страна 97.

325. и Цариграду 381. године. Изјава Светих отаца Цркве на овом сабору, која се надовезује на непрекинути ланац заједништва и саборности Цркве, гласи: „Ми примамо божанствену науку Исуса Христа и Светих апостола, исто тако и одлуке седам Васеленских сабора... али примамо определење вере, коју смо добили од наших отаца, не дирајући исту... да не би како осудили наше оце, или им нанели какву увреду.⁵⁵ „Ако се нађе ко толико дрзак, да састави друго исповедање вере, и пружа га вернима... ми га свргавамо.⁵⁶

Полазећи од тога да један сабор решава пре свега питања вере Милаш, дакле, убраја овај сабор у Васеленске. Зато су и одлуке овог сабора од општег, васеленског значаја за целу Цркву и као такве се признају и славе.⁵⁷

Сматра се да је овај сабор 879/80. године донео измирење цркава Истока и Запада. На такав закључак упућује и први канон овог сабора којим се одређује да одлуке Цариградског сабора односно патријарха и Римског папе у погледу клирика имају исту важност и на Истоку и на Западу. Дакле, може се закључити да је измирење ипак постигнуто у Цркви.

Интересантно је на овом сабору схватање Источних патријараха о Фотијевом поновном избору за патријарха 877. године, после Игнатијеве смрти. Избор је сасвим законито и правилно извршен без тражења било какве сагласности папе. Тако, рецимо, Илија, Јерусалимски патријарх, на овом сабору се обраћа свим епископима и папским легатима и у вези Фотијевог поновног избора каже: „Три патријаршијска седишта Истока увек су имала патријархе. Епископи и свештеници Цариграда су скоро сви прихватили Фотија за патријарха. Ко му је дакле могао да смета да то поново постане?“⁵⁸ Из ове изјаве се јасно види да је древна пракса Источне цркве била, да сам своје патријархе бира, поставља, а понекад и збацује, без сагласности или несавласности Рима. То се потврдило и у случају светог Фотија.

На овом сабору је још једном потврђена, и то на IV саборској седници, јурисдикциона припадност Бугарске цркве Цариграду. Затим је у знак поновног јединства Цркве, нарушеног за време папе Николе I, служена на Божић 879. године у цркви Свете Софије света литургија. Служио је патријарх Фотије, папски легати и други епископи учесници сабора. На крају рада овога сабора како је то уобичајено следили су потписи саборских аката и свих одлука од стране учесника сабора подразумевајући ту и папоке легате. Такође је том приликом оспорена, и то саборски, важност сабора 869/70. године, који је својевремено био осудио и анатемисао патријарха Фотија. Чак је на предлог папоког легата Петра, епископа из Анконе, тај сабор избрисан из броја светих сабора. На последњој саборској седници био је присутан и цар а седница је одржана у царском двору 3. марта 880. године.

⁵⁵ Н. Милаш, Осми васељенски сабор..., страна 105.

⁵⁶ Исто, страна 105.

⁵⁷ Н. Милаш, Осми васељенски сабор..., страна 105.

⁵⁸ F. Dvornik, Le schisme, page 271.

Међутим, западни историчари не само што неће да признају важност сабора 879/80. године него га чак називају и „разбојнички сабор“. Посебно пак осуђују тројицу папских легата који су, по њима, били врло попустиви пред Фотијем. На питање зашто су папски легати у том тренутку били попустљиви у Цариграду обично кажу да су се тако понашали држећи се папских инструкција а у циљу успостављања тако потребног мира у Цркви. И мир је заиста постигнут.

И даље, међутим, остаје актуелно Бугарско питање и питање Балкана уопште. У међуцрквеним односима Истока и Запада овај простор је још увек остао споран. У овом тренутку за западну цркву био је изгубљен. Папа Јован VIII, пошто се по нужди помирио са губитком Бугарске, настојао је као и његови наследници на Римском престолу да се макар проблем Бугарске реши компромисно. Те околности су допринеле да Бугарска у црквеном погледу постане што независнија и од саме Византије и политички а донекле и духовно каснијим проглашењем патријаршије. Бугарска је постала уточиште протераних ученика Свете Браће из Моравске. И ту је настала и одржала се све време служба на Словенском језику. Захваљујући раду ученика Свете Браће на Балканском простору је сачувана словенска служба насупрот покушајима инфилтрације Рима наметањем латинског језика и папског ауторитета.

И поред тога, за нас Словене на Балкану, значајног рада, ипак се папска црквена политика све до наших дана није одрекла Балкана. Управо у то време, залеће источне Јадранске обале, Далмација и Хрватска, све више осећају утицај такве папске политике. Наиме, у Далмацији папа Јован VIII 880. године посвећује Теодосија за епископа и потчињава му целу Хрватску. Епископ Теодосије је због близине, а и иначе био директно потчињен папској контроли. Папа да би се ту што више учврстио, и политички подржава у Хрватској кнеза Бранимира, а не кнеза Здеслава који је био штићених Византије. Тако је Рим придобијањем Хрватске, спречавао и на сваки начин заустављао и сузбијао доминацију Византијске цркве.⁵⁹

Свакако да питање црквених односа Истока и Запада у другој половини IX века овим кратким разматрањем није исцрпљено. Размотрени су само неки аспекти тих односа, који су се махом манифестовали кроз рад и делатност истакнутих личности тога времена, у овом случају патријарха Игнатија и патријарха Фотија, и папе Николе I и Адријана II и Јована VIII. Било би исто тако важно, макар делимично, проучити црквене односе Истока и Запада после патријарха Фотија па до коначног расцепа цркава 1054. године. Кроз то би се видело који су и какви услови и на који начин утицали и довели до издвајања Западне цркве из крила Православне цркве. Ако је измирење у Цркви постигнуто 880. године шта је оно значило за оних, више од 170 година до расцепа? Или је можда тај расцеп управо започео у време патријарха Фотија и папе Николе I, а завршио се 1054. године?

⁵⁹ F. Dvornik, *Le schisme*, page, 299.

ЛИТЕРАТУРА

1. Н. Милаш, Кирил и Методије и истина православља, Задар 1881.
2. Н. Милаш, Правила православне цркве с тумачењем, Нови Сад 1896.
3. Н. Милаш, Осми васељенски сабор, Хришћански живот 3, Београд 1925.
4. Теодор Евстратиадис, Цариградски патријарх Фотије и његово значење у историји деобе цркава, Богословски гласник VI и VII, (179—182; 258—266; 321—329; 423—428) (38—42; 95—100; 170—176; 252—256) Сремски Карловци 1904 и 1905.
5. Драгутин Анастасијевић, Фотије, Енциклопедија СХС IV, 748—750.
6. François Dvornik, Le schisme de Photius, Paris 1950.
7. François Dvornik, Byzance et la primauté Romaine, Paris 1964.
8. А. В. Карташев, Очерки по истории русской церкви I, Париж 1959.
9. Г. Острогорски, О веровањима и схватањима Византинаца, Београд 1970.
10. Г. Острогорски, Историја Византије, Београд 1970.
11. Јустин Поповић, Житија светих за фебруар, Београд 1973.
12. Јустин Поповић, Житија светих за мај, Београд 1974.
13. Атанасије Јевтић, Васељенски сабори и живо предање цркве; Богословље, 1 и 2, Београд 1973, 43—79.
14. Атанасије Јевтић, Свети Нектарије Егински као историчар цркве, Богословље, 1 и 2, Београд 1975, 71—122.
15. Атанасије Јевтић, Свети равноапостоли Кирило и Методије, Богословље, 1 и 2, Београд 1977, 17—37.

Summary

Radomir V. Popovich

ST. PHOTIUS, THE PATRIARCH OF CONSTANTINOPLE AND HIS TIME

Here is a shortly presented history of theological opposition between St. Photius the Great and the Pope Nicholas of Rome, on one side, and the pitiful story of political rivalry between the dethroned Patriarch of Constantinople, Ignatius and his successor, St. Photius, on the other side.

др. Олга Срдановић-Бараћ

УЛОГА ЖЕНА У СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Пре преласка на насловну тему осећам се обавезна да изнесем повод њеноме настанку. На позив московског и сверуског патријарха Пимена а по жељи Његове Светости нашег патријарха Германа и одлуци Светога Синода изабрана сам са професорком Миленом Петковић за делегата Српске православне цркве на екуменском састанку хришћанских жена социјалистичких земаља Европе. Исти је одржан у Кијеву од 20—25. априла 1983. године.

Недовољно упозната са задацима ове конференције, израдила сам насловни реферат сматрајући да ми је првенствена дужност да упознам руске домаћине и присутне делегаткиње с делатношћу српских жена у нашој православној цркви. Међутим, мало дана пред конференцију стигао је нов допис из Руске Патријаршије с детаљнијим обавештењима о циљу и програму Састанка, — предлозима за VI Скупштину Светокога савета црква која ће се одржати на лето у Ванкуверу. Ти предлози обухватили су три теме:

1. *ЖИВОТ У ХРИСТУ* и садашњи третман живота људског
2. *ЖИВОТ У ЦРКВИ* — наша одговорност у цркви, породици и друштву
3. *ЖИВОТ У ХРИСТУ* — Јесмо ли спремни за VI Асамблеју?

У допису је, такође, назначено да свака делегаткиња поздравном речју од пет минута треба да представи на Конференцији себе и своју Цркву. Тако је отпао мој ранији опширни реферат о коме ће овде бити речи, јер се није уклапао у програм, а ја сам у програмирано-ме изнела пред Скуп најважније податке о нашој Цркви уопште и улози жена у њој посебно, док је Милена Петковић обавестила присутне делегаткиње о нама двома и нашем доприносу Цркви. Имале смо част да је наш реферат одмах после отварања заседања од стране Њеног Високопреосвештенства кијевског митрополита и егзарха Украјине, Филарета, стављен на дневни ред, а касније умножен и подељен делегаткињама напореда са главним рефератима истакнутих чланица Екумене, припремљеним за конференцију.

Састанку у Кијеву присуствовале су 43 жене, православне и расних протестантских заједница. Од православних: по две Бугарке, Срп-

киње, Румунке, једна Пољациња, и једна Чехиња и 11 делегаткиња из СССР. Од протестанткиња биле су три Чехиње, и једна Хуситкиња, седам источних Немица, четири Мађарице, а из Главног Одбора у Швајцарској три представнице. Само је једна од присутних била католикиња, и то из Чехословачке.

Најзанимљивије од делегаткиња биле су нам правосливно Пољациња, Ирина Иванова и Ева Шуварска, попадија, чији је муж написао књигу о епископу Горазду, оснивачу Чешке православне цркве између два рата, посвећеном за владик у 1921 године од српског патријарха. Горазд је, како је познато, по убиству Хајдриха, страдао мученичком смрћу од нациста. За његова владиковања православни Чеси подигли су 12 цркава и две капеле, углавном сопственим средствима. Вреди, такође, нешто рећи и о Ањешки Ебертовој, професорки Теолошког факултета која нас је обавестила да је од Немаца крваво угушен покрет Јана Хуса, под Масариком опет обновљен као чешка национална религија.

Руске изасланице биле су из целог пространства великог Совјетског савеза. Две Естонке-протестанткиње, поклонице су ми Историју Естонске цркве. Од православних дошла је, једна Грузијанка из Тбилисија, затим, поред главне организаторке скупа, Нине Боброве, још три Московљанке, три калуђерице из Белорусије и четири Ленинградке.

Истичући да су се наука и техника знатно развиле насупрот застојању етике и морала главни реферати били су усмерени против нуклеарног наоружања и ратова с циљем да се заједничким молитвама свих хришћана настоји на њиховом сузбијању. Друга важна тема реферата садржавала је залагање за једнакост свих људи без обзира на боју коже и политички систем, посебно за сузбијање неповерења хришћанки из разних политичких блокова као и за равноправност човека и жене.

Многе од присутних протестанткиња биле су пастори, а неке делегати за Ванкувер, где ће од 800 учесника бити 200 жена. На основу тог податка стекли смо мишљење да би и неке наше жене, најпре калуђерице, требало да се теолошки образују и изуче руски и енглески да не будемо као досада одсутни с таквих скупова, посвећених првенствено борби за мир и љубав међу људима где несумњиво, без обзира на конфесију, глас жене као матере може бити од великог утицаја и значаја.

Овим се указује потреба приказа, макар у најкраћим потезима историјата, суштине и циљева Екуменског покрета, да би православна јавност стекла увид у његову делатност. Покрет се, посебно од средине 19. века развијао као израз настојања различитих хришћанских цркава, у почетку протестантских за међусобном триснијом сарадњом.

Почетком 20. века на два свеопшта конгреса биле су заступљене скоро све хришћанске цркве сем Римокатоличке. Првом, одржаном у Стокхолму 1925. године, била је тема: ХРИШЋАНСТВО У ПРАКСИ — живот и деловање. Другом, одржаном у Лозани 1927. године, била је тема „ЗА ВЕРУ И ЦРКВЕНИ УСТАВ“. Тада је у Женеви, седишту Светског савета цркава, основан Институт за друштвено-етичка истра-

живања. Светском савету црква била је сврха да сарадњом на верском плану изглађује и ублажава националне и идеолошке супротности.

Што се тиче жена Екумене, 1982. године састало се у Гвату у Швајцарској 125 њених активних европских чланица из 25. земаља на саветовање, како би у будућности што боље сарађивале. Јер, последње деценије показало се да афричке, азијске и америчке хришћанке постављају цркви и друштву одређена питања као резултате својих специфичних прилика које европске хришћанке нису смеле да превиде. Тим поводом одржане су претходне конзултације 1978. у Брислу, где су изабране заступнице за разне регионе Европе са задатком, да се по могућству изнађу начини и облици међусобне сарадње хришћанки чије би се поруке евентуално пренеле Светском савету црква.

На наведеним скуповима показала се потреба образовања мреже пунктова делатности хришћанки Екумене на Светском нивоу а предложени циљеви би могли бити: Светски дан молитве; Питање мира; Загађивање средине; Светска привреда; Утицај на законодавство; Повезивање Истока и Запада. Међутим, недавно је на италијанској телевизији цариградски патријарх Димитрије оштро осудио удаљавање Екумене од првобитног светог циља, — јединства свих хришћана, — на друштвена и политичка питања.

Као видан резултат изнесених састанака, јасно се види да је дошло и до сазива и одржавања прве конференције хришћанки земаља СЕВ у Кијеву протеклог априла. Треба још напоменути да Римокатолици нису приступили Екумени. Пошто сам овим укратко изнела сврху и делатност Светског савета црква као и наше утиске у вези првог учешћа Српкиња на таквом скупу, прећи ћу на насловни реферат.

По распећу српскога народа за четири године непријатељске окупације уследила је слобода. Из пепела, рушевина и милиона хумки свежих гробова ратних жртава изборена је нова, социјалистичка Југославија. Њеним Уставом зајемчена је слобода свих вероисповести. Али Црква је сад одвојена од државе и ограничена искључиво на своје религиозне активности.

Под оваквим околностима припадници Српске православне цркве, што значи и њен женски део, нису могли показати ван своје земље видљива учешћа у борби Екуменског покрета Европе за светски мир, истину и правду. Ипак, у оквиру поменутих ограничења, како православни Срби, тако Српкиње дали су тим узвишеним идеалима свој особен, не мање значајан допринос.

Наиме, у односима са другим народима наше вишенационалне државе оне су хришћанске идеале остваривале искрено сарађивале у добротворној делатности са женама католичке, протестантске, јеврејске, муслиманске вере. Мада бројношћу Српска православна црква далеко превазилази остале верске заједнице, у току последњих деценија с њене стране, није било ниједног случаја прозелитизма — било каквих притисака на иноверце ради обраћења у православље. Као леп пример најуже сарадње са припадницима других религија

наводимо православну Српкињу, Бојану Маторкић, диригента јеврејског хора „Браћа Барух“ у Београду.

Овај став Српске православне Цркве, посебно према нашим народностима других религија, што значи етничким групама припадника суседних народа: Мађара, Чеха, Словака, Италијана, Арбанаса, видан је непоередан допринос њених верника, дакле и Српкиња, начелима Екуменског покрета: миру и љубави међу људима, правди и истини.

Сем тога треба нагласити да и у данашњици као и раније сви нараштаји православних Српкиња-мајки усађују у душе своје деце од најмањих ногу љубав према Богу и према људима.

Међутим, током послератних деценија организоване су у оквиру Српске цркве раније установе, или нове делатности у којима су заступљене жене. Њихова улога у садашњој организацији наше Цркве биће даља тема овог реферата.

Претходно осећамо дужност да истакнемо како је одмах после рата веома побожна Андромаха Ристић израдила за манастир Хиландар Катапетазму — завесу за свете двери.

У послератном раздобљу најзнатније учешће жена у нашој Цркви јесте монаштво па ће о њему бити највише речи. За време рата посебно је страдало српско свештенство. Према приближним подацима од преко 3000 српских духовника на разним положајима пред рат 1941. изгубило је за време рата животе једна трећина. Они су били подвргнути најстрашнијим мучењима. Међу овима убијено је и тројица епископа као и велики број монаха. Српски патријарх Гаврило био је заточен у логору Дахау.

Српска православна црква изашла је тако из рата потпуно осакаћена и обезглављена. Губитак многих ранијих привилегија и добара услед аграрне реформе и због одвојености Цркве од државе поставио је пред њу готово нерешиве проблеме. Тек са повратком патријарха Гаврила у земљу 1946, измученог и тешко оболелог после четворогодишњег заточеништва и страдања у логору, могло се прићи претресању и решавању најбитнијих и најжитнијих задатака обнове и одржања црквеног живота.

Прва брига Цркве била је да постави свештенике на опустошене парохије између оно мало црквених лица, избеглих погromу. Под оваквим приликама, где год је по црквеним канонима било могуће, јављају се побожне Српкиње као замена мушкараца. Њихова најзначајнија мисија и највећа заслуга за Цркву из више разлога је масован одлазак у манастире.

Српско женско монаштво било је последњих векова замрло. Обновљено је под утицајем руских калуђерица, приспелих у Југославију после руске Револуције. Оно се у то време опет развијало па се до 1941 године у 12 епархија, у 24 манастира, њихов број попео на 286 монахиња и 111 искућеница.

После Другог светског рата догађа се, међутим, чудесан феномен. Насупрот опадању мушкога монаштва, вероватно, узрокованом и потребом великога броја мирскога свештенства, женско монаштво нагло расте. До 1970. број монахиња више се него удвостручио, а број женских манастира, чак утростручио. У 18 епархија било је 845

калуђерица и искушеница у 81 манастиру, чији број се до 1981. повећао на 85 и тако изједначио с бројем мушких манастира. Број монахиња сад је трипут већи од броја монаха.

Пораст и броја сестринстава, и монахиња достиже врхунац у време када је Српска православна црква изашла из рата с већином опустошених богомоља и манастира, скоро без средстава и за њихово одржавање, камо ли обнову. Побожни верници не могу да не схвате ту појаву као откровење духа православља који се неодоливом сиљном изразио у женском делу српскога народа Божанском поруком да се одрекну световног живота и посвете аскетској преданости монашкој. То им је уједно доделило и обавезу да отргну од пропадања и сачувају за будућност древне црке-Светиње, које је непоколебљива вера у свога Бога кроз векове на овим просторима подизала у Његову славу, а истовремено тим светињама остављала трајно обележје свога постојања и свога времена.

Међу манастирима неколицина из наше средњовековне државе истиче се овојим високим културно-историјским и уметничким вредностима. То су: Пећка патријаршија, Сопотани, Грачаница, Студеница, Љубостиња, Манасија, Жича, Каленић, Горњак, Овчарско-Кабларски манастири као и други каснијег датума, међу којима многи од великог историјског значаја за српски народ. У већини од њих сад су монахиње.

Док се у духовном погледу строго придржавају древних, монашких правила: молитве, поста, богослужења, црквеног појања, монахиње свој опстанак одржавају газдујући сада скромним манастирским имањима с једином могућношћу да их саме обрађују. Тако оне ору и копају, терају тракторе, превозе скеле, обделавају градине, саде воћњаке и винограде, гаје стоку, пчеле и живину. Чак, онако испошћене одају се у шумским крајевима и горосечи. Изнад свега треба истаћи да су многе од њих у обнови, поправци ли изградњи порушених манастира, нарочито Девича, учествовале својим рукама. Довозиле камен, шљунак, песак; пекле опеке; гасиле креч, мешале малтер. Заједно са стручним мајсторима обављале зидарске и молерске послове. Обнову цркви највише уметничке и историјске вредности финансира и обавља држава са својим стручњацима, а поправљање осталих, поред Патријаршије, помажу верници прилозима и личним радом.

Данас сви женски манастири блистају чистотом лепо одржаваних зграда, окружених редовно значајки уређењем цветњацима. Калуђерице су не само њихови обновитељи него и конзерватори-чувари, а многе — високо образоване и кустоси, тумачи историјата и уметничких вредности својих манастира верницима и туристичким посетиоцима, неке и на страним језицима.

Није се само на томе остало. Поред редовних богослужења и рада на ораницама и у сточарству, у борби за то живот, многа сестринства, и пре рата, и сад посвећивала су се и другим делатностима, па ћемо најзначајније од ових и навести Св. Петка, под управом Раванице, дугогодишњи је азил дефектне деце. О њиховој нези старају се врло пожртвовано калуђерице смењујући се на овом хуманом, деликатном и психички тегобном послу, о чему је доста писано

у нашој послератној штампи. Љубостиња је развила у широком обиму плетарство почев од корпи до целих вртних гарнитура, али и винарство највишега квалитета чије бутеље поручују наши угледни хотели за свечане прилике.

У манастиру Никоље монахиње шију одежде и мантије. Сестринство манастира Жиче бави се иконографијом па је онде организована и иконописачка школа. Ова уметничка делатност још је на вишем нивоу у манастиру Белије јер јој је на челу монахиња, сестра Антонина са завршеном ликовном школом у Атини. Поред израде икона врхунског квалитета, она, такође, има мајсторску радионицу за поучавање у иконографији талентованих монахиња. У Белијама је до своје недавне смрти боравио духовник-архимандрит др, Јустин Поповић, један од наших најистакнутијих теолога. Сем тога са својим сестринством од око 30 чланица манастир има и развијену издавачку делатност.

Ако се сада у целини сагледа активност наших српских православних монашких сестринстава, не може се оспорити да се и она одвијала у православном духу екуменских идеала, јер Православље је васеленско, икуменско. Због те Божанске истине и правде, жене су се у критичком добу за Цркву, повлачиле у манастире да обнове, сачувају за будућност споменике Православља које су Срби осам векова подизали на Балкану у славу Божију.

Још једна делатност, искључиво православних Српкиња, је стварање Радних секција жена. Прва секција основана је у Београду још 1946. под називом *св. Симеона Мироточивог* заслугом Зоре Панић, и активна је при многим црквама наше престонице. Задатак је њених побожних и вредних чланица да одржавају у добром стању свештене одежде, стихаре, црквене барјаке, прекриваче, индигије, простирке, завесе, затим металне црквено-обредне предмете као светњаке, крстове, чираке, рипиде, путире, рамове икона и другу дрвенарију, као и кристалне лустере, кандила, прозорска окна и остале стаклене предмете.

При скоро свим православним црквама Србије и Југославије постоје овакве женске радне секције на чисто добровољној бази. Поред Београда, најлепши пример је дао Шабац са добротворним друштвом „*Мајке Ангелине*“, замонашене жене деспота Стефана Бранковића. Бројношћу с преко 300 чланица истиче се ваљевско друштво под називом „*Преподобне мајке Евгеније*“ (замонашене царице Милице) удове Косовског мученика цара Лазара Хребељановића.

Одржавајући у добром стању, реду и чистоћи унутрашњост наших храмова ове вери предане жене доприносе њиховој лепоти и достојанству. Јер, о богослужењу, при мистичном титрању свећа велелепно трепте брокати одежда, блиставо се сјаје метали светњака, оклови икона, блеште у зракама дугиних боја кристали и лустери. Таква атмосфера у магленом каду мирисног тамјана доприноси да верници, узнесени анђеоски смерним црквеним појањем могу да наслуће у храму присуство свемоћнога Бога.

У вези наше теме посебно ваља истаћи организацију у оквиру Српске православне цркве Верског добротворног старатељства где су већим делом заступљене жене. Оно је према црквеном уставу пред-

виђено још 1932. године „Ради ширења верске црквене свести и хришћанског милосрђа као и за друге послове унутрашње црквене мисије“, и требало је да постоји при свакој црквеној општини.

Са благословом Његове светости патријарха српског Германа одобрено је оснивање овог друштва децембра 1966, године чији је један од иницијатора био владика Лаврентије. Током 1967. Његов оснивачки одбор претресао је постављене задатке и циљеве организације. 1968. године пришло се упису чланова у Друштво, па се њихов број у Београду од близу 8.000 те године попео сада на 20.000, а делује, углавном, у Београду и околним местима у оквиру Београдско-Карловачке архиепископије.

Августа 1970. ступио је на снагу Пословник о раду Друштва. Службу за координацију — обједињавање свих његових пододбора-секција, основану 1969. водила је др Љубица Вуковић уз помоћ Катарине Перић задужене за картотеку.

Прво ћемо приказати рад секција које су водиле или већином у њима учествовале жене. То су Омладинска и Женска радна секција чије су делатности условљене међусобном уском сарадњом. Са задовољством истичем да је душа Омладинске секције дечака и девојчица, развијајући и одржавајући у њој бројне активности, била и остала наш делегат проф. Милена Петковић, неко време са сарадницом Јеленом Богдановић, која се касније замонашила. Никакво чудо што су чланови те Секције од миља прозвани „деца госпође Милене“.

Омладинци Секција обављају следеће задатке: редовно учествују у припреми програма за црквене свечаности као: материце, Видовдан, светосавске прославе и др. рецитацијама, рециталима, песмама оживљавајући у њима српске великане из народне песме политичке и црквене историје. Без њих не пролази ниједна црквена прослава ни храмовна слава, недеља православља или црквени концерти.

Дечаци и девојчице Секције читају, такође, апостол на богослужењима. А у добротворној активности, сакупљању, паковању и слању половне одеће сиротињи забаченим крајевима унутрашњости учествују углавном омладинке што се обавља преко црквених општина. Најзад, као значајан задатак ове Секције сматра се чување и приказивање наших лепих народних ношњи које с цивилизацијом ишчежавају са села. Зато њени чланови при овим иступима у свечаним приликама, а посебно при дочецима страних великодостојника облаче те ношње.

Управо ради одржавања у добром стању, па и израде народних ношњи основана је 1975. године женска радна секција београдских госпођа. Изузетно су се на овом послу истакле Земунке: Наталија Тадић и Софија Свиљарић, а учествовала је у њему и доста свештеничких супрута.

Већ на почетку рада Верског добротворног старатељства 1968. основана је при Патријаршији и Драмска секција под стручном управом глумице Мире Вајдић. Она је успешно увежбала и приказала комад о српском светитељу, Бакону Авакуму, а организовала је и више вечери рецитација. Од 1969. године ова је група наставила рад у оквиру Омладинске секције.

Помоћној школи, основаној на самом почетку рада ВДС, 1968. године била је такође руководиоца проф. Милена Петковић. Задатак је школе, која и сад успешно делује, бесплатно давање часова ђацима слабога успеха без обзира на верску и националну припадност, највише из математике и језика, енглеског и француског, а касније и студентима из старословенског, грчког и латинског, али је највећа потреба стално била из математике. Од око 100 предавача, међу којима опет доста женских наставника, и овде је највише часова дала Милена Петковић. Број одржаних часова у првој деценији рада изнео је 5000, а ђака је било 750. До 1983. број ђака и часова нешто се смањило, но и сада је ова активност у пуноме јеку.

Сматрамо за дужност да изнесемо још један подухват неуморне Милене Петковић. Између више излета-ходочашћа нашим манастирима, организованих у оквиру ВДС, а поводом 300-годишњице упокојења св. Василија Острошког, она је одвела 40 особа на прославу манастири овога светитеља, а сваке године организује, углавном за омладинце више екскурзија-посета религиозним и историјским знаменитостима.

Тежиште рада Верског добротворног старатељства ван Патријаршије одвија се у пододборима при црквеним управама чији су огранци парохије, а уписивање врше свештеници.

Посебно значајна активност у оквиру овог Друштва јесте *Православни народни универзитет*, основан 1967, са две трибине: Богословско-дијалошком и Богословско-популарном. Вишегодишњи секретар форума током прве деценије рада био је свештеник Милан Јанковић, затим адвокат Миодраг Јосифовић. Наследио их је протојереј ставрофор Милан Буричић који већ седму годину успешно води Православни универзитет. Од свога почетка све до данас ова трибина показује истрајност у раду, што значи, да је привукла велик број предавача: духовника, научних и културних радника међу којима јој чине част епископи и академици.

Предавања се одржавају током зимске сезоне почев од октобра до јуна, понедељком, сем празника у току једночасовног трајања. Редовно су попраћена или пројекцијама, или филмовима, гдекада и пригодним рецитацијама, или концертима. У првој деценији делатности универзитета од 302 предавача на Богословско-популарној трибини било је 40 жена, а до 1983 још 18. По професији највише је професорки, затим историчарки уметности, књижевница, али иступале су и новинарка, лекарка, архитекта, агроекономиста.

У оквиру предавања јубиларног карактера одржала је реферат и једна жена-музиколог Стана Бурић-Клајн, 1971, а поводом обележавања 120-годишњице од оснивања Првог београдског певачког друштва које и данас поји у Београдској саборној цркви сваке недеље и празника. Као прве жене појавиле су се на овој трибини: Сестра Мартина из Дармштата с предавањем „ИЗ РУШЕВИНА РАСТЕ НОВ ЖИВОТ“ и Нада Антић-Комненовић, кустос Галерије фресака у Београду, с предавањем „О ЛИКОВИМА ЖЕНА НА СРЕДЊЕВЕКОВНИМ ФРЕСКАМА“.

Теме предавања биле су из историје нашега народа и наше Цркве, наше књижевности и уметности, али и путописи с тежиштем на

манастирима и споменицима — хришћанским светињама других православних народа и религија. Највише предавања одржале су: књижевница Вишеслава Буричић и проф. Милена Петковић по 10, Радмила Хаџи Видојковић осам, др Олга Срдановић-Бараћ седам.

У осталим делатностима ван приказаних организација, а по српским православним епархијама широм Југославије жене учествују најчешће као домаћице приликом великих празника и црквених слава. Многе од њих гдекада врло сиромашне, откидају и од својих уста да се што боље докажу у овој свечаној прилици. Наше жене су, такође, чланице многих црквених хорова, а стручне музичарке и диригенти, па је Вера Вујић у Сенти десет година дириговала црквеним хором. У поменутом хору Београдске саборне цркве на високом музичком нивоу један од диригената, такође је жена, реномирана музичарка Олга Душанић.

Дуге листе приложника, утемељача и добротвора, изнесене у „Православљу“ двонедељнику Српске патријаршије, или урезане у мермерним плочама по нашим црквама указују тек делимице на новчану помоћ жена Цркви за срећу својих најближих и помен својих покојника, али заправо, хришћанску потребу да се одуже Свевишњему и православној вери по оној Христовој: Цару цареву, а Богу Божије.

Овим нисмо ни издалека исцрпели све услуге и активности које побожне православне вернице пружају нашим храмовима, односно својој вери, али смо изнели њихове делатности у најистакнутијим организацијама Српске цркве у Југославији.

Коришћена литература и извори:

1. Статистика Српске православне цркве за 1981. годину — 2. Споменица православних свештеника 1941—1945, Београд, 1960, стр. 21 — 3. А. Радовић и Х. Војновић: Обнова и развој нашег женског монаштва, Српска православна црк-

Summary

Dr. Olga Srdanovich-Barach

THE ROLE OF WOMEN IN THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH AFTER THE SECOND WORLD WAR

The open-mindedness of the Serbian Orthodox Church is widely known henceforth her practice of philanthropy existed a long time before the Ecumenical Movement started. Serbian Orthodox women in the post-war critical situation, when the Church became separated from State, stood fast for their Church, which suffered persecution and devastation during the Second World War.

Great number of women became *nuns* and took over the monasteries — left without monks. In this way, they have saved from dilapidation the invaluable sanctuaries of Orthodoxy in Serbia.

Other women were active in ladies philanthropic societies and catechism classes.

ва 1930—1970, Београд, 1971, стр. 333—343 — 4. Врковић, Љ. Осврт на десет година рада Верског добротворног старатељства 1967 до 1977, Верско добротворно стара тељство 1967—1977, Београд, 1978, стр. 6—21. — 5. Јосифовић: Православни народни универзитет, Верско добротворно старатељство 1967—1977, стр. 26—52 — 6. Православље 15. V 1983

Усмена обавештења: Епископ далматински Николај, М. Јанковић, М. Јосифовић, М. Буричић, М. Петковић, Б. Бирковић.

САДРЖАЈ

Гаврило Патачи, <i>Није се играти са вечношћу</i>	— — — — —	145
Божидар Мијач, <i>Мртви живот</i>	— — — — —	167
др Николаос Јоанидис, <i>Исихастички покрет у XIV веку</i>	— — — — —	181
Радомир Поповић, <i>Свети Фотије патријарх цариградски и његово доба</i>	—	191
др Олга Срдановић-Бараћ, <i>Улога жена у Српској прав. цркви после другог светског рата</i>	— — — — — — — — — — — — — — —	213

Теолошки потледи

ВЕРСКО НАУЧНИ ЧАСОПИС

НИЈЕ СЕ ИГРАТИ СА ВЕЧНОШЋУ

МРТВИ ЖИВОТ

ИСИХАСТИЧКИ ПОКРЕТ У XIV ВЕКУ

СВЕТИ ФОТИЈЕ ПАТРИЈАРХ ЦАРИГРАДСКИ
И ЊЕГОВО ДОБА

УЛОГА ЖЕНА У СРПСКОЈ ПРАВ. ЦРКВИ
ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

4'83

ЧАСОПИС

и з д а ј е:

**„П р а в о с л а в љ е“
Новинско-издавачка установа
Српске патријаршије
с благословом
Његове Светости
Архиепископа пећког
Митрополита
београдско-карловачког
и патријарха српског
Г е р м а н а**

У р е ђ и в а ч к и о д б о р

**Епископ марчански др Данило Крстић
(главни и одговорни уредник),
др Чедомир Драшковић,
др Димитрије Калезић,
др Лазар Милин,
др Емилијан Чарнић.**

**С е к р е т а р
У р е ђ и в а ч к о г о д б о р а
Радомир Ракић**

**Т е х н и ч к и у р е д н и к
Градимиr Станић**

У р е д н и ш т в о

**и Администрација часописа:
11000 Београд, ул. Седмог јула бр. 5,
Патријаршија**

ЧАСОПИС

и з д а ј е:

**„П р а в о с л а в љ е“
Новинско-издавачка установа
Српске патријаршије
с благословом
Његове Светости
Архиепископа пећког
Митрополита
београдско-карловачког
и патријарха српског
Г е р м а н а**

У р е ђ и в а ч к и о д б о р

**Епископ марчански др Данило Крстић
(главни и одговорни уредник),
др Чедомир Драшковић,
др Димитрије Калезић,
др Лазар Милин,
др Емилијан Чарнић.**

**С е к р е т а р
У р е ђ и в а ч к о г о д б о р а**

Радомир Ракић

Т е х н и ч к и у р е д н и к

Градимиr Станић

У р е д н и ш т в о

**и Администрација часописа:
11000 Београд, ул. Седмог јула бр. 5,
Патријаршија**

Годишња претплата за 1984. годину биће 400. — динара.
Претплату слати на жиро рачун „Православља“
новинско издавачка установа Српске Патријаршије,
Београд, Седми јули 5. Бр. жиро рачуна:
60811-620-16-300-50-12301, са назнаком у коју се сврху шаље новац.

Часопис излази четири пута годишње
Цена једном примерку 75. — динара

Годишња претплата:
за нашу земљу 300.— динара,
за иностранство 10,00 САД долара,

Претплату слати на текући рачун:
Православље—Новинско-издавачка
установа Српске Патријаршије,
број жиро-рачуна
60811-620-16-300-50-12301 Београд
„за Теолошке погледе“.

Прилози који се објављују
у „Теолошким погледима“
првенствено представљају
ставове писца,
а не саме Редакције.

На основу Мишљења Републичког
секретаријата за културу СР Србије,
413-654/83-06, од 5. VII 1983. године
не плаћа се порез на промет.

Ш т а м п а
ГРО „Просвета“, Ђ. Ђаковића 21,
Београд

Годишња претплата за 1984. годину биће 400. — динара.
Претплату слати на жиро рачун „Православља“
новинско издавачка установа Српске Патријаршије,
Београд, Седми јули 5. Бр. жиро рачуна:
60811-620-16-300-50-12301, са назнаком у коју се сврху шаље новац.

Часопис излази четири пута годишње
Цена једном примерку 75. — динара

Годишња претплата:
за нашу земљу 300.— динара,
за иностранство 10,00 САД долара,

Претплату слати на текући рачун:
Православље—Новинско-издавачка
установа Српске Патријаршије,
број жиро-рачуна
60811-620-16-300-50-12301 Београд
„за Теолошке погледе“.

Прилози који се објављују
у „Теолошким погледима“
првенствено представљају
ставове писца,
а не саме Редакције.

На основу Мишљења Републичког
секретаријата за културу СР Србије,
413-654/83-06, од 5. VII 1983. године
не плаћа се порез на промет.

Ш т а м п а
ГРО „Просвета“, Ђ. Ђаковића 21,
Београд

Theological Views

A quarterly published in Serbian

with summaries in English.

Publisher: »Orthodoxy«

the Publishing Institution

of the Serbian Orthodox Church.

Address:

Theological Views, 7 July No. 5,

11000 Belgrade, Yugoslavia

Annual subscription

for abroad: U.S. \$ 10.